

87336

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE
MEDİNE’NİN SOSYAL YAPISI

DOKTORA TEZİ

Danışman
DOÇ. DR. MEHMET BAYYİĞİT

Hazırlayan
MUSTAFA KÜÇÜKESKİCİ

KONYA – 1999

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Evrensel ve ilahi dinlerin sonuncusu ve bizim kültürümüzün de arka planını oluşturan İslam, on beş asır önce, şirk içinde kıvranan, yine kendi tabiri ile ateş çukurunun kenarındaki insanlığı, şirkten arındırarak, bir tek Allah'a kulluk inancı etrafında birleştirmek için, akidesinin temelini oluşturan “tevhit” inancı ve toplumsal bütünleşmenin dinamikleri olan ibadetleriyle, Hz. Muhammed’in risaletinde VII. yüzyılda Mekke’de doğmuştur.

İnsanlığın başlangıcından beri, ister ilkel, ister milli ya da semavi hangi dine sahip olursa olsun kutsal olmayan bir toplum yoktur. Günümüz toplumları da dinden ne kadar uzaklaşırsa uzaklaşınsınlar manevi, metafizik duygu ve davranışlara sahiptirler ki, bu da kutsal ifade eder. Tevhitden uzaklaşan din, ilahi olmaktan çıkarak toplum vicdanında kutsal olarak ifadesini bulur. Nitekim tevhit binası olarak kurulmuş olan Kâbe etrafında, sosyologların tarifine uygun olarak oluşan Mekke şehrinin sakinlerinin oluşturduğu toplum, tevhitten uzaklaşarak Allah’ın evi olmaktan çıkardığı Kâbe’yi sadece kutsal düşüncesiyle putlarla doldurmuş, onu putların evi haline getirerek dünyevileştirmiştir.

Hız. Peygamber, müşrik Mekke toplumundaki on üç yıllık tebliğ döneminde, insanları tevhidin teorik anlatımı olan “*Kelime-i Şahadet : Allah’ın varlık ve birliğini ve Hız. Muhammed’in O’nun kulu ve Resulü olduğu*” inancını tasdik ederek hurafelerden, şirkten arınmaya, bu yeni dine mensup olarak tevhit üzere yaşamaya davet etmiştir.

İnsanlık tarihinin “dönüm noktası” sayılan Hız. Peygamberin inmekte olan vahyle Medine’ye hicreti, insan ufkuna getirdiği yeni inanç, ibadet ve davranış boyutlarıyla, dağınık beşeri güçleri ideal bir noktada, birlik, cemaat, millet ve ümmet olarak bütünleştirmiş, onları medeni insanların oluşturduğu faziletli, huzurlu bir topluma ulaştırmıştır.

Hız. Peygamber Döneminde Medine’nin Sosyal Yapısı isimli bu çalışmamızda, Hız. Peygamberin yirmi üç yıllık risaletinin ve hayatının son on yılını geçirerek bağrında

ahirete intikal ettiği Medine toplumunu, sosyolojinin ana konularından olan sosyal yapı açısından, hicretten sonraki İslami dönem ve bu dönemin arka planını oluşturan hicret öncesi cahili dönem olmak üzere, iki ana bölüm halinde ele alarak anlamaya ve açıklamaya çalıştık.

İki ana bölümden oluşan çalışmamız, araştırmanın konusu, amacı, varsayım ve yönteminin ele alındığı “giriş” den sonra birinci bölümde, Yesrib coğrafyasını, tarihteki ilk kurucularını ve daha sonra gelen Yahudilerin, Evs/Hazrec Arap kabilelerinin göçlerine kısaca değinerek, Yesrib toplumunun sosyal yapısını, fiziki ve sosyo-kültürel yapılar şeklinde oluşturduğumuz teorik çerçevede inceledik. Böylece Hz. Peygamberin hicretinden sonraki İslami dönemde meydana gelen sosyal yapı için bir zemin, bir başlangıç noktası sağlamayı hedefledik.

İkinci bölümde ise, hicretten sonra Hz. Peygamberin Medine’de gerçekleştirdiği toplumsal değışimi ve ortaya çıkan sosyal yapıyı, fiziki ve sosyo-kültürel boyutlarıyla ele alıp, ilk çekirdek kadro olan Medine İslam toplumunun yapısını, sosyolojik bir bakış açısıyla çözümlemeye çalıştık.

Özellikle bu tezin isminin tesbiti, kaynak, ele alış ve muhteva yönünden çalışmamın bütün aşamalarında ilgi ve yardımlarını esirgemeyen değeri hocam ve danışmanım Doç. Dr. Mehmet Bayyigit’e teşekkürlerimi arz ederim. Bu alanda yetişmemizde üzerimizde emeği olan değeri hocalarım Prof. Dr. Mehmet Aydın ve Doç. Dr. Bünyamin Solmaz’a, Medine üzerinde araştırma yapmamı öneren Prof. Dr. Ünver Günay’a, tezin son halinin şekillenmesinde değeri eleştiri ve önerileriyle yol gösteren Prof. Dr. İzzet Er ve Prof. Dr. Yümnî Sezen’e şükranlarımı sunarım. Ayrıca Konya’ya her geldiğimde maddi-manevi desteklerini esirgemeyerek yardımcı olan değeri arkadaşlarım Faruk Alp ve Mustafa Yavuz’a da teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	2
İÇİNDEKİLER	4
KISALTMALAR	6
GİRİŞ	7
1. İki İsim, İki Kültür	7
2. Kültür, Sosyal Sistem, Sosyal Yapı ve Değişme	8
3. Araştırmanın Konusu ve Amacı	13
4. Araştırmanın Sınırları ve Problemleri	14
5. Metot	15
6. Kaynaklar	16
I. BÖLÜM	18
CAHİLİYE DÖNEMİNDE MEDİNE/YESRİB'İN	18
SOSYAL YAPISI	18
A) YESRİB'İN COĞRAFİ DURUMU, TARİHİ VE NÜFUSU	19
I. COĞRAFİ YAPISI	19
1. Vadileri	20
2. Dağları	21
3. Kuyuları	21
II. TARİHİ	22
III. NÜFUS, ETNİK YAPI VE SOSYAL SINIFLAR	28
B) YESRİB'DE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT	32
I. AİLE	32
II. DİN	37
1. Yesrib'deki Arapların İnanç ve İbadetleri	39
a) Putperestlik İnancı.....	39
b) İbadetleri	42
2. Yesrib'de Yahudilik	49
3. Haniflik	52
III. EĞİTİM	54
1. Eğitim Kurumları	55
2. Sözlü Kültür	56
3. Yesrib'de Şiir	58
IV. SİYASET	59
V. HUKUK	62
VI. EKONOMİ	65
1. Ziraat ve Ziraat Ürünleri.....	65
2. Ticaret ve Pazarlar	67
a) İç Pazarlar	68
b) Dış Pazarlar	70
3. Sanatlar	71
4. Hayvancılık	73

II. BÖLÜM	74
MEDİNE'NİN SOSYAL YAPISI.....	74
A) MEDİNE'DE SINIRLAR, YERLEŞİM VE NÜFUS HAREKETLERİ.....	75
I. YENİ BİR TOPLUMUN İNŞASI.....	75
1. <i>Medine İsmi ve Sınırlarının Tesbiti.....</i>	<i>76</i>
2. <i>İmar ve Yerleşim</i>	<i>81</i>
II. NÜFUS, ETNİK VE SOSYAL SINIFLAR	83
1. <i>Hicret, Hicret'in Getirdiği Nüfus Hareketleri ve Problemleri.....</i>	<i>84</i>
a) <i>Yer ve Mekan Değişimi: Hicret.....</i>	<i>85</i>
b) <i>Muhacirlerin İskan Problemleri, Suffe ve Sosyal Güvenlik</i>	<i>93</i>
c) <i>Muhacir-Ensar Entegrasyonu: Muahat/Kardeşleşme</i>	<i>96</i>
2. <i>Medine 'de Nüfus Sayımı.....</i>	<i>101</i>
3. <i>Medine 'de Etnik Gruplar.....</i>	<i>102</i>
4. <i>Sosyal Tabakalaşma.....</i>	<i>103</i>
B) MEDİNE'DE SOSYO-KÜLTÜREL YAPILAR.....	109
I. AİLE.....	109
1. <i>İslam 'da Aile Kurumunun Anlamı.....</i>	<i>110</i>
2. <i>Aile ve Ev.....</i>	<i>112</i>
3. <i>Düğün, Eğlence ve Spor</i>	<i>116</i>
4. <i>Giyim Kuşam</i>	<i>118</i>
II. DİN	120
1. <i>İslam Dini ve Medine</i>	<i>122</i>
2. <i>Teoriden Pratiğe</i>	<i>123</i>
3. <i>Mescid-i Nebi 'nin İnşası ve Fonksiyonları.....</i>	<i>124</i>
4. <i>İbadetler ve Toplumsal Yapıyı Pekiştirici Rolü</i>	<i>127</i>
a) <i>Namaz</i>	<i>128</i>
b) <i>Oruç</i>	<i>130</i>
c) <i>Hac</i>	<i>131</i>
d) <i>Zekat</i>	<i>132</i>
III. EĞİTİM	134
1. <i>Eğitim ve Kurumları.....</i>	<i>134</i>
a) <i>Bir Eğitim Kurumu Olarak Suffe.....</i>	<i>135</i>
b) <i>Küttab ve Darulkurralar</i>	<i>136</i>
2. <i>İslam Daveti ve Şiir.....</i>	<i>137</i>
IV. SİYASET	138
1. <i>Medine 'de İlk Siyasi Yapılanma/Medine Sözleşmesi</i>	<i>140</i>
a) <i>Medine Sözleşmesinin Ensar ve Muhacirle İlgili Maddeleri.....</i>	<i>142</i>
b) <i>Sözleşmenin Yahudilerle İlgili Maddeleri.....</i>	<i>148</i>
c) <i>Sözleşmenin Medine Toplumuna Tesirleri.....</i>	<i>153</i>
2. <i>Yeni İdari Sistemde Kabileler.....</i>	<i>155</i>
V. HUKUK	158
VI. EKONOMİ.....	161
1. <i>Ganimetler.....</i>	<i>163</i>
2. <i>Ziraat ve Ziraat Ürünleri.....</i>	<i>165</i>
3. <i>Ticaret ve Ticaret Pazarları</i>	<i>166</i>
4. <i>Sanatlar</i>	<i>168</i>
5. <i>Hayvancılık.....</i>	<i>169</i>
SONUÇ	170
BİBLİYOGRAFYA	173

KISALTMALAR

<i>a.e.</i>	: Aynı eser
<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a.g.md.</i>	: Adı geçen madde
<i>a.g.mk.</i>	: Adı geçen makale
<i>a.g.t.</i>	: Adı geçen tez
<i>A.Ü.İ.F.D.</i>	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>A.Ü.İ.F.İ.İ.E.D.</i>	: Ankara Ünv. İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi
<i>a.y.</i>	: Aynı yer
<i>b.</i>	: İbn
<i>Bkz.</i>	: Bakınız
<i>B.y.y.</i>	: Basım yeri yok
<i>C.</i>	: Cilt
<i>Der.</i>	: Dergisi
<i>G.Ü.İ.İ.B.F.Y.</i>	: Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları
<i>H.</i>	: Hicri
<i>H.z.</i>	: Hazreti
<i>İ.S.A.V.Y.</i>	: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları
<i>Krş.</i>	: Karşılaştırınız
<i>M.</i>	: Miladi
<i>M.E.B.İ.A.</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
<i>M.Ö.</i>	: Milattan Önce
<i>M.S.</i>	: Milattan Sonra
<i>Mlf.</i>	: Müellif
<i>M.Ü.İ.F.V.Y.</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
<i>md.</i>	: Maddesi
<i>r.a.</i>	: Radiyallahü anhu
<i>S.</i>	: Sayı
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>S.Ü.İ.F.D.</i>	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>S.Ü.S.B.E.D.</i>	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
<i>Thk.</i>	: Tahkik
<i>T.D.V.İ.A.</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>Trc.</i>	: Tercüme eden
<i>Trz.</i>	: Tarihsiz
<i>v.</i>	: Vefatı
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>vd.</i>	: Ve devamı

GİRİŞ

1. İki İsim, İki Kültür

Arap yarımadasında, Hicaz bölgesinin Mekke'den sonra ikinci büyük yerleşim birimi olan ve araştırmamızın konusunu teşkil eden Medine şehir ve toplum yapısı, tarihi süreç içinde iki isimle anılmıştır.

Milattan önce yaklaşık onuncu asırda, Babil medeniyetinden göç eden ilk yerleşimcileri, milattan sonra ehli kitap Yahudilerin Filistin'den zorunlu göçleri ve güneyden Sebe medeniyetinden gelen Evs/Hazrec Arap kabilelerinin göçleriyle değişen dini ve etnik yapıdan oluşan Medine, ilk kurucusuna nisbetle, kurulduğu günden Hz. Peygamberin hicretine kadar olan dönemde, Yesrib ismiyle bilinmiş ve anılmıştır. Ancak Hz. Peygamber, hicretten sonra Yesrib isminin kullanılmasını yasaklayarak, kendisi Medine ismini kullanmış ve bu ismin kullanılmasını emretmiştir. Ayrıca Medine'nin her iki döneminden ve kültüründen hangisinin kastedildiğinin anlaşılması için bilinçli olarak, hicretten önceki cahili dönem için *Yesrib* ismini, hicretten sonraki İslami dönemi incelerken de, *Medine* ismini kullanmaya özen gösterdik.

Yesrib ismi ve kelimesi etimolojik açıdan, fesat, kargaşa, suç, günah gibi kötü anlamlara gelirken, diğer taraftan cahiliye dönemi kültür ve yapısını temsil ettiği için, Hz. Peygamber, hicret eder etmez bu ismi kullanmayı yasaklayarak, yeni bir dönem ve kulture Medine ismiyle başlamıştır.

Medine, din kelimesiyle aynı kokten türeyen, aydınlığı, medeniliği özümsemiş insanların oturduğu yerleşim birimine (şehir anlamında) verilen bir isim olup, medeni olmayı, şehirleşmeyi ifade eder. Medine ismi, cahiliye adet ve geleneklerinden, şirkten arınmış, İslam kültürüyle aydınlanmış yeni bir toplumun inşa edildiği değişime işaret etmektedir.

Kısaca, araştırmamızın mevzusu olan yerleşim birimi için kullanılan Yesrib ve Medine isimleri, her biri kendi içinde tarihi bir döneme işaret etmekle kalmayıp; isim olduğu coğrafyanın ve toplumun kültürüne, bu kültürün ürünü olan sistemine, sistemin

yapısına ve değer yönelimlerine teblihte bulunan anlamlar ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle araştırmamız boyunca Yesrib ve Medine isimlerini kullanırken, taşıdıkları değer ve anlamı devamlı göz önünde bulundurmaya çalıştık.

2. *Kültür, Sosyal Sistem, Sosyal Yapı ve Değişme*

Araştırmamızın anahtar terimi ve temel kavramı olan “*Sosyal Yapı*” kavramının iyi anlaşılabilmesi için, bütünlük arz ettiği diğer kavramlarla olan ilişkisini kısaca izah edip, onların mahiyeti üzerinde durmak faydalı olacaktır. Çünkü sosyal yapı deyimi, oldukça geniş ilişkiler ağını, toplum sistemindeki kurumsallaşmayı ve değişmeyi içeren bir anlam taşır.¹ Sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren sosyal muesseselerin, insan ilintilerinin ve bunların karşılıklı munasebetlerinden doğan sosyal değerlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütündür.²

Değişme, sosyal yapıda meydana gelen bir olgudur ve sosyal yapının her tarafında zincirleme reaksiyonlar şeklinde kendini gösterir.³ Sosyal yapı, sosyal sistemin rei, statu ve yetki gibi normatif değerlerini ifade eden bir unsurdur. Sosyal sistem, toplum kültürünün bir ürünü olup; her türlü değişme ve yeniliğin yayılması, bir sosyal sistem içinde meydana gelir.⁴ Kültür ise, bir toplumda tarih boyunca meydana gelen bütün maddi ve manevi değerlerdir. Bu özelliğiyle kültür, sosyal yapıyı şekillendiren belli başlı unsurların başında gelir.⁵

İngiliz antropoloğu Edvard Tylor’a (1832-1917) göre: “*Kültür*, bilgiyi, imanı, sanatı, ahlakı, hukuku, orf ve adeti ve insanın toplumun bir uyesi olması dolayısıyla kazandığı diğer bütün maharet ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütün.” şeklindeki tarif, sosyologlar tarafından benimsenen bir tarif olmuştur.⁶

Kültür, bir toplumda insanlar arası ilişki biçimlerinin içe (maddi olmayan/manevi kültür) ve dışa (maddi kültür) yönelik davranış tarzlarıdır.⁷ Böylece kültür, maddi ve manevi kültür olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

¹ Orhan Türkdoğan, *Doğu Anadolu’nun Sosyal Yapısı*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1987, s.7.

² Mübeccel B. Kıray, “Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve”, *Toplumbilim Yazıları*, G.Ü.İ.İ.B.F.Y., Ankara, 1982, s.15.

³ Kıray, *a.g.e.*, s.16.

⁴ Türkdoğan, *a.g.e.*, s.8-9.

⁵ İhsan Sezal, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s.17.

⁶ Bkz. Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.131; Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 10. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1990, s.116.

⁷ Türkdoğan, *a.g.e.*, s.9.

Butun bu tarifler çerçevesinde kısaca: “Sosyal yapı, içinde sosyal ilişkilerin kurulduğu, sosyal olayların meydana geldiği, sosyal grupların ve kurumların yer aldığı bir bütünün dıştan görünüşüdür” şeklinde bir tarif yapabiliriz.

Sosyal yapının fiziki yapı ve kültürel yapı olmak üzere iki temel niteliği vardır. Bir toplumun fiziki/maddi kimliğini, nüfus ve bu nüfusun meydana getirdiği toplumun mesken anlayışı, mimari tarzı, yerleşme şekilleri gibi yapı özellikleri yansıtır.¹⁴ Sosyo-kültürel yapı ise, maddi olmayan insan ilişkilerine dayalı unsurlardır. Bunlar, aile ve akrabalık ilişkileri, inanç ve değerler, kültür değişmesi, sosyal tabakalaşma ve grup yapısı gibi unsurlardır.¹⁵

Merton’a göre: Ferdi saran sosyal çevre, kültürel yapı ve sosyal yapı olmak üzere ikili bir nitelik taşır. Bunlardan *kültürel yapı*, toplum hayatındaki değer hükümlerini, yerleşmiş normları, örf ve adetleri kapsar. *Sosyal yapı* ise, toplum hayatında fert ve sosyal grupların karşılıklı ilişkilerinin müesseseleştirildiği ve sosyal ilişkiler ile sosyal teşkilatları kapsayan bir yapıdır. Kültürel yapı, genel olarak toplum hayatının “nasıl olması gerektiğini” ortaya koyarken; sosyal yapı ise, toplumun yapısının nasıl olması gerektiğini değil, “nasıl olduğunu” ortaya çıkarır.¹⁶

Sosyal yapı, statik/durgun bir değerlendirme sayılabilir. Bununla yapı ve yapı unsurlarının, belirli yer ve zamanda ne gibi özellikler taşıdıkları ortaya konulmaktadır. Sosyal değişim ise, yapıdan farklı olarak, dinamik bir yaklaşımdır ve bir süreç içinde izlenebilmektedir.¹⁷

Sosyal değişim, zaman içerisinde bir toplumda gözlenebilen ve toplumun sosyal teşkilatının yapısı veya fonksiyonlarını geçici olarak değil, sürekli ve köklü bir şekilde etkileyen ve toplumun tarihinin akışını değiştiren değişiktir.¹⁸

Sosyal değişim, her şeyden önce kolektif bir değişimdir; toplumun tamamını veya önemli bir bölümünü ilgilendirir. Öte yandan sosyal değişim, toplumun yapısında, onu meydana getiren unsurlar, tabakalaşma veya sosyal teşkilatlanma durumlarında veyahut toplum kültüründe ortaya çıkan köklü değişiklikler olup, belli bir zaman içerisinde gerçekleşir. Bu çerçevede sosyal değişim, köklü ve sürekli olma özelliğine sahiptir ve bir toplumun tarihi akışını, kaderini değiştiren değişikliklerdir.

¹⁴ Erkal, a.g.e., s.192.

¹⁵ Türkoğlu, a.g.e., s.9.

¹⁶ Erkal, a.g.e., s.246-247.

¹⁷ Erkal, a.g.e., s.183.

¹⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993, s.276-277.

Sosyal değişmeyi, sosyal değerlerde değişme, muessesesevi/kurumsal değişmeler ve kişiler üzerinde değişmeler olmak üzere uçlu bir tasnife tabi tutabiliriz. *Sosyal değerlerdeki değişme*, önemli yapı değişiklikleri olarak kendisini gösterir. Çünkü sosyal değerler, tavır ve hareketlerin genel yöneticileridirler ve toplumsal roller ile münasebetler üzerinde önemli tesirlerde bulunurlar. Genellikle bir toplumun değerler sistemindeki değişiklikler çok uzun vadede gerçekleşmektedir. *Kurumsal değişmeler* ise, toplum içinde statü, roller ve bunların muhtevası, normlar ve öteki teşkilat şekillerinde ortaya çıkan değişikliklerdir. *Kişiler üzerinde değişmeler*, sosyal sistemin içindeki mevkiiler ve rolleri üstlenen kişilerde ortaya çıkan değişikliklerdir. Sosyal statü ve rolleri üstlenecek kişilerin seçimi hakkındaki kurallar ve kaynakların değişmesi sosyal sistemin yapısını etkilemesi açısından yapısal değişiklikler olarak değerlendirilirler.¹⁹

Değişmenin meydana geldiği alan ve durumlar değişmenin şartlarını oluştururken, değişmeyi üretebilen nedenler de, değişmenin faktörlerini teşkil etmektedir. Toplumsal değişmenin meydana gelmesinde fiziki çevre, demografik, biyolojik, teknoloji, liderlik, dış dünya tesirleri, kitle haberleşme ve kültür gibi faktörler vardır.²⁰ İnsanların içinde yaşadıkları fiziki/coğrafi şartlar, onların huy ve tabiatlarını belirlerken, genel anlamda iklimler de toplumsal yapıyı etkilemektedir.²¹ Önemli bir değişme faktörü olan *din*, içinde bulunduğu duruma göre kimi zaman değişim talebinde bulunan, kimi zaman da değişmeye karşı direnç kaynağı oluşturabilen dinamikler içerebilir.²²

Bütün dinler, bir toplum içinde ortaya çıkıp, hayatîyet bularak üyelerini birbirine bağlayan temel bağlardan olup, dini grup ve cemaatlerde görüldüğü üzere bir "*dini birlik*" ve cemaatleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Din fert fert bir taraftan insana nüfuz ederek onun temel problemlerine çözüm getirirken, diğer yandan da sosyal kurum ve olayları da etkilemektedir. Çünkü o, hayatın bütün alanlarında düzenleyici normlar, hukumler getirmekte ve yerleştirmektedir.²³

¹⁹ Günay, *a.g.e.*, s.277.

²⁰ Bkz. Erkal, *a.g.e.*, s.257-262.

²¹ Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C.I, Trc. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990, s.193-206.

²² Ünver Günay, *Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, (Basılmamış doçentlik tezi), Erzurum, 1978, s.158.

²³ Mehmet Bayyigit, "Dinin Ferdi ve Sosyal Rolü Üzerine Genelleme", *S.Ü.S.B.E.D.*, S.3, Konya, 1994, s.154.

Toplumsal değişimde dinin rolünün, dini önder ve peygamberlerin bu değişimdeki fonksiyonlarının tesbitiyle birlikte daha da belirginleşeceğini söylemek mümkündür. Peygamberler, görevlerine bir gelenekle veya bir hazırlıkla değil de, Tanrısal bir takdirle birdenbire yetenekli kılınan ve görevlendirilen kişilerdir.²⁴

Max Weber (1864-1920), dini liderin taraftarları üzerinde bizzat icra ettiği tesiri ifade etmek üzere, “karizma” tabirini kullanmaktadır. Weber’in terminolojisinde peygamber, karizmatik liderliğin dini bir tezahürüdür. Karizma terimi, liderin alelade insanlar üzerinde icra ettiği cazibe gücünü ifade etmektedir. Bu güç sayesinde dini lider, taraftarları nezdinde yaratıcı bir zihniyeti devreye sokar. Böylece geleneksel bir çevrede, dini liderin karizmatik etkisi en güçlü reformcu veya devrimci bir gelişme ve değişmeyi gerçekleştirecek fonksiyon görür.²⁵ Yine Weber’e göre peygamberlik, ayıncı tutuculuğu ortadan kaldıran dini ve tarihi güçtür. Ulusal ya da etnik tek bir grubun üyelerine değil, bütün insanlara seslenmesi ve bu dünya ile “öteki” arasında, nesneler ile karizma arasında temel bir karşıtlık kurduğu için peygamberlik inkılapçı olmaktadır.²⁶

Peygamber, insanların özel ihtiyaçlarına ve isteklerine seslenmek üzere fiziksel yöntemlere başvuran kahinlerden farklı olarak, ruhsal bir yönlendirmeye daha genel ve toplum için temel önem taşıyan bir mesaj iletir. Yaşadığı dönemi eleştirir, reformcu ya da toplum düzenini yıkıcı ilkelere getirir. Kendi kabilesine ya da kavmine seslenebileceği gibi, mesajını hayata geçirebileceği yeni bir toplum kurar. Weber’in deyişiyle “ideal tip” olarak peygamber, yeni bir din kurmak ya da devrimci reformlar yapmaktan çok, toplumun varlığının temeli olan yerleşik kutsal kuralları ışığında toplumu içinden eleştirir. Peygambere ait bir görev olan, uluhiyetin tebliğini yayma ihtiyacı, büyük toplumsal sonuçları olan bir olay olmaktadır. Bu durum dinleyiciler, taraftarlar ve müminlerden müteşekkil gruplar oluşturur. Hatta Hz. Musa örneğinde olduğu gibi, kendini kabul etmeyenlerin cezalandırılmalarından sonra, dini bir toplumun lideri olarak tekrar devam eden bir göreve de sahip olabilir.²⁷

Dini önder ve peygamberlerin tebliğlerinde tamamen toplumda yerleşmiş olan bütün kurum ve gelenekleri reddettiklerini söylemek mümkün değildir. Eleştiri konusu

²⁴ Gustav Mensching, *Dini Sosyoloji*, Trc. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi, Konya, 1994, s.243.

²⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993, s.214, 285.

²⁶ Muhammed Ahmet M. Beyumi, *İlmü'l-İctimai'd-Dini*, İskenderiyye, Trz., s.352; Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Trc. Korkmaz Alemdar, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s.378.

²⁷ W. Montgomery Watt, *İslam Nedir*, Trc. Elif Rıza, 2.Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.86-87.

olan, asli gelenek üzerine zamanla birikmiş olan bozucu ve yozlaştırıcı husus ve durumlarıdır. Bu nedenle peygamberler, var olan her şeyi kokten reddeden bir yaklaşımla değil, toplumun geçmişinden gelen idealize edilebilecek unsurlarına, normlarına ve sembollerine sahip çıkan bir yaklaşım ortaya koyarlar. Bu durum peygamberlerin toplumsal değişimdeki rollerinde pekiştirici ve kolaylaştırıcı bir unsur olur.²⁸

3. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın konusunu, tabi korunma imkanı sağlayan bir coğrafyada yaşayan, toplam nüfusu on bin civarında, merkezi bir idareden yoksun, geleneksel kabile asabiyetine ve dayanışma hissine sahip, kendi içine kapalı, kendi aşiret ve kabile başkanından, reisinden başka bir otorite tanımayan, tipik bir köy ve mahalleler birliği olan Yesrib/Medine ismiyle anılan şehrin sosyal yapısı oluşturmaktadır.

Yesrib toplumunun sosyal yapısı, Hz. Peygamberin hicretinden önce Kur'an'ın ve tarihin "cahiliye" olarak nitelendirdiği²⁹ putperest kültür ve bu kültürün ürünü olan sosyal sistemlerin ortaya çıkardığı bir yapıdır.

Yesrib, on bin gibi önemli bir nüfus yoğunluğuna sahip olmasına rağmen, şehir statusüne kavuşamamış bir yerleşim birimidir. Çünkü sosyologlar şehri, "başlangıçta bir çok kabilelerin bir mabet etrafında toplanmaları sonucu ortaya çıkmış topluluklardır"³⁰ şeklinde tarif ederler. Yesrib toplumunda ortak bir mabet yoktur. Putperest arapların büyük putları Menat, Mekke'deki Hubel gibi şehrin ortasında değil, şehirden uzak, iki günlük mesafede bir yerdedir. Yahudilerin mabetleri de, kendi mahallelerindeki atam/kalelerinin içinde olup, şehirde merkezde ortak bir mabet ya da ilah yoktur. Dağınık, kabileye özel mekanlarda kumeleşmiş olan kabile mensuplarının tek karşılaştıkları ortak mekan belki de, çarşı ve pazar olarak kullandıkları mekanlardır.

Yesrib ve onun toplumu, etnik ve dini çeşitlilik gösteren bir ziraat beidesi ve bu beldenin ziraatçı üyelerinin oluşturduğu bir toplumdur. Yesrib toplumu, aynı dili konuşan, kuzeye ve güneye gidip gelirken uğrayan ticaret kervanları dışında, dış dünya ile bağlantıları oldukça az, kendi kendine yeterli olmaya çalışan, yok denecek kadar az okur yazarı olan müşrik/putperest araplarla, ehli kitap Yahudilerden müteşekkil

²⁸ Celaleddin Çelik, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s.53.

²⁹ Bkz. Maide Suresi, 5/50; Ahzab Suresi, 33/33; Fetih Suresi, 48/26.

³⁰ Ünver Günay, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri, 1992, s.82.

homojen bir toplumdur. Hicretten sonra yepyeni bir sosyal yapılanma ile karşı karşıya kalan bu toplum, İslam toplumunun çekirdek kadrosunu oluşturmuştur.

Yesrib toplumu, Hz. Peygamberin hicretiyle, on yıl gibi çok kısa bir surede baştan başa değişmiştir. İşte araştırma konumuz Yesrib’de gerçekleşen bu hızlı değişim ve ortaya çıkan toplumun sosyal yapısıdır.

Amacımız, günümüzde bazı bölgeler ve ülkemiz geneli için yapılan sosyal yapı araştırmalarına bir yenisini, din sosyolojisi alanında kendi kültürel arka planımız olan Medine İslam toplumunun ilk dönemi üzerinde sosyolojik metotlar çerçevesinde gerçekleştirmek ve din ile sosyo-kültürel yapılar, şartlar ve değişimler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaktır.

4. Araştırmanın Sınırları ve Problemleri

Sosyologlar başlangıçta, toplumları tarihi ve sosyal bir süreç içinde ele almak ve zaman içerisinde ortaya çıkan toplumsal değişimleri incelemek eğilimi göstermişlerdir. Sosyolojideki bu eğilim, din sosyolojisi alanında yapılan çalışmaları etkilemiştir.

Biz de bu araştırmamızda, tarihi bir sınırlama getirmeksizin Hz. Peygamberin hicreti oncesi Medine’nin sosyal yapısını ve hicretten sonra Medine toplumunda gerçekleştirdiği yeni sosyal yapıyı inceledik. Diğer şehirler, özellikle Mekke’yi ilgi alanımızın dışında tuttuk.

Konuyu işlerken bir çok teorik ve sistematik problemlerle karşılaştığımızı belirtmek isterim. Din sosyolojisi alanında hemen hemen ilk olma özelliğine sahip böyle bir çalışmanın yapılmasındaki güçlük ortadadır. Günümüzde sosyal yapı üzerine yapılan Orhan Türkdoğan’ın “Doğu Anadolu’nun Sosyal Yapısı” isimli çalışması, Nur Serter’in “Türkiye’nin Sosyal Yapısı” gibi çalışmalar, bizim çalışmamıza temel oluşturacak mahiyette dini karakterli değildir. Yine, Mubecceî Belik Kıray’ın “Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve/Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası” isimli makalesi de, din-toplum ilişkileri açısından ihtiyacımıza karşılık vermemektedir. Ancak bu çalışmalardan teorik çerçevenin tesbitinde yararlandığımızı ifade etmek isterim.

Karşılaştığım diğer bir güçlük, tarih kitaplarında ve daha sonra yapılan araştırmalarda genel arap cahili dönem sosyal hayatı ile ilgili oldukça çok bilgi, belge, kaynak ve çalışma varken, Yesrib’in sosyal hayatıyla ilgili kaynak bulmak mümkün olmadığı gibi çalışma da yapılmış değildir. Tarihi kaynakların ham tarihi bilgileri

arasından Yesrib toplumunun fiziki ve sosyo-kültürel yapısıyla ilgili tesbitlerde bulunmaktan başka çare kalmamıştır. Aynı şey hicret sonrası için de geçerlidir. Çünkü Medine hakkında ve Hz. Peygamberin hayatıyla ilgili oldukça çok siyer ve meğazi kitapları vardır. Fakat bu kitaplar, Hz. Peygamberin savaşlarını sebep-sonuç ilişkilerine varıncaya kadar bütün detaylarıyla ele almalarına rağmen, diğer sosyal hayatı ve uygulamalarıyla ilgili bilgiler vermezler.

Bütün bunlarla beraber, sosyal hayatın ve yapının tesbiti açısından araştırmacılara en çok yardımcı olacak olan yine vahiy ve Hz. Peygamberin hayatını ve prensiplerini aktaran hadisler ile sahabenin tecrübelerini anlatan hadis kitaplarındaki rivayetlerdir. Biz de araştırmamızı daha çok bu kaynaklar üzerinde bina ettik.

5. Metot

Kelime olarak metot, araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek somut sebep-sonuç ilişkilerini ve bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut ilmi kanunları tesbit edebilmek için izlenmesi gereken yol anlamını taşımaktadır. Sosyolojide izlenen yol ve metot ile sosyal olayların sebep-sonuç ilişkileri yoklanarak bu ilişkilerin ortaya koyduğu genel kurallar sayesinde değişmez nitelikli prensipler elde edilmeye çalışılır.³¹

Din sosyolojisinde de, yaşayan toplumların dini hayatlarını vasıflamada dolaysız gözlem metodu kullanılırken, tarihe mal olmuş toplumlardaki dini tezahürlerin sosyolojik tetkikinde de tarihi metoda başvurarak, konusu geçmişle ilgili bir vasıflama denilebilecek dolaylı gözlem metodu kullanılmaktadır. Tarihi olayların vasıflanması belgelere dayalı olarak, belgelerin toplanması ve onların değerlendirilmesi şeklinde olacaktır. Biz de bu araştırmamızda, belge üzerinden gözlem demek olan “tarihi müşahede” metodunu kullandık.

Hiz. Peygamber Doneminde Medine'nin Sosyal Yapısı isimli bu çalışmayı iki ana bölüm çerçevesinde şekillendirerek, her iki bölüm arasında irtibat sağlamaya, İslam öncesi sosyal yapının, Medine sosyal yapısına tesirlerini belirlemeye, değişiklikleri mukayeseli olarak vurgulamaya gayret ettik. Günümüze ışık tutması ve yorumlanabilmesi için, Hz. Peygamberin cahili sosyal yapı ve kültür karşısındaki ret veya kabul, kısmen ret ya da kısmen kabul gibi tutumlarını belirlemeye çalıştık.

Vasıflayıcı sosyolojiye bağlı olarak yapılacak olan karşılaştırmalar, bir açıklama ile sonuçlanmalıdır. Olayların dışa ait formlarından mana dolu tüm ve bütünlere nüfuz

etmek demek olan anlayış ve onlar arasında sebep-netice bağı kurmak demek olan açıklama ve yorum, bir çok önemli sonuçlara erişmeyi mümkün kılar. Dini düşünce, davranışlar, törenler ve teşkilatların göz önünden hiç uzaklaştırılmaması gereken engin ve derin manaları vardır.³²

Sosyolojik araştırmalarda, metodolojik olarak objektiflik ilkesine uymak hiç de kolay değildir. Hele hele gözlemi yapan, gözlenen olayın ya da toplumun içinde bizzat faal rol alan bir üye ise, bu durumda bilimsel objektiflik kaidesine uymak daha da zorlaşmaktadır.

Tarihi belgelerden ve araştırmalardan derlediğimiz bilgileri, din sosyolojisini ilgilendiren genel ve metodolojik eserlerin ışığı altında, değerlendirmeye tabi tutup tahlil ederek yorumlamaya çalıştık. Olaylara, meselelere objektif bir anlayışla yaklaşmaya gayret gösterdik.

6. Kaynaklar

Tarihi belgelerden, araştırmalardan derlediğimiz bilgileri, din sosyolojisini ilgilendiren genel ve metodolojik eserlerin ışığı altında, değerlendirmeye tabi tutup tahlil ederek yorumlamaya çalıştık. Olaylara, meselelere objektif bir anlayışla yaklaşmaya gayret gösterdik. Araştırma yaptığımız döneme canlı olarak inmekte ve sosyal hayata doğrudan müdahale etmekte olan Kur'an ve sahabenin kendi hayatını canlı olarak aktardığı hadis kitapları iki ana kaynağımız olmakla beraber; İbn İshak, İbn Hişam, İbn Sad, Taberi, Yakubi gibi güvenilir tarih, siyer ve meğazi kitapları temel başvuru kaynaklarımız olmuştur.

Özellikle Mısır'da doğmuş ve Medine'de yaşamış ve vefat etmiş olan Nureddin Ali es-Semhudi (Hicri 844-911)'nin dört ciltlik tamamen Medine üzerine yazılmış, "*Vefau'l-vefa bi Ahbari dari'l-Mustafa*" isimli Medine'yi anlatan eseri, kuruluşundan başlayarak kendi asrına kadar olan dönemi anlatırken özellikle kurumlar açısından oldukça kıymete haiz değerli bir kaynaktır. Özellikle değerli araştırmacı Muhammed Hamidullah'ın Medine üzerine yaptığı araştırmalarında en çok müracaat ettiği bir kaynaktır.

Osmanlı bahriye paşası olan Eyüp Sabri Paşa (Ö. 1890) nın *Mir'atü'l-Haremeyn* adıyla osmanlıca olarak kaleme aldığı üç ciltlik eserinin özellikle ikinci cildi tamamen

³¹ Erkal, a.g.e., s.82.

³² Günay, a.g.e., s.44.

Medine tarihine ayrılarak, *Mir'at-ı Medine* ismiyle isimlendirilmiştir. Hicaz'da uzun yıllar memuriyet görevinde bulunan Eyüp Sabri Paşa, bu eserinde başlangıcından itibaren Medine'nin kuruluşu, Mescid-i Nebevi ve diğer yapıların inşası, tamirleri, tarih içindeki yerleri, önemi, ziyaret usul ve adabları, Medine'nin sosyal ve iktisadi durumu, orf ve adetler gibi konuları ustaca işlemiştir.

Yine günümüz çalışmalarından olan ve Medine'nin tarihini başlangıcından günümüze kadar ele alan Medineli araştırmacı Abdülbasit Bedr'in "*et-Tarihu's-Şamil li'l-Medineti'l-Munevvere*" isimli üç ciltlik eseri önemli başvuru kaynaklarımızdan olmuştur. Bedr bu eserinde konuları sadece tarihi seyriyle değil sosyo-kültürel boyutlarıyla da ele almış ve yorumlar getirmiştir.

Kendisini bütün araştırmacıların yakından tanıdığı, araştırmalarının bir çok dünya diline tercüme edildiği Hindistanlı araştırmacı Muhammed Hamidullah'ın konumuzla doğrudan ilgili, Fransızca'dan türkçeye çevrilmiş olan "*İslam Peygamberi*" isimli eseri temel başvuru kaynaklarımızdan olmuştur.

I. BÖLÜM
CAHİLİYE DÖNEMİNDE MEDİNE/YESRİB'İN
SOSYAL YAPISI

A) YESRİB'İN COĞRAFİ DURUMU, TARİHİ VE NÜFUSU

Öncelikle üzerinde araştırma yaptığımız Medine toplumunun sosyo-kültürel yapısına girmeden fiziki yapısını anlamak için, iskan ettiği coğrafyayı, kısaca tarihini ve hicrete kadar olan nüfus hareketlerini (demografik yapısını) ele alarak, yerleşim, barınma, iskan ve nüfus özelliklerini belirlemeye çalışalım.

I. COĞRAFİ YAPISI

Yesrib, Hicaz'da hafif bir şekilde kuzeye doğru meyilli bir ovada kurulmuştur. Yesrib, tabii şartları bakımından, hububatın yetişmediği taşlık bir vadi içinde bulunan Mekke'nin aksine verimli topraklara sahiptir. Bu ova, güneydoğuda Eyr dağı, kuzeyde Uhud dağı ile çevrelenerek; güneydeki yüksek Arabistan yaylasından ve kuzeydeki Tihame ismindeki alçak sahil ovasından ayrılmıştır. Doğu ve batıda ova, Harra' veya Laba denilen siyah bazalt taşları ile kaplı, çorak arazi sahaları ile hudutlanır. Doğu harraları, ilk yerleşim bölgesinden uzak bir mesafede olup, bunlar ile şehir arasındaki bu sahada münbit araziler bulunmaktadır. Yine ova, güneye doğru göz alabildiğine uzayıp gitmektedir.²

Bu ovanın en belirgin özelliği, Arabistan'da nadir bulunan suyun burada oldukça bol olmasıdır. Bütün su akıntıları güney harralardan kuzeye doğru akarlar. Suyun büyük bir kısmı tuzlu olup içilmez. Fakat güneyde çok tatlı su menbaları vardır.³

Toprak tuzlu, kum, kalker ve kilden müteşekkil bir topraktır. Güney bölgede toprak oldukça verimli olup; hurma ağaçlarıyla kaplı olan arazide ayrıca, portakal, limon, nar, muz, şeftali, kayısı ve incir ağaçları ile üzüm bağları da bulunmaktadır. Bedeviler, Yesriblileri ziraatla uğraşan bir toplum olmalarından dolayı, biraz da küçümseyerek "Nebatiler" diye adlandırıyorlardı.⁴

Başlangıçta Yesrib, tam bir şehir olmayıp, bahçeler ve ekilmiş tarlalar ile çevrili ev ve kulübeler birliğinden ibaretti. Dağınık olan meskenler zamanla birleşerek şehir görüntüsünü aldı. Bu şehir yapısı daha sonradan büyüyen şehire nisbetle daha kuzeyde idi. Yesrib adının verildiği ana merkez, bugün Hz. Hamza'nın kabrinin batısında

¹ Harre/Harra : Bazalt çölü, yanmış gibi siyah parça parça taşlarla örülü saha. Yer altı volkanlarının dalgalı çöllere üstüste yaptıkları lav tabakalarından teşekkül eden yerler. Bkz. Harre md., *M.E.B.İ.A.*, C.V, s.300.

² Fr. Buhl, "Medine" md., *M.E.B.İ.A.*, C.VII, s.459 vd.

³ Fr. Buhl, a.y.; Muhammed Hamidullah, "Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamber'in Hicretinden Sonra (569-632) Medine'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı", Trc. İhsan Süreyya Sırma, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, C.I, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.133.

bulunan Beni Harise'nin yerleştiği yerin adıydı. Şehrin etrafında bir sur veya duvar yoktu. Sık hurma ağaçları ve evleri çevreleyen meyve ağaçları şehre tabi bir koruma sağlıyordu. Şehrin kuzey tarafı ve batısı bu ağaçlardan hemen hemen yoksundu. Onun için de düşman taarruzlarına açık bir konumdaydı.⁵

1. Vadileri

Yesrib'de Akik, Kanat, Buthan, Ranuna, Mahzur ve Müzeyneb isimlerinde vadi/dereler olup bunlar; özellikle bahar yağmurlarıyla suyla dolan, diğer zamanlarda kuruyan, çok yağmur yağdığında zaman zaman da taşan, dere ve sel sularının aktığı yerlerdir. Yer altı su kaynaklarını da besleyen bu vadiler, Yesrib ziraatının can damarlarıdır.⁶

Akik Vadisi, hurmalık ve pınarlarıyla meşhur, Hicaz derelerinin en büyüğü olup, şehrin iki mil güneybatısında bulunur ve Harretü vebre kayalıklarıyla yerleşim bölgesinden ayrılır. Şiddetli yağmurlardan sonra çevredeki yamaçlardan toplanan sularla geniş, köpüklü, taşkın bir nehir halini aldığı söylenir. Hz. Peygamberin kendisini övdüğü, sevgisini izhar ettiği, hakkında şiirler söylenen, tatlı suyu bulunan bu vadi, müteaddit bostan dolapları ile hurmalıkları ve ekinleri suluyordu. Bu vadiye bulunan bahçe ve tarlaların tazeliği civarın volkanik manzaralarının sertliği ile tezat teşkil ediyordu.⁷

Kanat Vadisi, Yesrib yerleşim alanının kuzeyinde, doğudan batıya doğru akan, Akik vadisinden sonra ikinci büyük vadidir. Uhud gazvesi şehitlerinin medfun bulundukları yerden geçerek Zeğabe sahrasında diğer nehirlerin akıntılarının birleştiği yere doğru akar.

Buthan Vadisi, Güneyden kuzeybatıya doğru yerleşim bölgelerinin ortasından geçerek akan bir vadidir. Güneyde bulunan Ranuna Vadisi, yerleşim bölgelerine gelmeden önce bu vadiye karışır.

Mahzur Vadisi, Güneydoğuda Avali bölgesinde bulunan, Beni Kureyza arazilerini suladıktan sonra Buthan vadisine karışır.

⁴ Fr. Buhl, *a.g.md.*

⁵ Fr. Buhl, *a.g.md.*

⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, C.XV, Kum, 1405, s.384; Fr. Buhl, *a.g.md.*

⁷ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn/Mir'at-ı Medine*, C.II, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1304/1888, s.1124-1127; İdris Bostan, "Akik"md., *T.D.V.I.A.*, C.II, s.263.

Müzeyneb Vadisi, Güneydoğuda Beni Ümeyye bahçelerini onbeş kanala ayrılarak suladıktan sonra, Nasiriye denilen yerde toplanarak Mahzur vadisine karışır.⁸

Bu vadilerde ancak yağmurlardan sonra su vardır. Bu yağmur suları, toprak altındaki su kaynaklarını da beslerler. Öyle ki, Yesrib’de birçok menba, kuyu ve çeşme bulunur. Yesrib’in bütün vadilerinin su akıntıları, kuzeye doğru giderek, Zeğabe mevkiinde birleşir ve İzam vadisinden batı istikametine sahile doğru akarak, Kızıl denize kadar uzanır.⁹

2. Dağları

Yesrib’in kuzeyinde Uhud dağı, güneybatısında ise Eyr/Ayr dağı bulunmaktadır. Yesrib’de bir üçüncü dağ olan Sela, eski Yesrib çarşısı yanında olup, bugün şehrin ortasında kalmıştır. Bu dağın etrafı tamamen yerleşim bölgesi olmuştur. Yesrib’in doğu ve batı yönlerinde, lav tabakalarından oluşan Harre adı verilen sıradağ şeklindeki siyah kayalıklar vardır. Doğudakine Harretü Vakım, batıdakine ise, Harretü Vebre denir. Harretü Vebre’de, Cemavat ismiyle bilinen üç tane sıradağ şeklinde alçak üstü düz siyah kayalıklar vardır.¹⁰ Ayrıca Yesrib’i yakın çevreleyen bu kayalıklar dışında, Harretü Şavran, Udayde, Kuba, Measım, Meytan, Nar gibi, daha dış kısımda kalan kayalıklar da vardır.¹¹

3. Kuyuları

Yesrib’de su ihtiyacını karşılamak ve hurma ağaçlarıyla ekinleri sulamak maksadıyla açılmış birçok kuyu bulunmaktaydı. Bunlar: Kuba mescidinin batısında Eris kuyusu, Bâki’nin güneyinde Bassa kuyusu, Mescid-i Nebi’nin kuzeyinde Hâ ya da Cemel kuyusu, kuzeyde Akik vadisinin alt kısımlarında bir Yahudinin çalıştırarak suyunu sattığı, daha sonra Hz. Osman’ın satın alıp, müslümanların hizmetine vakfettiği Rûme/Hulv kuyusu, yine Mescid’in kuzeybatısında bulunan Bedaa/Casum kuyusu gibi kuyulardır. Ayrıca Avaf/İna, Enis/İhab, Sükyâ, Atabe, Karada, Karisa/Yesira gibi

⁸ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.II, s.1128-1130.

⁹ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.II, s.1130.

¹⁰ Abdullah Abdülaziz b. İdris, *Müctemeu’l-Medineti fi Ahdi’r-Resul Sallallahü Aleyhi ve Sellem*, Riyad, 1992, s.19-20.

¹¹ Bkz. Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.II, s.1189.

kuyular da vardı.¹² Eyüp Sabri Paşa, Yesrib'deki diğer su kaynakları olan çeşme ve gözeleri de eserinde teferruatlı olarak anlatmıştır.¹³

II. TARİHİ

Yesrib'de tufandan önce kimlerin oturduğunu bilmiyoruz. Hz. Nuh, yaklaşık milattan önce dört binli yıllarda olduğu bildirilen tufandan¹⁴ sonra, Babil'de yerleşmiştir. Daha sonra Hz. Nuh'un torunları, Babil kulesinin yıkılması ve dillerinin karışarak birbirlerini anlamaz hale gelmesiyle, buradan ayrılarak çeşitli bölgelere göç etmişlerdir.¹⁵ Allah'ın Ad, Semud gibi kendilerine Arapça'yı öğrettiği, Arap yarımadasına yerleşen İmlak/Amalika kavminin bir kolu, M.Ö. 1000 yıllarında Medine/Yesrib'e yerleşmiştir. Buraya yerleşen kavmin reisinin adına nisbetle, burası Yesrib ismiyle anılır olmuştur.¹⁶

Yesrib'e gelen bu kabile, gelirken ülkelerindeki ziraat medeniyetlerini de yanlarında getirdiler. Su bulunan yerlerde, hurma ile birlikte, bazı meyve ve sebzeleri de yetiştirdiler. Ayrıca deve, at ve koyun gibi hayvanların besiciliğini yaptılar.¹⁷

Yesrib'de ilk yerleşim bölgesi şimdiki Medine'nin kuzeybatı istikametinde belirli bir bölgede kurulmuştur. Burası köylerden oluşan bir şehir olarak bilindi. İlk Yesrib'in sınırları, kuzeyden Sela dağından başlıyor, Uhud'un eteklerine kadar uzanıyordu. Batı yönünde Uhud'dan Kanat vadisine paralel olarak Buthan vadisi mecrasına kadar gidiyordu.¹⁸

Yesrib'e ilk yerleşimciler, ev yapma konusunda bölgenin ağaç kaynağından ve tabi durumundan istifade ile evlerini ağaç kütüklerinden ve dallarından kulübeler şeklinde yaptılar. Daha sonra tavanlarını uzun ağaç dallarıyla kapattıkları kerpiç evlere dönüştürdüler. Evler dağınık halde etrafları avlu duvarlarıyla çevriliydi, yağmur ve sellere karşı yerden yüksekçe yapılıyordu. İlk yerleşim yoğun ağaçlık olmayan üç kilometrekarelik bir alanda gerçekleşmişti.¹⁹

¹² İbn İdris, *a.g.e.*, s.21; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.II, s.1064-1080.

¹³ Bkz. Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.II, s.1083-1096.

¹⁴ Meydan Larousse, "Tufan" md., C.XII, İstanbul, 1981, s.300.

¹⁵ Ernst Herzfeld, "Babil" md., *M.E.B.İ.A.*, C.II, İstanbul, 1942, s.177 vd.; Sargon Erdem, "Babil" md., *T.D.V.İ.A.*, C.IV, İstanbul, 1991, s.394.

¹⁶ Abdülbasit Bedr, *Et-Tarihu 'ş-Şamil li'l-Medineti'l-Münevvere*, C.I, Medine, 1993, s.28.

¹⁷ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.28.

¹⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.112.

¹⁹ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.113.

Bazı evler ağaç dallarından kulübeler şeklinde yapılırken, bazıları da kerpiçten tavanı ağaçlar ve dallarla örtülmüş geniş bir odadan müteşekkil idi. Aile fertlerinin sayısı arttıkça ilave odalar yapılırdı. Odanın dışına yine ağaç dallarıyla hayvanları yakıcı sıcaktan ve yağmurdan korumak için dış duvara bitişik yapılmış çardaklar vardı. Ev sahibinin hayvanları buralarda dururdu. Başlangıçta evler basit olarak penceresiz, ağaçlar dikdörtgen ya da daire şeklinde dikilerek tepede kubbe veya kavis şeklinde dallar birleşinceye kadar yükseltip bağlanarak yapılıyordu.²⁰

Zamanla Yesrib'e yeni yerleşimcilerin gelmesiyle evlerin yapımında kerpiç kullanılmaya başlanarak duvarlar kerpiçten örülüp tavanları hurma dalları ve yapraklarıyla kapatılarak üzerlerine rüzgarın dağıtmaması için çamur seriliyordu. Ayrıca evlere ağaç kapılar yapılmaya, temelde taş kullanılmaya başlandı. Daha sonraki zamanlarda iki katlı evlerin yapıldığı, her iki katta da oturdukları veya alt kata hayvanlarını koyarak üst katta kendilerinin oturduğu bilinmektedir.²¹

Yesrib, bölgedeki coğrafi konumu itibarıyla, güney ve kuzeydeki büyük imparatorluk çekişmelerinden uzak kalmış, kendi içinde sakin bir hayat yaşamıştır. M.Ö. 1200 yıllarında güney Arabistan'da kurulmuş olan Maini ve daha sonraki Sebe devletlerinin, kuzeye giden kervan ticaret yolları üzerinde tabi bir pazarı ve uğradıkları mola yerleriydi. Ziraat ve ticarete çok ileri seviyede olan bu devletler, Mısır, Suriye, Filistin, Hindistan, Yunanistan, Roma gibi yerlerle ticaret yapıyorlardı.²²

Yesrib, demografik açıdan ilk kuruluşundan, hicrete kadar olan dönemde kitlesel dış göçler almış bir yerleşim birimidir. Günümüzde göçler, bazı itici ve çekici nedenlerle daha hızlı olabilmekte iken, eskiden kuraklık, kıtlık gibi doğal sıkıntılar sonucu olduğu gibi, savaş, dinsel, ırksal ve siyasi baskılar gibi nedenlerle çok uzun sürede gerçekleşirdi.²³ Hangi nedenle olursa olsun, sosyal bir olay olan göçler, insanlık tarihi boyunca cereyan etmekte olan bir gerçekliktir.

Yesrib, coğrafi özelliği sebebiyle ziraatçı toplumların çekim merkezi olmuş, ilk dönemde uygun yer arayan Hz. Nuh'un torunları için yurt olduğu gibi daha sonra, Filistin'den göçe zorlanan Yahudiler de buraya yerleşmişlerdir. Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret ettiklerinde, Evs ve Hazrec'ten sonra Medine'nin en

²⁰ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.113.

²¹ Cevad Ali, *El-Mufasssal fi-Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, C.V, Beyrut, 1976, s.17.

²² Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, C.I, İstanbul, 1992, s.115; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.41; Ebu'l-Ala el-Mevdûdî, *Tefhimül'l-Kur'an*, C.IV, Trc. Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, s.115.

önemli etnik ve dini grubu olan Yahudilerle karşılaştılar. Bunlar, Kaynuka, Nadir ve Kureyza oğulları adında üç büyük Yahudi kabilesiydi. Bu kabilelerden Kaynuka oğulları hariç, diğer iki Yahudi kabilesi bölgenin iklim ve tabii şartlarına uygun olarak, daha çok ziraatla uğraştılar.

Yesrib'e ilk Yahudi göçü, Yeni Babil Krallığı'nın kurucusu ve Keldani hanedanının ilk kralı Nabopolassar'ın oğlu olan Buhtunnasr, Yahuda devletini ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman mabedini yakıp yıktığı halkı esir aldığı, M.Ö.587 yılında gerçekleşmiştir. Bu dönemde birçok Yahudi kabilesi Hicaz'a gelerek, Vadilkura, Teyma, ve Yesrib bölgelerine yerleşmiştir.²⁴ Bunu miladi 70 yılında Roma imparatoru Titus'un Kudüs'ü ele geçirmesi ve 132 yılında Yahudilerin bir kısmının Filistin'den sürülmesiyle oluşan göçler takip etmiştir. Bu tarihler arasında Filistin'den kaçan birçok Yahudi kabilesi, yine Hicaz'a gelerek, Teyma, Hayber ve Yesrib gibi bölgelere yerleşmişlerdir.²⁵

Yesrib bölgesine gelen Yahudi kabilelerinden, Beni Nadir Buthan vadisine, Beni Kureyza ve Behdel kabilesi de Mahzur vadisine yerleşerek bölgenin en verimli topraklarını seçmişlerdir. Beni Kaynuka ise, şehir merkezine yerleşmiştir.²⁶

Yahudiler, özellikle hurma ziraatına çok özen gösteriyorlardı. Atam/kalelerinin hemen yanında, hurma yetiştiriyor ve verimli tarlalarını, bahçelerini her geçen yıl genişletiyorlardı. Yeni açtıkları arazi ve bahçelerin hemen yanına yeni bir atam daha inşa ediyorlardı. Böylece her bir kabilenin kendisine ait ağaçlandırılmış, ekili bir mahallesi ve bölgesi ortaya çıkıyordu.²⁷

Henüz Yesrib'e Evs ve Hazrec gelmezden önce, Yesrib'deki Araplarla Yahudilerin sayıları hemen hemen aynı olmasına rağmen, Medine tarihçilerinin bildirdiğine göre; Arapların 13 tane utum (çoğulu atam)larına karşılık, Yahudilerin yirmi kabile olmalarına rağmen toplam 59 tane atamları vardır.²⁸ İçinde birçok aileyi barındıran kule ve hisar şeklindeki atamları Yahudiler daha çok inşa etmişlerdi. Bu da

²³ Barlas Tolan, *Sosyoloji*, Adım Yayıncılık, Ankara, 1993, s.212.

²⁴ Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir ed-Dimeşki, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.I, Beyrut, 1977, s.36; Ebu'l-Kasım Abdurrahman es-Süheyli, *er-Ravdu'l-Unuf*, C.II, Kahire, 1973, s.251; Nureddin Ali b. Abdullah es-Semhûdî, *Vefau'l-Vefa bi Ahbari Dari'l-Mustafa*, C.I, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1984, s.160; Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr" md., *T.D.V.İ.A.*, C.VI, s.380-381; Mevdûdî, *a.g.e.*, C.VI, s.186.

²⁵ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.58.

²⁶ Cevad Ali, *a.g.e.*, C.VI, s.519.

²⁷ Abdülbasit Bedr, *Et-Tarihu 'ş-Şamil li'l-Medineti'l-Münevvere*, C.I, Medine, 1993, s.60.

onların Filistin’de yaşadıkları sıkıntı ve saldırıların izlerini hala üzerlerinde taşıdıklarını ve Yesrib’de de kendilerini güven ve emniyette hissetmediklerini hatıra getirmektedir.²⁹

İlk dönemde Yahudiler yerli Araplarla çok iyi ilişkiler içinde barışçı bir hayat sürdürdüler. Bağ-bahçe gibi ziraat işlerinde ve onların iyi yaptığı sanatlarda onlara yardımcı oldular. Etraflarındaki kabilelerle iyi geçinmek için azami dikkat gösteriyor, anlaşmalarını yerine getiriyor ve onların gönüllerini almak için reislerine hediyeler sunuyorlardı.³⁰

Yahudiler yerleşimde Araplarla karışmıyor, kendilerine mahsus mahallelerde, atamlarında oturuyor, burada kendi içlerinde bir birlik oluşturmuşlardı. Dini hayatları da tamamen dışa kapalı kendi içlerinde, Yahudilik geleneklerine uygun olarak devam ediyordu. Siyasi ve toplumsal hayatta kale ve atam sahibi olan efendi ve reislerine itaat ediyor, her yıl kendileri için takdir edilmiş olan vergilerini reislerine veriyorlardı.³¹ Ahbarları, din işlerini ve sosyal hayatta uymaları gereken kuralları belirtiyor, aralarındaki düşmanlık ve anlaşmazlıkları hükme bağlıyorlardı.³²

İslam Dini’nin, Hz. Peygamberin ve muhacirlerin Yesrib’e gelmesine kucak açan, Kur’an’da ve İslam tarihinde Ensar³³ lakabıyla anılan Evs ve Hazrec arap kabilelerinin ataları, Yesrib’e ne zaman, nereden, niçin ve nasıl bir medeniyetten gelmişlerdir?

Evs ve Hazrec kabileleri, miladi üçüncü yüzyılda, Sebe krallığında meydana gelen ve artmakta olan iç savaşlar nedeniyle, diğer göç eden kabilelerle birlikte Yemen’den ayrılmışlardır. Evs ve Hazrec Yesrib’e, Gassan, Amile, Behra, Lahm, Cüzam, Tenuh ve Tağlib gibi kabileler de kuzeye, Şam civarına gelmişlerdir.³⁴

Evs ve Hazrec kabileleri Yesrib bölgesine geldiklerinde, verimli bir toprak, hurma ağaçları ve bol su kaynakları ile karşılaşınca buradan hoşlandılar. Yeni gelenleri sıkmayan geniş bir bölgeydi. Aynı zamanda oradaki araziye kullanan, Yesrib’in sakinleri olan Arap ve Yahudilerin de insan gücüne ihtiyaçları olduğu göze çarpıyordu.

²⁸ Muhammed b. Mahmud İbn Neccar el-Bağdadi, *Ahbaru Medineti’r-Rasul*, Mekke, 1410H., s.14; Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.165.

²⁹ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.59.

³⁰ Cevad Ali, *El-Mufasssal fi-Tarihi’l-Arab Kable’l-İslam*, C.VI, Beyrut, 1976, s.516.

³¹ Ebu’l-Hasen en-Nedvi, *Rahmet Peygamberi*, Trc. Abdülkerim Özeydin, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.143. Cevad Ali, *a.g.e.*, C.VI, s.533.

³² Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.60.

³³ Tevbe Suresi, 9/100,117; Geniş bilgi için bkz.: Hüseyin Algül, “Ensar” md., *T.D.V.I.A.*, C.XI, s.251 vd.

Evs ve Hazreclilerin zirai tecrübeleriyle beraber işgücüne sahip olmaları, ekonomik olarak mal ve servetlerinin olmayışı, bahçe sahibi bu yerlilerin insan gücüne olan ihtiyaçları gibi etkenler, siyasi ve fiziki güven ve emniyet içindeki bu bölgeye kabul edilişlerinin belli başlı sebeplerinden sayılabilir.³⁵

Evs ve Hazrec, Yesrib'e geldiklerinde birlik halinde aynı yerde, aynı bölgede oturmadılar. Evsliler; doğu bölgesiyle, Kuba, Mülteka, Ranuna vadisi ve el-Batha ile el-Avali arasındaki bölgelerde, Yahudilere yakın yerlere yerleşmişlerdi. Hazreclilere nazaran daha verimli topraklara sahiptiler. Hazrecliler ise; batı yönünde, bir kısmı Buthan vadisi yanında Yesrib'in ortasında, diğer bir kısmı ise, Avali'nin başlangıcında yerleşmişlerdi.³⁶

Evs ve Hazrecliler ilk geldiklerinde, Yesriblilerin arazilerinde ücretli olarak ya parayla ya da çeşitli yiyecek karşılığında çalışmaya başladılar. Daha sonra ekilmeyen, kullanılmayan topraklarda tarlalar, bahçeler kurmaya başladılar. Bu konuda da anavatanlarındaki zirai tecrübelerinin büyük etkisi oldu. Çok geçmeden birçok hurma ağacına sahip oldular ve yayıldılar. Yemen'den daha sonra gelen diğer göçmen hemşehrileriyle, sayıları her geçen gün arttı. Eskiler yeni gelenleri misafir ediyor, tarlalarını genişletmekte onlardan istifade ediyor, bağ ve bahçe işlerinde beraberce çalışıyorlardı.³⁷

Evs ve Hazrec, büyük Yahudi nüfusu karşısında sayılarının az olduğunu, onların servetleri karşısında maddi güçlerinin olmadığını çok iyi biliyor ve onlarla düşmanlıktan, ihtilaftan kaçınıp, dostça yaşamaya özen gösteriyorlardı. Yahudilerle beraber aynı şehirde komşu olarak; barış içinde yaşamak, düşmana karşı Yesribi beraberce savunmak, anlaşmalara sadık kalmak, çeşitli konularda ortak hareket etmek üzere anlaştılar, ahitleştiler ve uzun müddet bu şekilde anlaşmaların sorumluluğuna uyarak yaşadılar.³⁸

Bu anlaşma çerçevesinde ne kadar zaman yaşadıklarını bilmiyoruz. Fakat bu süre Evs ve Hazrec kabilelerinin sayılarının çoğalmasına, mâli güç kazanmalarına yetmişti. Bu kabilelerin her geçen gün nüfusunun artması, servetlerinin çoğalması,

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Reckendorf, *M.E.B.İ.A.*, "Evs" md., C.IV, s.418-419; Hüseyin Algül, *T.D.V.İ.A.*, "Evs" md., C.XI, s.541-542; F. Krenkof, *M.E.B.İ.A.*, "Hazrec" md., C.V, s.415-416; İbn Kesir, *a.g.e.*, C.II, s.148.

³⁵ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.65.

³⁶ *a.g.e.*, C.I, s.66.

³⁷ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.65; Reckendorf, *a.g.md.*, C.IV, s. 418-419.

³⁸ Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.178.

küçük evlerden büyük çiftliklere sahip olmaları, Yahudileri korkutmaya başlamıştı. Ziraatta kendilerini geçeceklerini, belki de ticaret ve kazançta yarışacaklarını hissederek endişeye kapılıyorlardı. Nitekim bazıları Yahudilerle ziraatta ve malda yarışır hale gelmişlerdi bile. Beni Kureyza ve Nadir, onların kendilerine üstün gelerek mali ve siyasi güce sahip olmalarından korkarak anlaşmayı bozana kadar uğraştılar.³⁹

Evs ve Hazrec, Yesrib'de iyice yerleşip mal, mülk, bağ-bahçe sahibi olmaya, sayıları çoğalmaya başlayınca, Yahudiler tarihte geçirdikleri ağır şartları hatırlayarak ellerindeki serveti, gücü ve siyasi iktidarı kaybetmek korkusuyla, bu yeni gelen kabilelerle olan anlaşmalarını bozdular ve onları sıkıştırmaya başladılar. İbn Neccar'ın rivayetine göre, Evs ve Hazrec anlaşmanın bozulmasından sonra çok sıkıntı ve zorluk çekmeye başladılar, evlerinden çıkamaz oldular.⁴⁰

Yahudi kralı Fityun, Hazrec'den Malik b. Aclan'ın evlenen kız kardeşine zifafa girmeden önce kendisiyle kalması (ilk zifaf hakkı)nı teklif etmesi ve uygulamaya kalkması neticesinde, Malik b. Aclan kralı öldürmüştür.⁴¹ Daha sonra Malik b. Aclan, Şam'daki Gassan Kralı'nın yanında büyük bir itibara sahip, Hazrec asıllı olan Ebu Cübeyle'nin yanına kaçtı. Fityun'un yapmış olduğu kötü hareketleri anlattı ve onu öldürdüğünü bildirdi. Ayrıca kendisinin de geri dönemeyeceğini bildirerek ondan yardım istedi. Ebu Cübeyle, büyük bir orduyla Şam'dan yola çıktı ve Yemen'e gidiyormuş gibi göstererek, Yesrib'e geldi. Zîhurud denilen yerde konakladı. Yahudiler onu Yemen'e gidiyor sandılar. Evs ve Hazrec ile aynı asıldan olan Gassani kralı, büyük bir düğün yemeği hazırlayarak, Evs ve Hazrec'in tamamını bu yemeğe davet etti. Onları ağırlayarak, onlara çeşitli hediyeler dağıttı. Evs ve Hazrec, Yahudilerin bakışları altında Yesrib'e geri döndüler. Ebu Cübeyle, ertesi gün aynı hile ile, Yahudi ileri gelenlerini de çağırdı. Yahudiler bu yemeğe köleleriyle, hizmetçileriyle katıldılar. Onları kapının önünde toplayarak teker teker içeriye aldı ve hepsini katletti.⁴²

Yahudilere indirilen bu darbeden sonra Yesrib'de güç dengeleri değişti. Bir taraftan Evs ve Hazrec arasında bağlılık artarken, diğer yönden de, Yahudiler onların sevgisini kazanmak için çalışmaya başladılar. Evs ve Hazrec bu olayla, Yahudileri

³⁹ Bedr, *a.g.e.*, C.I,s.66.

⁴⁰ Muhammed b. Mahmud b. Neccar, *Ahbaru Medineti'r-Rasul*, Mekke, 1410H., s.17.

⁴¹ Fr. Buhl, "Medine" md., M.E.B.İ.A., C.VII, s.461;

⁴² Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.180; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.68; İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kamil fi't-Tarih*, C.I, Beyrut, 1982, s.657-658.

küçük düşürmeyi, kovmayı, arazilerini, mal ve mülklerini ele geçirmeyi düşünmeden iyi geçinmeyi ve aralarının düzelmesini ve güçlü olduklarını vurgulamayı başarmışlardı.

Uzun müddet uzlaşma içinde yaşamaya devam ettiler. Bu uzlaşma döneminde Evs ve Hazrecliler, yaşamakta oldukları bölgelerin dışına taştilar. Binaları ve kale (atam)ları çoğaldı. Her bir kuşak (göbek), bir veya birkaç bölgede yerleştiler. Yesrib'in her tarafına yayılmış, bütün yönleri doldurmuşlardı. Ancak evlerini ve atamlarını, Yahudi ev ve atamları birbirinden ayırıyordu.⁴³

Bundan sonra, Yahudiler yeniden hesap yapmaya, Yesrib toplumunda yeni değişiklikler gündeme getirme, eski idari güçlerini elde etme çaba ve gayretlerine giriştiler. Sinsi bir tuzağa başvurarak, iki kabileyi karşı karşıya getirmek için her bir Yahudi kabilesinin Yemenli bir kabileyle ayrı ayrı anlaşma yapmasına karar verdiler. Beni Nadir ve Kureyza Evslilerle, Beni Kaynuka da Hazreclilerle anlaşma yaptılar. Yahudiler, iki kardeş kabile arasında, düşmanlık tohumlarını ekmeye, kin ve nefret kıvılcımlarını saçmaya başladılar. Sinsi plan tutmuş, Yahudiler iki kabile arasındaki dayanışmayı bağlılığı yok etmeyi başarmışlardı. Çok geçmeden, 120 yıl devam edecek olan ezici savaşlar başladı ve bu savaşlar, Hz. Peygamberin hicretinden beş yıl öncesine kadar devam etti.⁴⁴

III. NÜFUS, ETNİK YAPI VE SOSYAL SINIFLAR

Nüfus sosyal yapıyı oluşturan canlı ve dinamik bir kütledir. Nüfusun incelenmesi, aynı zamanda cemiyetin sosyal şartlarının ortaya çıkarılmasıdır. Nüfusun miktarı, cinsiyete göre dağılımı, artış hızı, şehirli ve köylü olma özelliği, meslekteki mevkii bakımından durumu, iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı, ana yaş gruplarına göre ayırımı, eğitim seviyesi gibi açılardan ele alınması, bir anlamda sosyal yapının incelenmesidir.⁴⁵

Yesrib'in daha önceki nüfusu hakkında herhangi bir bilgimiz yok. İnsanlık tarihi boyunca süregelen göçler nedeniyle, birçok yerde hareketli nüfus değişikliklerine rastlandığı gibi, Yesrib'de, M.S. 70-132 tarihleri arasında büyük bir Yahudi kütlenin, 300-450 tarihleri arasında Evs ve Hazrec kabilelerinin göçüyle, ciddi bir nüfus artışıyla karşılaşmıştır. Bu iki ana toplumsal blokun oluşturduğu kütle, bir kent oluşturacak nüfus hacmine ulaşmıştı.

⁴³ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.69.

⁴⁴ Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.215.

Yesrib, hicret öncesinde, yaklaşık 6 bin müşrik Arap ve 4 bin Yahudiden oluşan iki ana bloktan oluşan bir demografik yapıya sahiptir. Hicretle beraber az sayıdaki müslüman Kureyşlilerin de ilavesiyle, müslüman bolkun sayısını bilmek amacıyla, Hz. Peygamberin yaptırmış olduğu sayım verilerine göre, Yesrib'in nüfusunun 10 binden fazla olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁶

Yesrib şehrinde iki etnik grup Yahudiler ile Araplar kabileler ve ayrı mahalleler halinde yaşıyorlardı. Yahudiler gelmeden önceki Amalika kavminden kalma ilk yerli Arap kabileleri oldukça azınlıkta idiler. Yahudiler geldiklerinde Yesrib'e hakim oldular ve en verimli bölgelere yerleştiler. Daha sonra gelen Evs ve Hazrec Arap kabileleriyle Yesrib, bir kabileler birliği haline gelmişti. Yerleşik şehir hayatı yaşamalarına rağmen gerek Yahudilerde, gerekse Araplarda kabilecilik hakimdi. Otorite herkesin kendi kabilesine aitti. Kabile reisi, verasetle değil kabilenin kısmi bir seçimiyle ileri gelenlerin akıllı, cesur, kahraman ve tecrübeli bir üye üzerinde anlaşmasıyla seçilirdi.⁴⁷

Yesrib'de oturan bu iki büyük kitle devamlı birbirlerine üstünlük kurma gayretindeydiler. Ayrı ayrı gruplar halinde yaşayan bu kabileler, Yesrib'de yegane söz sahibi cemaat olmak davasında idiler. Evs ve Hazrec Yesrib'e ilk geldiklerinde Yahudilerle iyi geçinmişler, hatta Yahudilerden etkilenmişlerdi. Bu dönemde Yahudi olan Arap erkek ve kadınları göze çarpmaktadır. Yahudi olan Arap erkeğinin Yahudi kadınla, Yahudi olan Arap kadınının da Yahudi erkekle evlenmesi gibi sosyal ilişkiler meydana gelmiştir. Fakat putperest bir Arap erkeğiyle hiçbir Yahudi kadınının evlendiği bilinmemektedir. Yahudiler her zaman kendilerini putperest Araplardan üstün gördüklerinden böyle bir evliliğe müsaade etmemişlerdir.⁴⁸

Arap ve Yahudi kabileleri arasındaki bu iyi ilişkiler Yahudilerin Arapları zayıflatma politikaları sonucu sona ererek, Malik b. Aclan'ın Yahudi hakimiyetine son vermesiyle Yahudiler tamamen zayıf düşerek, Yesrib'deki hakimiyetlerini tamamen kaybetmişlerdir. Daha sonra Evs ve Hazrec kabileleriyle ayrı ayrı ittifaklar yaparak kardeş Arap kabilelerini birbirlerine düşürmeyi başarmışlardır. Yahudiler kendi aralarında da anlaşamadıkları için Beni Nadir ve Kureyza Evsliler ile ittifak etmiş,

⁴⁵ Erkal, *a.g.e.*, s. 184.

⁴⁶ Bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, *El-Camiu's-Sahih*, C.IV, Beyrut, Trz., s.34; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, C.VI, Beyrut, 1989, s.219; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, Trc. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.181,

⁴⁷ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, C.I, Beyrut, 1982, s.672.

⁴⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.110.

onlara karşı Kaynuka Yahudileri de Hazrec ile ittifak yaparak, sonraki hayatlarını bu kabilelerin gölgesinde onları birbirlerine düşürerek devam ettirmişlerdir.⁴⁹

Bu iki etnik grubun yaşadığı toplumda diğer Arap şehirlerinde olduğu gibi sosyal sınıf ayrılıkları vardı. Yesrib toplumunu oluşturan insanlar hürler, mevali ve köleler olmak üzere üç sınıftan müteşekkil idi.

Hürler, kabilenin veya aile topluluğunun ortak adını taşıyan aynı haklara haiz, mülk edinme, yönetim, kabile örflerine katılma, söz sahibi olma gibi bütün haklara sahip kabile mensuplarıydı. Bunlar birlikte göç eder, savaşa katılır, her hususta ortak ve eşit hareket ederlerdi. Kabilenin ortak harcamalarına kendilerine düşen miktarlarda katılımda bulunurlardı. Kabileye yapılacak saldırılara karşı koyma, öldürülenin intikamını alma, diyetini ödeme gibi kabile örfüne ait uygulamaları yerine getirirlerdi. Her ne kadar kabile içinde bulunan kahin, şair ve savaşlarda ün kazanmış kişiler üstün görülseler de hak ve yaşayış bakımından ise diğerlerinden bir farkları bulunmazdı.⁵⁰

Mevali, azat edilmiş köle, esir yada cariyelerden oluşan köleler ile hürler arasında orta bir sınıf idi. Kölelikten azat edilmiş olanlar mevali sayılır, bunlar eski efendilerinin mevlası olur, alınıp satılmaz, o aileye mensubiyetleri devam eder, o ailenin akrabası sayılırlardı. Ancak hür bir kadın ve kızla evlenemez, hürün cezasının yarısı kadar ceza ile cezalandırılır, diyeti de hürün diyetinin yarısı kadar ödenirdi. Hürlerin altında esirin üstünde sayılan mevali, köleler gibi alınıp satılamazdı.⁵¹

Mevlaların birkaç çeşidi vardı. Eğer esir veya köle iken azat edilirse buna “*İtk mevlası*” denirdi. Bazen bu azat işlemi köle ile sahibi arasında bir anlaşma ile miktar belirlenerek satış suretiyle olurdu; buna da “*mükatebe*” denirdi. Anlaşma yapılarak kölenin ödemesi gereken para belirlenir, bu ödendiği zaman azat edileceği bir senede yazılırdı. Bu ödeme bazen de taksitlere bağlanabilirdi. Bazen bu azat işi hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmadan, yani vela tayin edilmeden olurdu ki bu şekildeki azata “*saibe*” denirdi.⁵²

Bütün bu kölelikten azat olma şekilleriyle esirler mevali sınıfından olduğu gibi, bir diğer durumda da, kabileye tam intisapları sağlanmamış, göç ederek kabileye sığınmış, kabilenin himayesine girmiş, kabile fertleriyle oturan, onların velayetinde olan grup da mevali olarak kabul edilmektedir. Bunlar savunma, korunma, intikam alma gibi

⁴⁹ Bkz. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, I/658-680; Eyüp Sabri Paşa, C.I, s.320-336.

⁵⁰ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, A.Ü.İ.F.Yayınları, Ankara, 1982, s.131.

⁵¹ N. Çağatay, *a.g.e.*, s.132.

konularda kabilenin gerçek fertleriyle aynı haklara sahipken; kabilenin hür kızlarıyla evlenme hakları yoktur.⁵³

Köleler, savaş esirleri ve köle pazarlarından satın alınanlardan oluşan insanlardır. Bu sınıf, erkek köle ve kadın esirler olan cariyelerden müteşekkildir. Köleler, kurulan pazar ve panayırarda satılıp alınır, miras ve hibe yoluyla el değiştirirdi. Ölen kişinin kölesi, aynen mal gibi mirasçısına geçer veya hediye edilebilir ya da gelin mehri olarak verilebilirdi.

Bunlar için geçerli hiçbir hukuk olmadığı gibi, dereceleri hayvanlardan bile aşağı idi. Bir köle ve cariyeye efendisi istediği gibi muamele edebilirdi. Efendi atına ikram ettiği, itina gösterdiği kadar kölesine önem vermez, bazan basit bir sebepten dolayı onu döver hatta rahatlıkla öldürebilirdi. Bundan dolayı da hiçbir zaman sorumlu olmazdı.

Yesrib'de köleler, ticaret, ziraat, bağ-bahçe bakımı ve sulama işlerinde kullanılırlardı. Ayrıca çarşılarda birçok sanatları da onlar yaparlardı. Köle ve cariyelerin işledikleri suçların cezaları, hürlerin cezalarının yarısı idi. Cariyelerden doğan çocuklar da esir veya cariyeye sayılırdı. Ancak bu çocuklar arasında zeki ve üstün kabiliyetli olanlarını, babaları, isterlerse kendi neseplerine katıp evlat ilan edebilirlerdi.⁵⁴

⁵² N. Çağatay, *a.g.e.*, s.133.

⁵³ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.109.

⁵⁴ N. Çağatay, *a.g.e.*, s.132.

B) YESRİB'DE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

Hız. Peygamber'in hicretinden önce, Yesrib'de toplumun en küçük ünitesi olan ailenin durumunu, inanç ve değerler yönelimini yansıtan dini yapısını, toplumun siyasal örgütlenmesini, yine sosyal hayatın bir tezahürü olan hukukî durumu ve iktisadî yapısını ele alacağız.

I. AİLE

Sosyal bir grup olan aile, insanlığın sosyal ve kültürel gelişmesinin her basamağında yer alır. Aile ve din, bütün toplumlarda oluşmuş ve yerleşmiş birer kurumdur. Öte yandan aile; biyolojik, psikolojik, hukukî, ahlakî, ekonomik, kültürel ve dini bağlara dayalı temel bir sosyal ünedir.⁵⁵

Bütün toplumların yapı taşı olan aile, anne-baba ve evlenmemiş çocukları kapsayan *çekirdek aile*, ya da büyük anne, büyük baba, evlenmiş çocuklar, onların eşleri ve torunlar, bazan yakın akrabaların da bulunduğu *geniş aile* şeklinde, toplu olarak birlikte yaşanılan, sıkı bir hayat birliğinin oluşturulduğu gruptur.⁵⁶

Tarih boyunca toplumlarda aileler, tek karlılık (monogamie) veya çok karlılık (polygamie) ya da çok kocalılık (polyandrie) esasına dayalı olarak kurulabilmiştir.

Aile ile ilgili bir diğer önemli konu da, kişinin kendi grubu dışındaki bir çevreden evlenmesi olan, *dış evlilik (exogamie)*, ve mensubu bulunduğu grubu içinden evlenmesi de, *iç evlilik (endogamie)* dir.⁵⁷ Gerek ibtidaî dönemlerde, klan ile ailenin birbirinden ayrılmaz özelliklerinden dolayı, gerekse, sosyo-ekonomik ya da dinî nedenlerle, bazı toplumlarda yakın akraba çevresinden evlenme, endogami görülmektedir. Ancak kültürel gelişmeye bağlı olarak, egzogami denilen dış evlilik, yaygınlaşmakta, evrensellik kazanmaktadır. Çünkü, insan doğasından kaynaklanan psikolojik engelleyicilerle beraber, dinî unsurlar da toplumlarda belirleyici rol oynamaktadır. Bir sosyal norm olan ensest (inceste) yasağı, yani usul-füruğ ve kardeşler arasında evlenme veya cinsi temasta bulunmanın fücür ve günah olması, toplumun bütün mensuplarını bağlayıcı etkiye sahiptir.⁵⁸

⁵⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993, s.191.

⁵⁶ Günay, *a.g.e.*, s.192.

⁵⁷ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Beta Yayınları, 10.Baskı, İstanbul, 1990, s.218.

⁵⁸ *a.g.e.*, s.218, 173.

Aile hayatının kurulması kadar, evliliğin ölüm dışında sona erdirilmesi, boşanma da toplumlarda çeşitli şekillerde tezahür etmektedir.

Cahili dönemde aile, psikolojik olarak saygı ve sevgi temelinden yoksun olduğu gibi hukuki bir dengeden de mahrumdu. Üyeler arasında bir hak ölçüsü yoktu. Erkeğin ön planda yer aldığı bu kurumda kadınlara itibar edilmezdi. Eli silah tutmayan çocuklar ve kadınlar mirastan pay bile alamazlardı. Hele kadın çocuk doğurmamışsa, aileden bile sayılmaz, öldüğünde kocası taziye edilmezdi.⁵⁹

Kadın bu toplumda daha doğuştan talihsizdi. Kız doğduğu zaman ailesi utanç duyar, suç işlemiş durumuna düşerdi. İleride kızlarının fuhşa düşeceği endişesiyle onları diri diri toprağa gömerlerdi. Bu adet özellikle Beni Temim, Kureyş ve Beni Kinde kabileleri arasında yaygındı.⁶⁰ Halbuki bu şekilde namuslu görünürken, öbür taraftan şehirde oturanlar işlerini yürütebilmek için çoğu zaman kadınlarını kullanırlar, para kazanmak için cariyelerini fuhşa teşvik ederlerdi.⁶¹

Arap yarımadasındaki bu genel görünümüne rağmen, Yesriblilerin kadına bakışının, Mekke'ye nazaran daha saygın olduğunu söyleyebiliriz. Bu toplumun kadına karşı tutumunu ve kadının toplum içindeki konumunu anlamak için şu hadise bize ışık tutmaktadır. Birbirleriyle amansızca savaşan iki kardeş kabileden Evslilerin Hazreclilere karşı ittifak yapmak yardım almak için Mekke'ye gittiklerinde Ebu Cehil'in onlara söylediği sözler her iki toplum arasındaki değer farkını ortaya koymaktadır. Ebu Cehil, Evslilere hitaben;

“Ben yokken kabilemle anlaşma yapmışsınız. Ben bu toplantıda bulunmadığıma üzüldüm; Eğer bulunsaydım, ben de size katılır, söz verir, gerekince yardımınıza gelirdim. Kabul ederseniz anlaşmayı tekrar gözden geçirelim. Kızlarımızı ve karılarımızı sizden esirgemeyelim. Cariyelerimizin çarşıda pazarda dolaşmalarına, erkeklerinizle oynaşmalarına müsaade edelim; Siz bu yolda hareket eder, yani kızlarınızla, karılarınızla bizim de oynaşmamıza müsaade ederseniz size yardım edelim; eğer bunu kabul etmezseniz yardım edemeyiz.”⁶²

Bu sözlerle, Yesriblilerin hiç hoşlanmadığı, kadınların mübahlığı konusunun gündeme getirilmesi, Evslilerin, Kureyşliler ile ittifaktan vazgeçmelerine sebep

⁵⁹ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1982, s.129,135.

⁶⁰ Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir ed-Dimeşki, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.V, Beyrut, 1977, s.143.

⁶¹ N.Çağatay, *a.g.e.*, s.134.

⁶² N.Çağatay, *a.g.e.*, s.134; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.I, s.332-333.

olmuştur. Bu konuşma, Kureyşliler ile Yesriblilerin kadına bakış ve davranışları hakkında bize bilgi vermektedir. Mekkeliler kadınlarını çarşı-pazarlarda rahat bir şekilde dolaştırıp, diğer erkeklerle ilişkilerini mübah görürken, Yesribliler buna razı olmamaktadırlar. Bu da bize, Yesribli kadınların daha iffetli, erkeklerin kadınlarına karşı daha saygılı oldukları kanaatini vermektedir.

Evliliğin meşru ve muteber olması için, “Mehir” şart koşulur, mehirsiz evlenme ayıp sayılırdı. Mehirsiz evlenen kadın bir odalık olarak telakki edilir, mehir genç kızın kendisine değil velisine verilirdi. Kocasını ölen kadın, ölenin velisi veya oğlu, ölenin karısını dilerse kendisi alır, isterse bir başkasıyla evlendirerek mehirini kendisi alırdı. Yine bu dönemde Yesrib’de yaygın bir adete göre, bir kimse öldüğü zaman orada bulunan varisi, hemen elbisesine ölen kimsenin karısının üstüne atar, kadına yeni bir mehir vermeksizin nikahlamakta veya başkalarına nikahlayıp mehirini almakta hak sahibi olurdu. Kadın ölen kocasından aldığı mehiri o kimseye verirse ailesinin yanına dönebilirdi. Ölenin oğlu küçükse, kadın o çocuk büyüyünceye kadar bekletilirdi.⁶³

Yesrib’deki ve civardaki Araplar, hayızlı hanımlarıyla cima etmezler, onları evden çıkarır, onlarla aynı kaptan yemek yemezlerdi. Yahudileri taklit eden Yesribli Araplar, diğer Arapların yaptığı gibi hanımlarına haram yoldan arkadan yaklaşılmazlardı. Kureyşliler, cinsel ilişki esnasında hanımlarını iyice soyuyor, önlerini gözeterek diledikleri yerden yaklaşıyorlardı. Yesribliler ise, bu konuda yine Yahudileri taklit ederek, cinsel ilişkiyi kadın en örtülü haldeyken sadece önden yapmaktaydılar.⁶⁴

Cahiliye döneminde, *Mut’a*, *Şigar*, *Haden*, *İstibda*, *Bedel* gibi adlarla anılan evlenme şekilleri mevcuttu. *Mut’a* geçici bir evlenme şekli olup, önceden tesbit edilen zamana kadar bir kadınla bir erkeğin bir arada yaşamalarıydı. *Şigar*, mehir ödememek için kızlarını, kız kardeşlerini veya akraba kızlarını karşılıklı nikahlayarak yapılan bir trampa nikahıydı.⁶⁵

Haden ise, hür olduğu için zina yapamayan bir kadının, bir erkekle metres hayatı yaşamasıydı. Hür kadınlar gizli dost tutarak cinsel ilişkide bulunurlar ve böyle birleşmelere de “*Nikah-ı Hadn*” denilirdi.⁶⁶ İbn Abbas, bu tür kadınların sadece bir tek

⁶³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, C.IV, Mısır, 1968, s.78.

⁶⁴ Ali Osman Ateş, “Asr-ı Saadet’te Dinler ve Gelenekler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, C.II, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.248

⁶⁵ Serahsi, Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed, *Kitabu'l-Mebsut*, C.V, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1986, s.105; *Buhari, Sahih*, VI/128; *Müslim, Sahih*, II/1034-35.

⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, C.IX, s.158.

dost tuttuklarını, cahiliye halkının zinadan aşık olana haram sayıp, gizli olanı helal saydıklarını söylemektedir.⁶⁷ Hazrecli Kab b. Amr, Evsli bir kadınla bu şekilde evlendiği için kadının kabilesi içindeki evine gidip gelmesinden dolayı, Hazreclilerle aralarında savaş olan Evsliler bu duruma kızarak Kab'ı öldürürler. Bunun üzerine iki kabile arasında Ruhabe denen savaş çıkar.⁶⁸ Böyle bir nikah şeklinin hoş karşılanmamakla beraber Yesrib'de yapıldığını da bu tarihi olaydan öğreniyoruz.

Cahiliye döneminde soylu bir evlat sahibi olmak için, kadın hayızdan temizlenince kocası tarafından soylu bir erkekle hamile kalıncaya kadar kalmasına *İstibda* nikahı denirdi. Bu nikah, kabile ve soy asabiyetine fazlaca önem veren Araplar arasında, uzun bir müddet tatbik sahası bulmuştur. Bunu, sadece soylu bir çocuk sahibi olmak için, eşraf ve kabile reisi olan, soylu kabul edilen kimselerle yaptıkları bilinmektedir.⁶⁹ İki erkeğin kadınlarını değiştirmeleri şeklinde yaptıkları uygulamaya da *Bedel* nikahı denilirdi.

Cahiliye devri Araplarında, evliliği sona erdirmeye hakkı tek taraflı olarak genellikle kocaya aitti. Boşama erkeğin keyfine bağlıydı. Fakat bazan kadınlara da verilebiliyordu. Yesribli kadınların böyle bir hakkı ellerinde tuttukları bilinmektedir. Peygamberimizin dedesi Haşim, Yesrib'de dul bir kadın olan Selma bint Amr ile, boşama hakkı Selma'nın elinde olmak şartıyla evlenmişti.⁷⁰ Yesribli kadınların diğer Arap kadınlarından hukuki olarak toplumda daha saygın olduklarının bir göstergesidir.

Ayrıca cahiliye döneminde, talakın üç olmasına riayet edenler olduğu gibi, buna riayet etmeyip, kadını boşayıp, tekrar tekrar almak suretiyle, bir başkasıyla evlenmesini engelleyenler de vardı. Yine bu dönemde *Hul*, *İla* ve *Zihar* gibi ayrılma usulleri de uygulanmaktaydı. Ensar'dan Evs b. Samit, hanımına kızarak zihar yapmış bu olay üzerine zihar ayetleri nazil olmuştur.⁷¹

Yahudilikte evliliğe büyük önem verilir, evlenme havralarda yapılırdı. Tören esnasında, mezmurdan parçalar, ilahiler okunur, dualar edilirdi. Nikahı hahamlar ya da onların izin verdiği kimseler kıyardı. Nikah iki şahit huzurunda kıyılırdı. Nikah esnasında erkek, kadına "*Mohar*" adı verilen bir miktar mal verirdi. Tevrat mehir için sarıh emirler koymuştur. Mişna ve Talmud'da bakire için en az iki yüz, dul için yüz

⁶⁷ Taberi, *a.g.e.*, C.V, s.19-20, C.VIII, s.83.

⁶⁸ Daha geniş bilgi için bkz.: İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, I/660; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.74; Eyüp Sabri Paşa, C.I, s.322.

⁶⁹ Buhari, *Sahih*, VI/132; Ebu Davud, *Sünen*, II/702-3.

⁷⁰ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.I, s.125-126; İbn Habib, *a.g.e.*, s.398.

⁷¹ Ebu Davud, *Sünen*, II/662-6; Nesai, *Sünen*, VI/168.

dinar mehir tesbit edilmişti. Tevrat'ın yasaklaması sebebiyle, Yahudilerin kan bağı bulunan kimselerle evlenmeleri yasaktı. Yahudiler, yabancı din mensuplarıyla da evlenmezlerdi. Çok kadınla evlilik ise meşru ve yaygın bir gelenek halindeydi.⁷²

Talak uygulaması, Yahudilikte de hoş karşılanmamakla beraber, mevcudiyetini koruyordu. Boşanma, hahamların huzurunda yapılır, eğer haham huzurunda yapılmazsa kadın eski kocasının nikahında sayılır ikinci bir kocaya varamazdı. Boşanmada şahitler de hazır bulunurdu. Boşama hakkı kocaya ait olup kadının böyle bir hakkı yoktu.⁷³

Kadınlar, Yesrib'de sosyal hayatta etkin rol oynuyordu. Günlük hayatta, varlıklı aileler, hizmetçi köle gibi yardımcılara sahip olmasına karşın, diğer aileler kendi işlerini kendileri görüyorlardı. Kadınlar şehirdeki işlerini görmek için çarşı-pazara gidiyor, yün eğiriyor, çeşitli el sanatlarını yapıyor ve bunları satarak, aile bütçesine katkıda bulunuyorlardı. Hatta bazı kadınlar, sokaklardan hurma çekirdeklerini satmak ya da kendi hayvanlarına yedirmek için topluyorlardı.⁷⁴

Yesrib'de Yahudi kadınlarında olsun, Arap kadınlarında olsun, açıktan zina ve fuhuş gibi düşük davranışlara rastlamıyoruz. Yahudilikte zinanın haram ve cezasının da ölüm olması, toplum hayatını derinden etkileyen unsurlardan idi. Putperest Araplar, özel aile hayatlarında bile Yahudileri taklit ediyorlardı. Ayrıca Yesribli kadınların erkekler üzerinde etkin, günlük hayatta söz sahibi olduklarını, hicretten sonra Hz. Ömer'in Kureyşli kadınların, Ensar kadınlarından huy edindikleri konusundaki şikayetinden de açıkça anlaşılmaktadır.⁷⁵

Cahiliye döneminde Yesrib'de, çok kadınla evlilik (poligami) cari olmakla beraber, Mekke'de sıkça görülen çok erkekle evlilik (poliandri) olayı yoktur. Bunun olmayışı, putperest arapların, Yahudilerle komşuluk ilişkileri içinde aynı şehirde yaşamaları ve bu toplumda, Kureyşlilerin uyguladığı, kadın-erkek nüfus oranında dengesizlik meydana getiren, kız çocuklarını diri diri toprağa gömme adetinden uzak durmaları gibi sebeplere bağlanabilir.

Yesrib'deki aile çatısı altında sadece ana-baba ve çocukları değil; yakın akrabalar, köleler, himaye altına alınmış, eman hakkı verilmiş kimseler, cariyelerden olma, aileye katılmış çocuklar, azad edilen köle (ki mevla statüsü ile aileden sayılır) gibi ailenin tabi üyeleriyle beraber, aileye dışardan katılan ve aileden sayılan üyelerle geniş

⁷² A.O. Ateş, *a.g.e.*, s.272-282.

⁷³ A.O. Ateş, *a.g.e.*, s.305-306.

⁷⁴ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.1050.

kapsamlı bir birlikti. Buna göre, İslam'dan önce cahiliye döneminde, Yesrib'de aile, genellikle geniş yapay bir aile tipi idi.

Aile kardeşleşme, anlaşma yoluyla dışardan katılmalarda genişleyebiliyordu. Buna göre, herkes istediği bir yabancıyı ailesine katabiliyordu. Bu şekilde aile genişletilebildiği gibi, aileden çıkmalar da oluyordu. Mesela, arada kan bağı olmasına rağmen, bir baba oğlunu ya da oğlu babasını reddedip aileden çıkabiliyordu.⁷⁶

II. DİN

Yesrib şehrini kuran ve orada yerleşen Amalika'nın Abil kolundan Yesrib ve kavminin inançlarının, Hz. Nuh'un torunları olmaları nedeniyle atalarının inancına uygun olarak tevhid üzere olması gerekirdi. Nitekim Taberi, Hz. Nuh'un zürriyetinin Babil'de önceleri hak din üzere olduklarını söyler. Ancak, Nemrud'un onları putlara tapmaya çağırmasıyla bozulan inançları sebebiyle Allah, dillerini karıştırarak onları cezalandırmış birbirlerini anlamaz, puta tapan kavimler oldukları halde Babil'den ayrılmış ve çeşitli yerlere dağılmışlardır.⁷⁷

Araplar, Hz. İsmail zamanında Arap yarımadasında, putlara tapmaya yöneldiler. Mekke'nin ilk sakinleri Amalika araplarıdır. Hz. İsmail ve annesi Hacer orada iken Cürhümîler, Amalikalıları oradan kovdular. Bir müddet sonra Huzaalılar Amr b. Luhay başkanlığında Cürhümîlere galip gelerek oraya yerleştiler.⁷⁸

Arabistan'da önceleri putperestlik yokken, ilk defa putperestliği getiren Amr b. Luhay'dır. Luhay, Suriye'nin Belka taraflarından Mekke'ye getirdiği kırmızı akik taşından yapılmış insan suretindeki Hübel putunu Kâbe'nin yakınına koyar.⁷⁹ Bundan dolayı Hz. Peygamber, Amr b. Luhay'ı ateşte barsaklarını sürür vaziyette gördüğünü haber vermektedir.⁸⁰ Amr b. Luhay'ın getirmiş olduğu bu putla başlayan putperestlik, Arabistan'da her kabileye yayıldı. İbnü'l-Kelbî, bu yayılmayı bize şöyle anlatır: "Arapları Allah'a ibadetten, putlara ve taşlara tapmaya sevk eden hadise şudur: Mekke'den ayrılıp yolculuğa çıkan kimseler, Hareme saygılarını ve Mekke'ye bağlılıklarını ifade etmek üzere yanlarında Harem'den alınmış bir taş götürürlerdi.

⁷⁵ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.1049.

⁷⁶ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s.197.

⁷⁷ Taberi, *a.g.e.*, C.I, s.207.

⁷⁸ Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Amr b. Luhay" md. *T.D.V.İ.A.* C.III, s.87-88.

⁷⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Özaydın, *a.g.md.*; Hişam b. Muhammed es-Sâib İbnü'l-Kelbi, *Putlar Kitabı(Kitabü'l-Esnam)*, Trc. Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s.20-21, *D.G.Büyük İslam Tarihi*, C.I, s.173-174.

Konakladıkları yere bu taşı koyup, Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi etrafında tavaf ederlerdi. Bunu o taştan uğur ummak, Kâbe'ye bağlılık ve sevgilerini ifade etmek için yaparlardı. Oysa ki onlar henüz Kâbe ve Mekke'ye saygı gösteriyorlar, hac ve umre yapıyorlardı. Daha sonra bu adet onları sevdiklerine tapıp, önceki dinlerini unutmaya sevk etmiştir. Hz. İbrahim ve İsmail'in dinini terk edip, kendilerinden önceki milletlerin yaptığı gibi Hz. Nuh'un kavminin tapmış olduğu putlara tapmaya başlamışlardır.”⁸¹

Arapların taptıkları putların en önemlisi, kırmızı akikden yapılmış, insan suretinde, putların en büyüğü olan Hübel idi. Kırık olan eli yerine altından bir el takılmış ve Kâbe'nin yanında dururdu. Arapların Hübel'den başka daha birçok putları vardı. Kur'an'da da isimleri geçen önemli putları şunlardır:

*“Nuh şöyle dedi: “Rabbim! Kavmim bana isyan etti. Malı ve evladı kendisine zarardan başka bir şey vermeyen kimseye uydu. Onlar büyük tuzaklar kurdular. Sakın ilahlarınızı bırakmayın, Ved, Suva, Yağus, Ya'uk ve Nesr gibi putlarınızdan vazgeçmeyin dediler.”*⁸²

Ayetten anlaşıldığına göre; isimleri geçen bu beş puta, Hz. Nuh'tan önce ve onun zamanında tapılıyordu. Tufandan uzun yıllar sonra da, bu putlara yeniden tapılmaya başlanmış, İslam dini gelinceye kadar da, bu putlar Arap toplumunun dini hayatını etkilemiştir. Arabistan'ın pek çok yerinde bu putların tapınakları vardı.⁸³

Ved : Büyük bir adam şeklinde idi. Yanında harp aletleri bulunan bu puta, Dumetülcendel'de Kelb ve Kudaa kabileleri tapardı.

Suva : Yenbu'da bulunan bu puta Hüzeyl kabilesi tapardı.

Yağus : Yemen'de olup, Hemdan kabilesinin taptığı bir puttu.

Ya'uk : Taif'deki Tay ve Mezhic kabilelerinin taptıkları putlarıydı.

Nesr : Yemen'de bulunan bu puta da Himyeriler tapardı.

İbnü'l-Kelbî, bu beş isim aslında Salih peygamberin kavminden dindar, iyi kimselerin isimleriydi. Fakat bunların hepsi de aynı ayda öldüler. Akrabaları onlar için çok üzüldüler, yanıp tutuştular. Bir heykeltıraş onlara: *“İsterseniz size onların şekillerinde beş tane heykel yapayım. Şu kadar vardır ki onlara ruh veremem”* dedi. Ölülerin yakınlarının isteği üzerine heykeltıraş, ölümlere benzeyen beş tane heykel yapıp

⁸⁰ Buhari, Menakıb, 9; Müslim, Küsuf, 9, 10; İbnü'l-Kelbi, a.g.e., s.21.

⁸¹ İbnü'l-Kelbî, a.g.e., s. 26-27.

⁸² Nuh suresi 71/21-23.

dikti. Akrobaları bu heykellere gelip saygı gösterirlerdi. Bir asır sonra insanların saygıları daha da arttı. Onlara kurbanlar kestiler. Üçüncü asırda daha ileri giderek onlara tapınmaya başladılar. Bu durum Hz. Nuh'tan önce başlamıştır.⁸⁴

1. Yesrib'deki Arapların İnanç ve İbadetleri

Yesrib'de putperest Araplarla, Yahudiler aynı coğrafi mekanda kabileler halinde yaşarken birbirlerinin inançlarına müdahale etmeden inanç ve ibadetlerini kendi içlerinde gerçekleştirirken, çarşı-pazarda, ticari işlerde ve bazı merasimlerde bir araya geliyorlardı. Dini inanç açısından semavi bir dine ve Peygambere tabi olmaktan dolayı, Yahudiler kendilerini üstün görürler, dinlerini Araplara kabul ettirmek için hiçbir gayret sarf etmezlerdi. Araplar da dini olarak onları kendilerinden üstün kabul ederlerdi. Onlarla olan ilişkilerinden dolayı risalet, ahiret, cennet, cehennem gibi mefhumlara da inanıyorlardı.

Siyasi yönden putperest araplar, Yesrib'de hakim konumda olmalarına rağmen, ancak iki kardeş kabilenin birbirleriyle olan çatışmalarından dolayı, merkezi bir idareye sahip olamamışlardı. Belki merkezi bir idarenin olmayışından, kabileler dini inançlarını kendi içlerinde mahallelerinde yaşattıkları için, bu putperest inanç, şehirde merkezi bir etkinliğe sahip değildi. En önemli putları olan Menat, oldukça uzakta şehrin dışında ancak özel zamanlarda ziyaret edilebiliyordu. Onun için Yesrib toplumunda, toplu dini ayinler yada tapınma şekilleri şehir hayatında etkin konumda değildi. Herkesin kendi evinde özel putu ve putu için oluşturduğu köşesi vardı. İnançlarının Menat'ın yanında yaptıkları törenlerden ve Mekke'ye giderek yaptıkları hac ve umreden başka toplumsal ibadet şekilleri şehirde görülmezdi.

a) Putperestlik İnancı

Evs ve Hazrec kabilelerinin Menat isimli bir putları vardı. Bu puta ne zaman sahip olduklarını bilmiyoruz. Ancak Menat, toplu olarak tapındıkları, hac, umre, kurban gibi toplu ibadetlerini yanında icra ettikleri, toplumun ortak putuydu. Menat, Lat ve Uzza ile beraber Kur'an-ı Kerim'de şöyle zikredilir:

“Şimdi siz ilah olarak Lat'ı, Uzza'yı ve diğer üçüncüleri olan Menat'ı mı görüyorsunuz?”⁸⁵

⁸³ Ebu'l-Al'a Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, C.VI, Trc. Kurul, İnsan Yayınları, 1991, İstanbul, s.475.

⁸⁴ İbnü'l-Kelbî, a.g.e. s. 48.

Lat : Taif'te Sakif kabilesinin putudur. Dört köşe bir kayadır. Üzerine bina yapılmıştır. Sakif kabilesine göre Lat, diğer bütün putlardan önde geliyordu.

Uzza : Hicaz'da tapılan bir puttu. Kureyş nezdinde Hübel'den sonra en büyük put bu idi. Hatta Hübel ile yarış ederdi.

Menat : Mekke ile Yesrib arasında, Mekke'nin kuzeyinde Yesrib yolu üzerinde Muşellel adı verilen bir tepenin yanındaydı. Kudayd mevkiinde Hüzeylilerin bulunduğu yerde, onun siyah bir taştan ibaret olan mukaddes mahalli bulunuyordu. Bir çok Arap kabilesi, özellikle de Yesrib'deki Evs ve Hazrec bu puta tapıyordu. Mekke'de Lat ve Uzza'nın itibarda olduğu gibi Menat da büyük bir saygınlığa sahipti. İbnü'l-Kelbî, Menat'ın en eski put olup diğerlerine tapılmasında da ön ayak olduğunu söyler. Çünkü, Menat kelimesi için yapılan tabirlere diğer ilahlar için kullanılan tabirlerin hepsinden daha önce rastlanmaktadır. Başka bir telakkiye göre de, Menat ile Lat, Uzza'nın iki kızıdır.⁸⁶

Menat'ın mahiyeti hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazıları onun bir kaya parçası olduğunu, bazıları da taştan yontulduğunu söylüyorlar. Yesribliler ve diğer kabileler yağmur istedikleri zaman yanına giderek ona kurbanlar sunarlardı. Yine hacca giderken Menat'ın yanında ihrama girerlerdi. Dönüşte de onun yanında saçlarını tıraş ederler ve birkaç gün orada kalmazlarsa haclarının kabul olmayacağına inanırlardı.

Bazı araştırmacılar, Menat'ın kendisine has bir binanın ortasında olduğunu, ona hizmet edenlerin bulunduğunu ve kesilen kurbanlardan istifade ettiklerini rivayet ederler. Menat'ın konumu, Mekke'nin fethine kadar devam etmiştir. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber, Ebu Süfyan'ı ya da Hz. Ali'yi görevlendirerek yıktırmıştır.⁸⁷

Menat, Yesriblilerin ortak en büyük putları olup, hac, umre, kurban gibi toplu ibadetlerde ona taparken, ayrıca evlerde herkesin kendisine has bir putu ve putunu koyduğu bir mekan vardı. Mekke'de olduğu gibi şehir merkezinde, her hangi büyük bir ortak putları yoktu. Onun için Yesrib'de şehir içinde toplu olarak yapılan bir tapınma merasimi görmüyoruz. Evlerinden çıktıklarında çarşı pazarda devamlı karşılaştıkları ortak bir putlarının olmayışı, onların günlük hayatta kendi özel putlarının etkisinde olduklarını, ferdi ibadetin daha yoğun olduğunu göstermektedir.

⁸⁵ Necm Suresi, 53/19-20.

⁸⁶ İbnü'l-Kelbî, *a.g.e.* s. 31-32; Fr. Buhl, "Menat" md., *M.E.B.İ.A.*, C.VII, s.702-703.

⁸⁷ *A.g.md.*; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.87; N. Çağatay, *a.g.e.*, s.108.

Yesriblilerin günlük sosyal hayatında etkin olan putperest kültürün ve toplumdaki puta tapıcılığın durumunu anlamak için tarihi şu iki hadiseye dikkat çekmek yerinde olacaktır:

Hicret esnasında Hz. Ali, Yesrib'in yakınındaki Kuba köyünde, Hz. Peygamber'e yetişerek orada bir-iki gece, müslüman dul bir kadının evinde misafir olduğu esnada, gece bir adamın kadının kapısını çalarak kendisine bir şeyler vererek gittiğini fark ettiğini söyler. Bu hadisenin içyüzünü öğrenmek için ertesi gün kadına bu gelenin kim olduğunu sorar. Kadın: *"O Sehl b. Huneyf'dir. Benim kimsesiz bir kadın olduğumu bildiği için, gece olunca kavmine ait putları kırarak, onların odununu yakmak için bana getirir"* der.⁸⁸

Yine Yesrib'de, Beni Selime kabilesinin reisi Amr b. Camuh'a, Musab b. Ümeyr, İslam'ı tebliğ etmiş, Kur'an okumuştur. Fakat Amr, İslam'ı bir türlü kabul edememişti. Kendisinin Menaf isimli bir putu vardı. Bir sabah kalktığında putunu yerinde bulamadı. Onu arayarak bir lağım çukurunda buldu, temizleyip kokular sürdü ve yerine koydu. Kabilenin gençlerinden Muaz b. Cebel ve Amr'ın b. Camuh'un kendi oğlu müslüman olmuşlardı. Ertesi gece tekrar putu alarak, aynı pislik çukuruna attılar. Sabahleyin Amr tekrar putu çukurdan çıkararak temizledi ve kokulandırdı. Kendisini koruması için kılıcını da boynuna asarak; *"Vallahi, ben sana bu hakareti yapamı bilmiyorum. Eğer sende bir hayır ve kudret varsa, yanındaki şu kılıçla, mütecavize mani ol, kendini koru"* dedi.

Amr uyuyunca, gençler tekrar putu alarak bir köpek leşini boynuna bağlayarak onu Seleme oğullarının içi insan pisliği dolu kuyularından birine attılar. Amr, tekrar putunu arayarak buldu ve halini görünce müslüman olmaya karar verdi ve; *"Vallahi, sen tanrı olsaydın, pislik kuyusunun ortasına atılmaz, bir ipe köpek leşiyle birlikte bağlanmazdın!.. Kudret ve kuvvet sahibi, rızıkların vericisi, dinin kurucusu olan yüce Allah'a hamd olsun ki, beni, içine düştüğüm zulmetten, doğru yolu gösteren Ahmed Peygamber vasıtasıyla O kurtardı"* diyerek müslüman oldu. Amr b. Camuh Yesrib'de en son müslüman olan kişiydi.⁸⁹

Ayrıca, Asım Köksal, İbn Sad'ın Tabakat'ından rivayetle; müslüman olduktan sonra, Esad b. Zürrare, Ümare b. Hazm ve Avf b. Afra'nın Malik b. Neccar oğullarının

⁸⁸ İbn Hişam, a.g.e., C.II, s.101; Semhûdî, a.g.e., C.I, s.249; Hamidullah, a.g.e., C.I, s.176.

⁸⁹ Semhûdî, a.g.e., C.I s.234-235; Hamidullah, a.g.e., C.I, s.176; M.Asım Köksal, *İslam Tarihi, Medine Devri*, C.I, Şamil Yayınevi, İstanbul, Trz., s.312-314.

putlarını; Salit b. Kays ile Ebu Sırma'nın Adiy b. Neccar oğullarının; Salebe b. Ganeme, Muaz b. Cebel ve Abdullah b. Üneys'in Seleme oğullarının putlarını; Ziyad b. Lebid ile Ferve b. Amr'ın Beyaza oğullarının putlarını; Sad b. Muaz ile Üseyd b. Hudayr'ın Abdüleşhel oğullarının putlarını kırdıklarını söyler.⁹⁰

Bütün bu hadiseler bize; Mekke müşriklerinin evinde olduğu gibi, Yesriblilerin de evlerinde özel putlarının ve put köşelerinin olduğunu, aynı şehirde Yahudilerle beraber oturuyor olmalarından dolayı, sosyal ilişkilerinde, dini inançlarını öne çıkarmadıklarını göstermektedir. Yesrib'de iki ayrı sosyal blok mensupları, putperest Araplar ve Yahudilerin ortak sosyal hayatlarında dini inançlarını ve ibadetlerini öne çıkarmadıklarını görüyoruz.

b) İbadetleri

Putperest araplar, hac, umre, tavaf, kurban gibi, Hanif Hz. İbrahim dininin şiarı olan ibadetleri, şirke bulaşmış olarak özenle yaparlar, bunlara ehemmiyet verirlerdi. Hac ve umre ibadeti, bütün bu ibadetlerin başında gelmekteydi. Şirk içinde yaptıkları bu ibadetlerle beraber, putlarla müşavere, putlara hediye takdim etmek, putlara dua ve yemin, putların isimlerini çocuklarına vermek gibi ibadet ve inançlara da sahiptiler.

Cahiliye arabı, Mekke'ye ve Kâbe'ye duyduğu saygıdan dolayı, yolculuk için Mekke'den uzaklaşacağı zaman, buradan (kutlu bölgeden) bir taş almadan yolculuğa çıkmazdı. Yolculuk esnasında, konakladıkları yerde, bu taşı koyarak saygılarını ifade etmek ve kendilerine uğur getirmesi için etrafında tıpkı Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi dönerlerdi. Çünkü putperest araplar, Hz. İbrahim ve İsmail'den öğrendikleri üzere haccediyor ve umre yapıyorlardı. Evinde bulundurduğu putuna da, yolculuğa çıkarken veya yolculuktan döndükten sonra dokunmak suretiyle, ondan dilekte bulunur veya ona şükrünü ifade ederdi.⁹¹

Putlara büyük değer veren cahiliye arabı, yapacağı işler için ona danışmayı asla ihmal etmezdi. Bu putlara danışma genellikle put önünde fal okları çekmek suretiyle yapılırdı. 'Evet' ya da 'Hayır' okundan birinin çıkması ile yapacağı işe karar verirdi. Hz. Peygamberin dedesi Abdülmuttalip de, Zemzem kuyusunun kazılması esnasında çektiği zorluklar sebebiyle, "10 erkek çocuğa sahip olursam birini kurban edeceğim" şeklindeki adağı üzerine; daha sonra sahip olduğu 10 çocuğu arasından kurban edilecek

⁹⁰ Köksal, *a.g.e.*, C.I, s.13.

⁹¹ İbnü'l-Kelbî, *a.g.e.*, s.26.

olanı tayin için Hübel önünde fal okları çekmiştir.⁹² Hübel en meşhurları olmakla birlikte, fal okları sadece onun önünde çekilmez, Zülhalasa gibi diğer tapınaklardaki bazı putlar önünde de çekilmekteydi.⁹³

Putlara hediye takdimi, Arapların putlara gösterdikleri hürmetin en belirgin ifadesidir. Onları ziyaret ettiklerinde her aile putlara yiyecek veya kıymetli eşya takdim etmekle kalmayıp, sürüdeki hayvanın kıymetlisini, toprakta yetişen mahsulün bir kısmını putlara hisse olarak ayırması, en belirgin dini inanç ve ibadetlerden idi.⁹⁴

Müşrikler, korktuklarından emin olmak, yardım talep etmek ve putlarını Allah'a şefaathçi kabul ettiklerinden, putlarına dua ederlerdi. Ayrıca putların öfkelerini çekip, hastalık, kıtlık, mal ve can kaybı gibi musibetlere düşer olmaktan korktukları için, onlara hediyeler takdim ederek, onların yardımlarını celbetmeyi hedefliyorlardı.⁹⁵

Cahiliye arabı, inançlarının gereği önemli işlerinde putları devreye sokarak: *"Allah seninle benim aramdadır"*⁹⁶ diyerek yemin etmelerinin yanı sıra, *"Lat hakkı için"* en çok kullanılan yemin şekli idi. Rasulullah: *"Sizden her kim yemin eder de Lat hakkı için derse (bunun keffareti olarak) hemen Lailahe illallah desin"*⁹⁷ buyurarak putlar adına yapılan yemini reddetmiştir.

Cahiliye döneminde müşrik araplar, Abdurrahman, Abdullah gibi isimlerin yanı sıra putlarına atfen Abdüluzza, Abdümenaf, Abdümenat, Abdüyeğus gibi isimleri çocuklarına ad olarak vermişlerdir. Lat putundan dolayı, Zeydüllat, Teymüllat isimlerini kullandıkları gibi Ruda putuna olan sevgileri sebebiyle de Abdüruda ismini kullanmışlardır.⁹⁸

i. Hac ve Umre İbadeti

Hac ve umre, dinî bir ibadet olarak yapılmakla birlikte, bu ibadetler savaşların yapılmadığı haram aylarda icra edilmesi hasebiyle, ekonomik hayatın canlılığı, ticaretin, mal mübadelesinin güven içinde yapılabilmesi açısından da son derece önemliydi.

Putperest araplar, hac görevini Arafat'tan başlatır, daha sonra yürüyerek Müzdelife'ye gelirlerdi. Müzdelife'den Beytullah'a gelerek onu yedi defa tavaf

⁹² İbn Hişam, *a.g.e.*, C.I, s.160-161.

⁹³ İbnü'l-Kelbî, *a.g.e.*, s.40,46.

⁹⁴ En'am Suresi, 6/136; İbn Hişam, C.I, s.160-161; İbnü'l-Kelbî, *a.g.e.*, s.44,50.

⁹⁵ Ebu'l-Ala Mevdûdî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, Trc. Osman Cilacı, İsmail Kaya, Beyan Yayınları, 13.Baskı, İstanbul, 1989, s.17-18.

⁹⁶ İbnü'l-Kelbî, *a.g.e.*, s.80.

⁹⁷ Müslim, İman, 5.

ederlerdi. Tavaf esnasında Hacerülesved'e dokunurlardı. Sonra Safa ile Merve arasında sa'y yaparak hac görevini tamamlarlardı.

Ancak diğer araplar Arafat'ta vakfe ederken, Kureyş sadece Müzdelife'ye gider orada durur ve: "Biz ehlullahız, Harem-i şerifin hizmetçileriyiz, biz "Hums" sahibiyiz" derlerdi. Bunu da herkese üstünlük iddiasından, cahiliyedeki mevkilerini koruma gayretinden ve hayal ettikleri imtiyazın ellerinden gitmesi endişesinden dolayı yaparlardı. İslamiyet gelince, Cenab-ı Hak bu cahili imtiyazları kaldırdı. Diğer insanların yaptığını peygamberinin ve Kureyşlerin de yapmasını yani Arafat'a gitmelerini, vakfeye durmalarını ve oradan dönmelerini emretti.⁹⁹

*"Sonra insanların topluca akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir."*¹⁰⁰

Yesribliler Evs olsun, Hazrec olsun hac ve umreye karşı büyük bir saygı gösteriyorlardı. Bu da, Kâbe'ye olan saygılarından kaynaklanıyordu. Bu kabilelerin Mekke'ye hac ve umre için gittiklerinde, bu kabileler birbirleriyle savaş halinde bile olsalar, hacca ya da umreye giden kimselerin hiçbir şeyine zarar vermezlerdi. Onlar, bu ibadete gösterdikleri saygı sebebiyle düşman oldukları kişiler, hac ya da umreye niyet ettiğinde onun malına, mülküne ve canına kesinlikle zarar vermiyorlardı. Yesrib'deki Evs ve Hazrec kabileleri, evlerinin ya da çadırlarının kapısı önüne, hurma dallarını yığar veya asarak hac ve umreye güven içinde gidip gelebiliyorlardı.¹⁰¹ Ayrıca hac aylarının savaş ve çatışmanın olmadığı haram aylar sayılması da, bu ibadete verdikleri önem ve hürmetten kaynaklanıyordu.

Yesribliler, hacca ya da umreye giderken Müşellel mevkiindeki Menat putunun yanına giderek orada ihrama girer, Menat için telbiyede bulunurlardı.¹⁰² İhrama girenler ihramlıyken perhiz yaparak hayvan eti ve yağ yemezlerdi. Gölgede oturmaz, eve yahut çadıra girmeleri gerektiğinde, evin kapısından girmeyerek, evin arka tarafını delerek ya da üstünden atlayarak ya da merdiven kurarak içeri girerler ve bunu bir iyilik sayarlardı.

⁹⁸ Bkz. İbnü'l-Kelbî, *a.g.e.*, s.17,29,31,32,37,38.

⁹⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvi, *Kitab ve Sünnetin Işığında Dört Rukün (Namaz, Zekat, Oruç, Hac) Şer'i Hikmet ve Esrarı*, Trc. İsmet Ersöz, İkinci Baskı, İslami Neşriyat Yayınevi, İstanbul, 1977, s.311.

¹⁰⁰ Bakara Suresi, 2/199.

¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Evs ile Hazrec arasında cereyan eden Muabbis ve Mudarris savaşında Evslilerin mağlup olup, destek aramak için Mekke'ye gitmeleri. Giderken umreye gittiklerini bildirerek, Hazrec'lilerin saldırısından emin olarak Yesrib'den çıkmaları. (İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, C.I, s.677; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.80.)

¹⁰² *Buhari, Sahih*, C.II, s.203; *Müslim, Sahih*, C.II, s.928.

Yine hacdan döndüklerinde de evlerinin arkasından girer, aksini yapan kınanırdı.¹⁰³ Bu davranışı ve yanlışlığını Kur'an şöyle dile getirir:

*"... İyi davranış asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lakin iyi davranış, korunan ve ölçülü giden kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allah'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz."*¹⁰⁴

Kureyş ve harem halkı ise, evlerine kapılarından girip çıkarlardı. Ancak, Yesribliler ile ehli meder (yerleşik hayat yaşayanlar, köylüler) ve ehli veber (çadırda yaşayanlar, göçebeler) ihramlı iken evlerine kapılarından girmezlerdi.¹⁰⁵

İslam öncesi Araplar, hac yapacaklarında putları için ihrama girerler ve telbiyelerine şirk karıştırarak, şöylece telbiyede bulunurlardı: *"Buyur Allah'ım buyur. Buyur. Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin."* Cahiliye Arapları bu şirk dolu telbiyelerinde, ortak kelimesiyle, Kâbe yakınındaki Hübel'i, Safa tepesindeki erkek put İsaf'ı ve Merve tepesindeki dişi put Naile'yi kastediyorlardı.¹⁰⁶

Müşrik Araplar, Kâbe'yi yedi defa tavaf ettikten sonra, Safa ile Merve arasında sa'y yaparken, buradaki erkek ve kadın şeklindeki bu putları meshederlerdi. Sa'y görevini yaptıktan sonra tıraş olarak hac görevini tamamladıklarına inanırlardı. Evs ve Hazrec kabilesi ile Gassan kabileleri, burada sa'y yapmazlar, Müşellel dağındaki Menat'ın yanına gelerek, başlarını burada, Menat'ın yanında tıraş ederler ve böylece hac ibadetini tamamladıklarına, aksi takdirde haclarının kabul olmadığına inanırlardı.¹⁰⁷ Evs ve Hazrec kabilesinin bu şirke dayalı uygulamalarını Kur'an kınayarak şöylece tashih etmektedir:

*"Şüphe yok ki Safa ile Merve, Allah'ın şiarlarındandır. İşte kim o beyti hac ve umre kasdı ile ziyaret ederse, bunları güzelce tavaf etmesinde bir beis yoktur."*¹⁰⁸

Cahiliye döneminde müşrik Araplar, hac aylarında umre yapmayı yeryüzünde işlenen günahların en büyüklerinden sayarlardı. Hac aylarında umre yaptırmamalarının

¹⁰³ Buhari, Sahih, C.II, s.205.

¹⁰⁴ Bakara Suresi, 2/189.

¹⁰⁵ Bedreddin Ebi Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Ayni, *Umdetü'l-Kâri li Şerhi Sahihi'l-Buhari*, C.X, Beyrut, Trz., s.136.

¹⁰⁶ Ebu Cafer Muhammed İbn Habib, *Kitabu'l-Muhabber*, Beyrut, Trz., s. 311.

¹⁰⁷ İbnü'l-Kelbi, a.g.e., s. 30.

¹⁰⁸ Bakara Suresi, 2/158.

başlıca sebebi ekonomikti. Böylece, hac aylarında umre yapmak yasak olduğu için, hacı memleketine dönecek ve umre yapmak üzere başka bir zaman yeniden gelecek ve Mekke'nin ticari hayatına canlılık kazandıracaktır. Bu sebeple cahiliye döneminde halk umreyi Recep ayında yapmaktaydı.¹⁰⁹

ii. Tavaf

Kâbe'yi tavaf etmek eski Arapların ibadet hayatında çok önemli bir yer işgal etmiştir. Rivayetlerden ve Arap şiirlerinden anladığımıza göre tavaf sadece Kâbe'ye mahsus olmayıp, müşrikler tarafından, putlar da tavaf edilmektedir.¹¹⁰

Müşrikler, Kâbe'yi tavaf esnasında şiirler okur, kurbanlar keserlerdi. Bu ibadetler, Hums'a mensup olan Kureyş'in seçkin ve asil kişilerince idare edilirdi. İbadet maksadıyla her yıl Hira'ya çıkan Kureyşliler, dönüşte Kâbe'yi tavaf etmeden evlerine girmezlerdi.¹¹¹ Bu dönemde Araplar, Kâbe'yi yedi defa tavaf ederlerdi. Aynı zamanda Kureyşliler, tavaf esnasında şöyle derlerdi: "Lat hakkı için, Uzza hakkı için, onlar yüksek turnalardır, onların şefaathlarına ümit bağlanabilir, üçüncüleri Menat hakkı için."¹¹²

Kur'an-ı Kerim, cahiliye araplarının, Kâbe'deki ibadetlerinin, sadece ıslık çalmak ve el çırpırmaktan ibaret olduğunu haber vermektedir:

*"Onların (müşriklerin) Beytullah yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çırpırmaktan başka bir şey değildir. (Ey kafirler!) İnkâr etmekte olduğumuz şeylerden ötürü (şimdi) azabı tadınız."*¹¹³

Bu dönemde müşrikler, erkek ve kadın, açık-saçık el ele tutuşur, Kâbe'nin etrafında dolaşır ve ıslık çalıp el çırparlardı. Böylece ibadet ediyoruz diye, çalar-oyunlar, hora teperler ve yaptıklarını alkışlardı. Bu müşrikler: "Kâbe'nin etrafında "Mükka" kuşu gibi ıslık çalarak dolaşmazsak haccımız tamam olmaz" derlerdi.¹¹⁴

¹⁰⁹ Ali Osman Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, C.II, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.236.

¹¹⁰ İbnü'l-Kelbî, *a.g.e.*, s.43.

¹¹¹ İbni İshak, *Sire*, s.100.

¹¹² İbn Habîb, *Muhabber*, s.100; İbnü'l-Kelbî, *a.g.e.*, s.32.

¹¹³ Enfal Suresi, 8/35.

¹¹⁴ A. Osman Ateş, *a.g.e.*, C.II, s.233.

Cahiliye döneminde müşrikler, Kâbe'yi genellikle çıplak tavaf ederlerdi. Çünkü Mekke'de bu ibadetleri yürüten *Humslular*¹¹⁵ Mekke'ye gelenlerin üzerlerindeki elbiseleri tavaf esnasında çıkarma ve Mekke'den yeni elbise alma ya da kiralama şartını koymuşlardı. Bu kural gereği, harem dışındaki elbise ile harem içine girilmezdi. Dışardan gelenler, Mekke'de giyeceği elbiseyi satın almak, yahut ödünç bulmak zorundaydılar. Humslulardan elbise alamayanlar ve bulamayanlar, “*İçinde günaha girdiğimiz elbise ile tavaf caiz değildir*” diyerek anadan doğma çıplak tavaf ederlerdi.¹¹⁶ Çıplak tavaf ederken de: “*Biz babalarımızı bu hal üzere bulduk, Allah bize böyle emretti*” derlerdi.¹¹⁷ Çıplak tavaf etmekten utananlar ise elbiseleriyle tavaf ederler ve sonunda elbiselerini çıkarıp İsaf ve Naile putlarının arasına atmak zorunda kalırlardı. Daha sonra bu elbiseler, Mekkeliler tarafından toplanırdı. Arapların, Leka denilen attıkları bu elbiselerde gözleri kalırdı.¹¹⁸

Cahiliye döneminde tavaf eden bir kimse, önce Kâbe'nin yanında bulunan Safa tepesindeki erkek şeklindeki İsaf adlı puttan başlar, onun önünde istilam eder, tavafını Merve'deki kadın şeklindeki putun yanında istilam ederek bitirirdi.¹¹⁹ Hac ve umre yapan müşrikler, sa'y yaparken tazim maksadıyla bu putları meshederlerdi.¹²⁰

Menat putu için ihrama giren Yesribli Evs ve Hazrec kabileleri ile Gassan kabileleri ise, Safa ile Merve arasında sa'y yapmıyorlardı.¹²¹ Aynı zamanda Kureyş'ten Menat putu için ihrama giren kimseler de, Safa ile Merve arasında sa'y yapmayı kendi inançlarına göre helal saymazlardı.¹²² Cahiliye dönemi putperest arap halkı, Safa ile Merve arasındaki sa'yı de tamamen şirke karıştırmışlardı.

Cahiliye halkı, Kâbe'nin ve putların bulunduğu tapınaklarda ibadet törenleri tanzim ederler ve genç kızlar güzel elbiseler giyerek törenlere iştirak ederlerdi. Bundan

¹¹⁵ Mekkeliler, kendilerine bir ayrıcalık tanımak üzere Hums denen bir müessese kurmuşlardı. Buna göre, o zamana kadar cari olan hac erkânından bazılarını --sadece Mekkeliler için-- iptal ediyorlardı. Mesela, bu ayrıcalığın kendilerine verdiği imtiyazı kullanan bazı Mekkeliler, artık Arafat'a gitmiyorlardı (İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, C.I, Darü'l-Hadis, Kahire, 1996, s.173-175).

¹¹⁶ İbn İshak, *Sire*, s.75; *Buhari, Sahih*, C.II, s.175, *Müslim, Sahih*, C.II, s.894.

¹¹⁷ İbn İshak, *a.g.e.*, s.76.

¹¹⁸ Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdillâh Ezraki, *Ahbaru Mekke ve mâ câe mine'l-Asar*, C.I, Mekke, 1979, s.75-76,80.

¹¹⁹ Ezraki, *a.g.e.*, C.I, s.120; İbn Habib, *Muhabber*, s.311.

¹²⁰ Ezraki, *a.g.e.*, C.II, s.40.

¹²¹ *Buhari, Sahih*, II/169-170,203; *Müslim, Sahih*, II/930.

¹²² İbn İshak, *a.g.e.*, s.78.

dolayı Rasulullah: “*Devs kabilesi kadınlarının kışları tekrar Zülhalasa puthanesinin etrafında tavaf ederek çalkalanmadıkça kıyamet kopmaz*” buyurmuştur.¹²³

iii. Kurban

Cahiliye döneminde putların yanında kurbanlar kesilir, bu kurbanlardan büyük pay küçük ilahlar için ayrılırdı.¹²⁴ Kurban kestikleri zaman, kanını Kâbe’nin yüzüne sürerler, etini parçalar halinde taşların üzerine koyarlar, “*Allah için kestiğimiz şeyden vahşi hayvanlar ve kuşlar yiyinceye kadar bize bir şey yemek helal olmaz*” derlerdi.¹²⁵ Bazen da putlar için kestikleri kurbanın kanını putlara sürerler, etlerini de onların üzerlerine koyarlardı. O dönemde kurbanların Mina’da değil, Kâbe’de kesildiği anlaşılmaktadır. Müşrikler Kâbe’ye kurbanlıklar sevk eder, ancak bu hayvanlara binmezlerdi.¹²⁶ Yanında kurban kestikleri putların başında da İsaf ve Naile gelmekteydi.¹²⁷

Kâbe’nin etrafında 360 tane dikili taş (nusub) vardı, bu taşların her biri bir Arap kabilesine aitti. Bu taşların yanında kurban keser, kanını bu taşlara sürer, kurbanı parçalayıp bu taşlara koyarlardı. Hayvanın ilk yavrusuna Fer’a derler ve bunu putları için kurban ederlerdi. Recep ayında özellikle kurban keserler ve buna da atire derlerdi. Hz. Peygamber putlar için yapılan bu kurban ibadeti şeklini yasaklamıştır.¹²⁸

iv. Oruç

Cahiliye döneminde Araplar Aşure günü oruç tutarlardı.¹²⁹ Ayrıca Recep ayında putlarını tazim için kurban kestikleri gün de oruç tutarlardı. Bu dönemde Sumt adı verilen ve hiç konuşmamak üzere tutulan bir oruçtan da bahsedilmektedir.¹³⁰ Ayrıca Hz. Peygamber de Mekke’de iken Aşura orucu tutmuş, Medine’ye hicret ettiğinde Yahudilerin oruç tuttuğunu görmüş, ne orucu olduğunu sorup, Aşure orucu olduğunu öğrendiğinde; kendisinin Hz. Musa’ya daha yakın olduğunu beyan ederek Aşure

¹²³ Buhari, Fiten, C. VIII, s.100; Müslim, Fiten, 51.

¹²⁴ En’am Suresi, 6/136.

¹²⁵ İbn İshak, a.g.e., s.78; İzzet Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, C.I, Trc. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1995, s.195.

¹²⁶ Buhari, Sahih, C.II, s.893.

¹²⁷ İbn Hişam, a.g.e., C.I, s.162.

¹²⁸ Ebu Davut, Sünen, C.III, s.256. Buhari, Tecrid, C.VI, s.404, H.No: 1872.

¹²⁹ Müslim, Sıyam, 113.

¹³⁰ Buhari, Menakibü’l-Ensar, 26.

gününde Medine’de de bu orucu tutmuş, ertesi sene Ramazan orucunun farz kılınmasıyla bu oruç müstehab olarak kalmıştır.¹³¹

v. Bayram

Cahiliye devrinde, Yesriblilerin iki bayramından bahsedilmektedir. Yesribliler, bu günlerde oyun oynar ve şenlikler yaparlardı. Hz. Peygamber, Yesrib’e hicret ettiği zaman, Yesriblilerin bu bayramlarını görünce: “*Bu iki gün nedir?*” diye sormuş, onlar da: “*Biz cahiliye devrindeyken bu iki günde şenlik yapardık*” diye cevap vermişlerdi. Hz. Peygamber de; “*Allahü Taala, sizin bu iki bayramınızı onlardan daha hayırlı iki bayram ile değiştirdi: Fıtır Bayramı ve Kurban Bayramı*” buyurmuştur.¹³² Bazı kaynaklarda cahiliye döneminde Yesriblilerin kutladıkları bu iki bayram gününün Nevruz ve Mihrican günleri olduğu kaydedilmektedir.¹³³

2. Yesrib’de Yahudilik

Yesrib’de putperestlikten sonra yaygın olan ikinci din, Yahudilerin yurtlarından çıkarılıp sürüldüklerinde beraberlerinde getirdikleri Yahudilik diniydi. Yesrib’e yerleşen Yahudiler, ayrı ayrı kurdukları dışa kapalı, muhafazalı, her birinde bir kabilenin barındığı kale ve atamlarında dini ihtiyaçları için *Midras* adını verdikleri ibadet ve eğitim müesseseleri de yapmışlardı. Yahudi kabileleri, atamlarındaki bu midraslarda din ve dünya işlerini din adamlarının denetiminde yürütüyorlardı.¹³⁴

Yesrib’de, Yahudilere ait *Beytülmidras* da denilen bu yerlerde, Yahudi şeriatını ve dini ilimleri öğreten, dini ahkâma vakıf, Yahudiler arasında ortaya çıkan meseleleri halleden din adamları vardı. Bu din adamlarına, alim, din büyüğü, faziletli kimse anlamına gelen *Ahbar* tabirini kullanır, onlara saygı duyar ve verdikleri emir ve hükümleri yerine getirirlerdi.¹³⁵

Ahbar kelimesi, Kur’an’da iki defa *Rabbaniyyun*, iki defa da *Ruhban* kelimesiyle birlikte yer almıştır. *Rabbaniyyun* kelimesi; “*Tevrat’la hüküm veren, onu gözleyip kollayan*”¹³⁶ ve “*Halkı kötü söz söylemekten ve haram yemekten menetmesi*

¹³¹ Buhari, *Tecrid*, C.VI, s.308-309, H.No:945.

¹³² Ebu Davud, *Sünen*, C.I, s.675; Nesai, *Sünen*, C.III, s.179-180.

¹³³ Sübki, Mahmud Muhammed Hattab, *el-Menhelü’l-Azbü’l-Mevrud Şerhu Süneni’l-İmam Ebi Davud*, C.VI, Mısır, 1394, s.305.

¹³⁴ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.87.

¹³⁵ Osman Cilacı, “Ahbar” md., *T.D.V.İ.A.*, C.I, s.485-486.

¹³⁶ Maide Suresi, 5/44.

gereken”¹³⁷ anlamında Yahudi alim ve fakihleri için kullanılmıştır. Ayrıca Kur’an’da, Yahudilerin Ahbarlarını, Allah’tan başka Rabler edindikleri, Ahbarın da, insanların mallarını haksız yere yiyip, onları Allah yolundan uzaklaştırdıkları, Tevrat hükümlerini kendi hasis menfaatları karşılığında değiştirdikleri de ruhban kelimesinin geçtiği ayetlerde ifade edilmiştir.¹³⁸

Soylarını Harun Aleyhisselama nisbet ededen, Beni Nadir ve Kureyza Yahudi kabilelerine iki kâhin kabile deniliyordu. Ahbarların çoğu da bu iki kabileye mensuptular. Yesrib’e yerleşen Yahudiler, semavi bir dine sahip olmaları ve ehli kitap olmaları hasebiyle, din bakımından tamamen Yesriblilerin putçuluğundan ayrı bir inanca sahiptiler. Yahudilerin tasavvurları her ne kadar putçuluk izlerinden boş olmasa da, İsrail’in ilahı olan tek bir ilaha dua ediyorlardı. Mabetlerini atamlarının içine yapıyorlar ve bunları, Midras/Medariş ismiyle isimlendiriyorlardı.¹³⁹ Bilinen, umuma açık, genel bir ibadethaneleri yoktu. Sîret kitapları, hususi ibadethane isimlerinden de bahsetmez.

İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber, Medine’ye hicret ettikten sonra zaman zaman, Yahudilerin beytülmidrasslarına giderek, Ahbarlarına İslam’ı tebliğ etmiştir.¹⁴⁰ İbn Abbas: “Hz. Peygamber, Midras’a girdi ve orada bulunan cemaatı Allah’a ibadete çağırdı. Nuaym b. Amr ve Haris b. Zeyd: ‘Sen hangi hiziptensin ya Muhammed?’ diye sordular. Hz. Peygamber: ‘İbrahim milleti üzereyim’ dedi. Dediler ki: ‘İbrahim Yahudi idi’. Hz. Peygamber, onlara: ‘Tevrat’a gelin’ dedi.”¹⁴¹ Allahü Taala, onların bu iddialarını şöylece reddeder:

*“İbrahim ne Yahudi, ne de Hristiyan idi; fakat o, Allah’ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi.”*¹⁴²

Yesrib’de, Yahudilerden her kabile kendi Ahbarının yanına gidiyor, orada dini görevlerini yerine getiriyor, şahsi problemlerini, anlaşmazlıklarını, sıkıntılarını arz ediyor ve çözümlerini onlardan alıyorlardı. Yahudiler arasında Ahbarlar, oldukça etkin konumda nüfuz sahibiydiler. Hz. Peygamber: “Yahudi Ahbarından on tanesi bana iman

¹³⁷ Maide Suresi, 5/63.

¹³⁸ Tevbe Suresi, 9/31,34.

¹³⁹ Cevad Ali, a.g.e., C.VI, s.550.

¹⁴⁰ Buhari, İ’tisam, 18.

¹⁴¹ Taberi, a.g.e., C.VII, s.145.

¹⁴² Al-i İmran Suresi, 3/67.

etseydi, yeryüzündeki bütün Yahudiler de Müslüman olurdu”¹⁴³ hadisiyle bu etkinliğe dikkat çekmiştir.

Yesrib’de oturan Yahudilerin, müşrik arapların putperest akideden uzaklaşmaları için herhangi bir girişimde bulunduklarını, Arap kabilelerini dinlerine davet ettiklerini bilmiyoruz. Araplar, Yahudileri ilmi olarak kendilerinden üstün gördükleri için, onlara kendileri ilgi duymuş ve bazı Yahudi olanlar olmuştur. Ya’kubi, hangi batından olduğunu bildirmeksizin, Evs ve Hazrec’ten bir kavmin Yahudi olduğunu zikretmiştir. Mesela Amalik’ten kalma olan Beni Cuşne kabilesi, Beni Rebia kabilesinden bir adamı öldürmüş ve Yahudilere sığınmışlardır. Yahudilerin kendi dinlerine girmedikçe onları himaye etmeyeceklerini bildirmeleri üzerine Yahudiliği kabul etmişlerdir.¹⁴⁴

Müsteşriklerden bazıları, Yahudi kabilelerinin isimlerinin Arapça olmasından hareketle onların aslen Arap olduklarını ileri sürmüşlerse de bu görüş doğru değildir.¹⁴⁵ Yahudiler diğer hususlarda olduğu gibi Yahudi isimlerini korumak için de herhangi bir gayret göstermemişlerdir. Yahudiler, Arapların elbiselerini giydiler, onlarla akraba oldular. Yahudiler Arap kızlarıyla, Araplar da Yahudi kızlarıyla evlendiler. Ayrıca Samuel b. Adiya gibi bazı Arap kabilelerinin Yahudi olması da Yahudilerin Araplarla karışmasında etken olan sebeplerdendir. Fakat bu karışımı Yesrib’de büyük ölçüde göremiyoruz. Kanaatimizce Yesrib’deki Yahudiler, putperest arapları şu konularda etkilemişlerdir:

Birinci olarak; Yesriblilerden isimleri bize ulaşmayan belirli sayıda Yahudiliğe meyledenler olmuştur. Fakat bu, Yahudilerle Araplar arasına düşmanlık girmeden önce Yahudilerin Yesrib’e hakim oldukları dönemde olmuştur. Yahudilerin zulümlerinin artması ve Ebu Cübeyle eliyle Arapların intikam almaları neticesinde bu Yahudileşme temayülü sona ermiştir. Çünkü aralarında düşmanlık ve kin uzun süre devam ede gelmiştir.

İkinci olarak; Putperest araplar arasında semavi dinin, öldükten sonra dirilme, hesap, kaza ve kader, oruç gibi bazı kavramları yayıldı. Özellikle aşura orucu ki, Kureys kabilesinden bazı Arapların putperest olmalarına rağmen bu orucu tuttuklarını rivayetlerden öğreniyoruz.¹⁴⁶

¹⁴³ *Müsned*, C.II, s.346.

¹⁴⁴ Ya’kubi, Ahmed b. Ebi Ya’kub, *Tarihu’l-Ya’kubi*, C.I, Beyrut, Trz., s.257.

¹⁴⁵ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.89.

¹⁴⁶ Ibn Hacer el-Askalani, *Fethu’l-Bari fi Şerhi Sahihi’l-Buhari*, C.IV, Kahire, 1407 H., s.244.

Üçüncü olarak; Putperest araplar, Yesrib’de Yahudilerle beraber yaşamalarından dolayı, sanki semavî bir dine girmeye, Hz. Peygamberin davetine hazırlanmışlardır. Yahudiler, Evs ve Hazrec’in baskısından daralıp sıkıştıkları zaman onlara: **“Gönderilecek Nebi’nin zamanı geldi. Biz ona tabi olacak ve onunla beraber Ad ve İrem kavimleri gibi sizin kökünüzü kazıyacağız.”**¹⁴⁷ diyorlardı. Bu sözler Evs ve Hazrecliler’in kafasında yer etmişti. Hazrecliler’den bir grup Mekke’de Allah’ın dinine çağıran bir peygamberle karşılaştıklarında birbirlerine: **“Biliniz ki, bu Yahudilerin bize va’d ettiği Nebi’dir. Onlar ona sizden önce tabi olmasınlar”** diyerek, davetine icabet ettiler ve bildirdiği şeyleri kabul ederek, onu tasdik ettiler.¹⁴⁸

Yahudiler ise, Hz. Peygamberin Yesrib’e göç etmesiyle, beklenen peygamberin kendilerinden çıkmayışi karşısında inat, kibir ve hasetlerinden dolayı yeni dini kabul etmedikleri gibi iftira ve fitne çıkarmaktan da geri durmadılar. Kendi dini üstünlüklerinin yok olması ve yeni dinin durmadan yükseliyor olması nedeniyle, önceden siyasi olarak beraber yaşamaya razı olmuşken, sonra ihanet etmeye başladılar. Medine’de siyasi olarak üstünlükleri yoktu. Dini üstünlüklerini de kaybetmişlerdi. Medine’deki ticari pazarda da, artık eskisi gibi etkin değillerdi. Tarihi gurur ve kibirleri de, yeni dine girmeyi engelliyordu. Öyleyse bu Peygamberden kurtulmaktan başka çareleri yoktu. Bütün bu amiller onları fitne ve ihanet peşinde koşmaya sürükledi. Anlaşmalara ihanet etmenin bedelini, cezalandırılmak suretiyle ya da, önce Medine’den daha sonra Hayber’den, hatta Arap yarımadasından sürgün edilip çıkarılarak ödediler.

3. Haniflik

Hz. Peygamber döneminde ve daha öncesinde Hz. İbrahim’in getirmiş olduğu dine inanan ve **“Hanifler”** olarak adlandırılan birtakım kimselerin mevcut olduğunu kaynaklarımız haber vermektedir. Bunlar, putlara tapmıyor, kurban keserek ya da başka bir şekilde onlara tazimde bulunmuyorlardı. Kısacası bunlar, Allah’ın birliğine inanan şirke bulaşmamış kimselerdi. Hz. İbrahim ve İsmail’den kendilerine ulaştığı kadarıyla dini hayatlarını sürdürmeye çalışan bu kimseler, ne Yahudiliği ne de hristiyanlığı kabul etmemiş, benimsememişlerdi.

¹⁴⁷ Bkz. Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.90; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-Meâd*, C.III, Trc. Şükrü Özen, H.Ahmet Özdemir, Mustafa Erkekli, İklim Yayınları, İstanbul, 1989, s.68; *D.G.Büyük İslam Tarihi*, C.I, s.246.

¹⁴⁸ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.II, s.39.

Cahiliye devri Arap toplumu içerisinde çok temiz bir hayat sürdükleri anlaşılan bu kimseler, zina ve fuhşa saplanmıyor, içki içmiyor, yağma-soygun, hırsızlık, cinayet gibi dönemin yaygın kötülüklerine bulaşmıyor, kız çocuklarını diri diri toprağa gömenlere engel olmaya çalışıyorlardı. Bunlar arasında, Amr b. Nufeyl, Hz. Ebu Bekir gibi kimseler bulunmaktaydı. Kendisine peygamberlik verilmeden önce Hz. Peygamberin de, Hz. İbrahim'in dini olan hanifliğe mensup olduğu bilinmektedir.

Tarihçiler, Yesrib'de putperestlik ve Yahudiliğe ilaveten bireysel de olsa, hanif dinine mensup şahıslardan bahsederler. Cahiliyenin sonunda Yesrib'de, Hz. Peygamberin hicretine yetişmiş bulunan, Evs kabilesinden Ebu Amir b. Amr Sayfî ve Hazrec'ten Ebu Kays Sarme b. Ebi Enes isminde iki hanif vardı.

Ebu Amir, rahip elbisesi giyer ve rahip diye isimlendirilirdi. İslam dini ve Hz. Peygamber Yesrib'e gelince, inatlaştı, Hz. Peygambere haset etti ve aleyhinde çalışmaya başladı. Rasulullah, onu Fâsık olarak isimlendirdi. Uhud savaşında müşrik ordusunun içinde ön saflarda yer alıyor, Müslümanların düşmesi için savaş alanına çukurlar kazarak üzerini örtüyordu.¹⁴⁹

Ebu Amir'in oğlu Hanzala ise, müslümanların safında ön sıralarda savaşıyordu. Bu savaşta şehid olan Hanzala, "*Meleklerin yıkadığı şehid*" ünvanını kazanmıştı. Ebu Amir, İslam düşmanlığına durmaksızın devam etti. Hendek/Ahzab savaşında grupların oluşmasında aktif rol oynadı. Dırar mescidini yapan münafıklara böyle bir mescit yapmalarını da o önermişti. Mekke fethedilince, Taif'e kaçmış, Taiflilerin müslüman olmasıyla da Şam'a gitmiş ve orada tek başına ölmüştür.¹⁵⁰

Hazrec'in Beni Neccar kolundan olan Ebu Kays Sarme b. Enes de putlardan uzak duruyordu. Kendisinden rahip diye bahsediliyordu. Çünkü, kıldan bir rahip elbisesi giyiyor, rahip gibi davranıyor ve hristiyan olmayı düşünüyordu. Oldukça yaşlı olan Ebu Kays, evinden dışarı çıkmıyordu. Tamamen evine kapanmış, evinde zahidâne bir hayat yaşıyor, ibadetle meşgul oluyor ve konuştuğunda: "*İbrahim'in rabbine ibadet ediyorum*" diyordu. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret edince, hristiyan olma düşüncesinden vazgeçerek, müslüman oldu.¹⁵¹

Yesrib'deki hanifler hakkında tarih kitaplarında fazla tafsilat olmamakla beraber, Es'ad b. Zürene ve Ebu Haysem gibi, Hz. Peygamberi tanımadan önce, halkın itibar

¹⁴⁹ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.III, s.28; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.90.

¹⁵⁰ Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.218-20; Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.185.

¹⁵¹ Taberi, *a.g.e.*, C.II, s.97; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.91; Cevad Ali, *a.g.e.*, C.VI, s.504.

ettiği putları reddedip, bir tek Allah inancına sahip kişiler de vardı.¹⁵² Ayrıca, İbn Hişam, Ebu Amir’e tabi olan birçok Evsli’nin olduğunu rivayet ederek, Ebu Amir Medine’den çıktığında, kendisiyle beraber bir rivayete göre 15 kişinin, diğer bir rivayete göre de 50 kişinin varlığından bahseder.¹⁵³

Muhammed Hamidullah’ın, Semhudi’nin, Ebu Amir için “Rahip oldu, Rahip elbisesi giydi” ifadesine dayanarak, Ebu Amir’in hristiyan olduğunu söylemesi¹⁵⁴ isabetli değildir. Çünkü Ebu Amir, kendisi hristiyan olduğunu söylememiş, özellikle, Hz. Peygamberle yaptığı münakaşada, Hz. İbrahim’in dini haniflik üzere olduğunu iddia etmiştir.¹⁵⁵ Putlara tapmadığı ve zahidâne yaşadığı, ve rahiplerin giydiği elbiseyi giymesinden dolayı, kendisine rahip denilmiş olması muhtemeldir. Ayrıca hristiyanlar gibi davranmamış, kimseyi bu dine davet etmemiştir. Kavmi içinde saygın, bilgili bir kimse olmasından dolayı etrafında bir grup insanların toplanması tabidir.

Ebu Amir, çok seyahat eden, hristiyan rahiplerle ve Yahudi alimleriyle görüşen bir kimsedir. Kendisi, ahir zaman peygamberini beklediğini iddia ediyor ve Yahudilere, hristiyanlara bu nebinin özelliklerini soruyordu. Kavmi içinde, son peygamber Hz. Muhammed’in sıfatlarını kendisinden daha iyi bilen bir kimse olmamasına rağmen, onu kabul etmedi.¹⁵⁶

III. EĞİTİM

Cahiliye devri olarak tanımladığımız, İslam öncesi Arap kültür hayatında, dil, şiir, mesel/atasözü ve hikaye/kıssa geleneğinin etkinliğini görürüz. Bu genel kültür yapısının bir parçası olan Yesrib toplumu da, genel yapısı itibarı ile okuma-yazma bilmeyen, ziraatla ve hayvancılıkla uğraşırken, sanat ve ticaretinde atalarından tevarüs eden bilgi ve becerilerle okuma-yazmaya ihtiyaç duymadan günlük işlerini yürüten bir toplumdur. Geçmişten toplanan birikimler, ileri kuşaklara hafızalarda kaldığı kadarıyla aktarılıyordu.

Sosyolojik yönden bir toplumun yazıya sahip olması çok önemlidir. Toplumların sosyo-kültürel gelişimlerini inceleyen antropologlar, günümüzde “*ilkel ve ilkel olmayan toplumlar*” ayrımını terk ederek, “*ümmî*” ya da “*ümmî olmayan*” (yazıya sahip

¹⁵² Fr. Buhl, “Medine” maddesi, *M.E.B.İ.A.*, C.VII, s.463.

¹⁵³ Es-Siretü’n-Nebeviyye, C.III, s.28.

¹⁵⁴ Bkz. Hamidullah, *a.g.e.*, I/185; Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.219.

¹⁵⁵ Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.219.

¹⁵⁶ Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.219-220.

olmayan ya da olan) toplumlar ayırımını kabul etmek eğilimindedirler.¹⁵⁷ Ümmî olan Hz. Peygamber, kendisi ve içinden çıktığı İslam öncesi devirdeki toplumun okuma-yazma boşluğuna dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: “Biz ümmî bir milletiz; yazı ve hesap bilmeyiz.”¹⁵⁸

1. Eğitim Kurumları

Yesrib’de yaşayan Araplarda herhangi bir eğitim kurumuna rastlamıyoruz. Aslında Evs ve Hazrec köklü bir medeniyetten gelmelerine rağmen belki de en zayıf dönemlerinde ülkelerinden çıkmış olmalarından dolayı, ziraî tecrübelerinin dışında topluma, düşünceye, sanata yönelik kültürel bir eser, yaratı kazandıramamışlardır. Genel olarak okuma-yazma bilmemelerine rağmen sınırlı sayıda okuma-yazma bilenlerin olduğu rivayet edilmektedir.¹⁵⁹

Yesrib’de yaşayan Yahudilere gelince, onlar Arapça konuşuyor, yazı dili olarak İbraniceyi kullanmalarına rağmen, bunları Arap harfleriyle yazıyorlardı. İbrani kültüründen tamamen kopmuş, birkaç alim/Ahbar dışında kimse İbraniceyi bilmezdi. Dil, kültür, örf ve adetleri tamamen Araplaşmıştı. Çocuklarına Arapça isimler veriyorlardı. Hatta hicazda yerleşmiş olan 12 Yahudi kabilesinden Beni Zaura dışında hiçbir kabilenin ismi İbranice değildi. Yahudi şairlerin şiirleri ile, Arap şairlerin şiirleri dil düşünce ve konu bakımından farklı nitelik taşımazdı.¹⁶⁰

Yesrib’de Yahudilerin Beytülmidras adında, her türlü dini ve dünyevi işlerini bu kurumun çatısı altında yürüttükleri bir eğitim müesseseleri vardı. Çocuklarına burada dini eğitim veriyorlar, suçluları burada cezalandırıyorlardı. Yahudilerin Tevrat gibi bir kitaba ve köklü bir eğitim müessesesine sahip olmaları Araplar nezdinde kendilerine psikolojik bir üstünlük sağlıyordu.¹⁶¹ Hatta Araplar arasında çocuğu olmayan bazı kimseler, şayet Allah kendilerine bir çocuk verecek olursa, onu Yahudi dini üzere yetiştireceğine dair adakta bulunurlardı. Nitekim Beni Nadir Yahudileri, Medine’den sürülürken bu şekilde Yahudileşmiş bir miktar Arap çocuğu da yanlarında götürmek istemişler, müslüman olan ailelerin itirazı üzerine Hz. Peygamber; dinde zorlama

¹⁵⁷ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 10. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1990, s.128.

¹⁵⁸ Buhari, *Savm*, C.II, s. 230; Müslim, *Sıyam*, C.III, s.124.

¹⁵⁹ Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.187.

¹⁶⁰ Mevdûdî, *a.g.e.*, C.VI, s.189.

¹⁶¹ Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.189.

olmadığını belirterek, bu çocukların Yahudilerden geri alınmasına müsaade etmemiştir.¹⁶²

Yahudilerle çok sıkı ilişki içinde olan putperest Yesribli Araplar, her ne kadar kendi dini inançlarından ve yaşantılarından ödün vermeseler de, Yahudilerden etkilenecek, Allah, peygamber, ahiret, vahiy, şeriat gibi kitabî dinlerin ortak kavramları olan birçok mefhuma aşına idiler.¹⁶³ Onların semavi bir dinin kültürüne aşına olmaları şüphesiz, Hz. Peygamberin mesajını çabuk anlama ve kabul etmede önemli rol oynamıştır.

2. Sözlü Kültür

Sözlü kültür denildiğinde, ferдин atalarından şifahi olarak aldığı, bildiği ve üzerinde taşıdığı bütün kültürel mirası kastediyoruz. Yazılı olmayan tarih, savaş haberleri, örf ve adetler, zihinde saklanan tecrübe, mülahaza ve düşünceyle kazandığı haberler ki, bunlar kuşaktan kuşağa, nesilden nesile hikaye edilerek aktarılır. Atasözleri, hikmetli sözler, yıldızlarla ilgili bilgiler, ziraî ekim ve hasat zamanları gibi bilgilerin tamamı sözlü kültürün parçalarıdır. Yine, edebi zevk ve sanat vergisiyle ortaya çıkan, şiir, hitabet ve dile ait icatlar da bu kabildendir.

Şiir ve hitabet, toplumda yaşayan insanların kültür miraslarını, tecrübelerini ve becerilerini yansıtır. Yazılı sözcükler olmadığı takdirde, geçmişte toplanan bilgi birikiminin ileri kuşaklara ulaşabilmesi için, elde kalan tek vasıta yaşlıların hafızasıdır.¹⁶⁴ Sözlü kültür, kolay elde edilen bir şey değildir. Bu bilgi birikimi tarihten süzülerek gelirken, yazılma zamanına kadar, savaşlar, büyük felaketler ve bunları taşıyanların ölmesiyle ya da yazması gerekenlerin yazmamalarından dolayı, sıhhatli olarak elimize ulaşmazlar.

Sebe medeniyetinden gelmiş olan Evs ve Hazrec kabileleri, geldikleri medeniyetin ziraî tecrübesi dışında, düşünce, sanat ve kültürel yapıt anlamında Yesrib'e bir katkıları olmamıştır. Aralarında şair ve hatipler gibi sözlü kültürün temsilcileri sayılabilecek kimseler olmasına rağmen, tıp, hendese, matematik, astronomi ve felsefe gibi ilimlere vakıf kimseler ve eserler ortaya çıkmamıştır.¹⁶⁵ Yesribliler, dış seyahatlere pek katılmayan, kendi yurtlarında kendi günlük işleriyle meşgul olan kimselerdir. Bu

¹⁶² Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.583-584.

¹⁶³ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.I, s.301-302; Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.151-152.

¹⁶⁴ Dönmezer, *a.g.e.*, s.128.

sebeple, dönemin sanat ve ilim eserleri kültürlerine intikal etmemiştir. Dillerinde kullandıkları bazı Fars ve Rumca kelimeler ilim ve sanat yoluyla değil, Yesrib'e getirilen köleler kanalıyla geçmiştir.¹⁶⁶

Yahudiler ise Yesrib'e geldiklerinde dini, ilmi, fikri kültürlerini de beraberlerinde taşımışlardır. Fakat bu kültür ilgili kişilere (Ahbarlara) hasredilmiş, toplumun ileri gelenleri sayılan Ahbarlar, bütün bu bilgileri kendi tekellerinde tutuyor, zamanlarının bir kısmını Esfarların¹⁶⁷ eğitimiyle geçiriyorlardı. Her kabilenin atamlarında çocuklarına dini eğitim verdikleri *Midras* ya da *Medariş* denilen eğitim kurumları bulunmaktaydı. Ahbarlar, dini ilimlerde derinleştikçe, ilimleri kehanete dönüşüyor, bu konuda ihtisaslaşıyorlardı. Yesrib Yahudilerinde her kuşak ve nesilde bu işlerle uğraşan kişiler bulunmuştur. Yesrib'de kahinlik, özellikle kendilerini Harun Aleyhisselam'a nisbet eden Beni Nadir kabilesi mensupları arasında yaygındı.¹⁶⁸

Yahudiler'in Esfarlarından oluşan tarihi israiliyat kültürünün bir kısmı, Yesrib toplumuna İslam'dan önce ve sonrasında aktarılmıştır. Yahudilerde yazı yazmayı bilen kişiler vardı. Günlük hayatlarında Arapça konuşuyor, kültürel metinlerde İbranice kullanıyor, fakat yazarken yine Arapça olarak yazıyorlardı. Kab b. Eşref, Sara Kureziyye, Saye b. Gariz gibi ünlü şairleri şiirlerini Arapça söylüyorlardı.¹⁶⁹

Yahudilerin tıp, astronomi ve hesaptan anlayanları varsa da, bunlar ilmi olarak çok dirayetli kişiler değildi. Yesrib'e gelirken de dini kitapları dışında herhangi bir ilmi kitap getirmedikleri gibi, bu konularda bilinen bir alimleri de yoktu. Yesrib'e yerleştiklerinde diğer dış dünya ile ilmi ilişkileri de kesilmişti. Ancak bazı Ahbarları nadir de olsa geziler yapıyorlardı. Fakat bunun kültür gelişimine hiçbir katkısı olmuyordu. Bu şekilde Yesrib'de günlük hayatın içinde kalmış, dış dünya ile ilişkileri kesilmiş, soydaşlarıyla görüşmeden yaşamalarını tarihçilerinden birisi, ruhi güçleri felç olmuş, dünya hayatından el-etek çekmiş münzevilere benzetiyor.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.120.

¹⁶⁶ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.120.

¹⁶⁷ Esfar: Sifr kelimesinin çoğuludur. Yazılı şey, kitap, cüz, mektup anlamlarına gelip, Tevrat'ın beş kısmından her birine Sifr, tamamına da Esfar denilir. Bkz. *Ahter-i Kebir*, C.I, s.403; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, C.VII, *Hak Dini Kur'an Dili*, Çelik-Şura Yayınları, İstanbul, 1993, s.306; *Cuma Suresi*, 62/5.

¹⁶⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.121.

¹⁶⁹ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.121.

¹⁷⁰ Cevad Ali, *a.g.e.*, C.VI, s.531.

3. Yesrib'de Şiir

Edebiyat araştırmacıları ve eleştirmenler, Yesrib'de canlı bir şiir faaliyetinin bulunduğunu, şairin ve şiirin toplumda etkin olduğundan söz ederler. Genelde Arap şiir tarihinde ve özelde Yesrib'de şairlerin ve şiirin en etkili olduğu, toplumda revaç bulduğu dönem olarak, İslam'dan önceki cahiliye devrinin son 150 yılına işaret edilmektedir. Yesrib, cahiliyede ve İslamî dönemde çıkardığı şairler ve şiirlerinin güzelliği sebebiyle “*Şairler Kenti*” olarak nitelendirilmiştir. Bunun için cahiliye şiiri, yazılı kültürden önceki sözlü kültürün nesilden nesile hatıralarda ve hafızalarda taşınan bir parçasıdır. Bu dönem şiiri, Yesrib toplumunda cereyan eden bir çok hadise, Yahudilerle olan ilişkiler, o asırdaki insanların düşünce, hikmet ve tecrübeleri hakkında bize zengin bilgiler vermektedir.¹⁷¹

Evs kabilesi kollarından Cahcaba oğullarının reisi Uhayha b. Culah ile Neccar oğulları reislerinden Asım b. Amr karşılıklı olarak şiirlerle birbirlerini hicvetmiş, mesajlar göndermiş ve kahramanlıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca Uhayha, Neccar oğullarından olan karısı Selma'nın, -kendisinin sabahleyin aniden yapacağı saldırıyı kabilesi olan karşı tarafa haber vermesi sebebiyle- ihanetini şiirlerle kınayarak yüzüne karşı haykırmış, ona nasihat veren beyitler söylemiş ve döverek boşamıştır.¹⁷²

Bütün bunlar, okuma yazma bilmeyen Yesrib toplumunda, Kabile reislerinin şair ruhlu şiir söyleyen, eğitim seviyesi olarak içinde bulundukları toplumun seçkin insanları olduklarını göstermektedir. Şiirin, çeşitli vesilelerle günlük hayat akışı içinde, hatta savaş alanlarında kullanıldığı, toplumda şiire ve şaire itibar edildiği bilinen bir gerçektir.

Yesrib'de birçok şair yetişmiş olup, bunlardan en meşhurları Hazrec'ten; Hassan b. Sabit, Kab b. Malik, Abdullah b. Revaha olup, Evs kabilesinden de; Kays b. Hutaym, Ebu Kays b. Eslet gibi şairlerdir. Ayrıca; Uhayha b. Culah, Süveyd b. Samit, Ebu Kays, Malik b. Haris gibi diğer şairler de vardır.¹⁷³

Bize şiirleri ulaşan Yahudi şairleri de şunlardır: Kab b. Eşref, Sare Kureziyye, Sa'ye b. Gariz gibi Yesribli şairlerin yüksek sanat zevkleri, akıcı güzel üslupları taşlama ve tenkitleri bize ulaşmıştır.¹⁷⁴ Rivayete göre; Yesribli büyük şair Nabîğa Zibyanî'nin şiirinde iki beyit arasında son harf harekesi uyumsuzluğu (ikva) olduğu Yesriblilerin

¹⁷¹ Bedr, a.g.e., C.I, s.123.

¹⁷² Bkz. İbnü'l-Esir, a.g.e., C.I, s.660.

¹⁷³ Cevad Ali, a.g.e., C.IX, s.719.

¹⁷⁴ Bkz. İbnü'l-Esir, a.g.e., C.I, s.656-684.

dikkatini çekti ve onu rencide etmeden uyarmak istediler. İkvalı şiirini okumak üzere bir cariyeyi görevlendirdiler. İkvanın açıkça belli olması için cariyeye şiiri beyitlerin sonunu uzatarak okudu. Nabiğa şiirdeki hatayı anladı ve düzeltti.¹⁷⁵

Bütün Arap toplumlarında olduğu gibi Yesribli şairlerin şiirleri de meydana gelen toplumsal olayları (savaşlar, göçler vb.) tescil ediyor, hayattaki tecrübelerini, genel insanlık bilgilerini, toplumsal yapılarını özetliyordu. Tıpkı günümüz basın-yayın organlarının yaptığı görevi icra ediyordu. Yesrib'de okuma-yazma bilenlerin sayısı, Araplarda yok denecek kadar azdı. Yahudilerde çok sayıda okuma-yazma bilen olmasına rağmen cahili dönemin sonuna kadar bu şiirler yazıya geçirilmemiştir.

IV.SİYASET

Yesrib, kurulduğundan beri müstakil olarak kalmayı başarabilmiş nadir bölgelerdendir. Belki çok az sınırlı oranda kuzeydeki ve güneydeki büyük devletlere bağımlı olarak vergi ödemek zorunda kalmıştır. Amalik ve Abililer gibi ilk dönem kabileleri çok geniş yerlere yayılmamış, aşiret tarzında sınırlı olarak küçük bir topluluk şeklinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Kabilenin başındaki reise itaat ediyor, reislerinin himayesinde yaşıyorlardı. Kabile reisi önemli konularda etrafındakilerle müşavere ediyordu. Dış düşmanlara karşı, kabile tekâful (koruma) sistemi, şahısların himaye edilmesinde önemli rol oynuyordu. Yesrib, Hicaz'da Amalik'in son dönemlerde oluşturduğu, başkenti Teyma olan devletin sınırlarının da, dışında kalıyordu. Bu sebeple, Amalik'in giriştiği savaşlardan etkilenmedi. Yesrib müstakil olarak yaşamayı başardı.¹⁷⁶

Yesribliler, ziraatçı bir toplum idiler. Bu münasebetle dış siyasetle ilişkileri, ilgileri çok sınırlıydı. Senenin büyük bir kısmını sahip oldukları topraklarda bağ-bahçe işleriyle meşgul olarak geçiriyorlardı. Bu tamamen Yesriblilerin yakın komşularından habersiz oldukları anlamına gelmez. Onlardan ticaretle uğraşan, Hayber, Fedek, Teyma ve Tebuk gibi yerlere ticari yolculuklar yapıyorlardı. O dönemde bölgenin önemli ve büyük limanına sahip olan Gazze'ye kadar gidip, mallarını sattıkları oluyordu. Fakat genel anlamda toplum, ziraatçı bir toplum idi.

Şehir, kabile birliklerinden meydana geliyordu. Gerek Araplar, gerekse Yahudiler arasında, her bir kabile müstakil bir hukuki birlik teşkil ediyor ve kendi

¹⁷⁵ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.124.

¹⁷⁶ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.92.

başkanları dışında siyasi bir otorite tanımıyorlardı. Bütün şehir halkını içine alan siyasi bir otoriteden söz etmek oldukça zor olup, yazılı kanunlar mevcut değildi.¹⁷⁷ Yalnız kabilenin ileri gelenleri, kabile başkanlarını seçme yetkisine sahiptiler. Kabile başkanı, başkanlıktan rahatça çekilebiliyor, yerine bir başkası kabile mensupları tarafından seçiliyordu. Nitekim Bâki savaşında, Evslilerin reisi Ebu Kays b. Eslet, kendisinin başarısız olduğunu ileri sürerek yeni bir başkan seçilmesini önermiş, kabile kendisine yeni bir başkan seçmiştir.¹⁷⁸

Yahudiler, Ahbar ve reislerinin siyasi ve sosyal düzenlemelerine boyun eğiyorlardı. Her senenin başında, idarecilerinin belirlediği zorunlu yıllık vergiyi onlara ödüyorlardı.¹⁷⁹ Reisler, Ahbarların isyancılar ve suçlular için çıkardıkları hükümlerin uygulanmasını sağlıyorlardı.¹⁸⁰ Adalet konusunda eşitsizlik hakimdi. Bu durum kabilelerin üzerinde anlaştıkları ortak bir idari kurumun olmayışının en tabi neticesiydi.¹⁸¹

Yesrib'e yerleşen Yahudi kabileleri içinde Beni Nadir ile Kureyza, diğerlerinden çok daha meşhurdular. Çünkü kahinler ve dini liderler bu iki kabileden çıkıyor ve bu kabileler en soylu kabileler olarak kabul görüyorlardı. Yahudiler, Yesrib'e geldiklerinde orada bulunan Arap kabileleri üzerinde hakimiyet kurarak Yesrib'in hakimi oldular. Yahudilerden yaklaşık üç asır sonra büyük Yemen seli sebebiyle, Evs ve Hazrec Yesrib'e gelerek şehrin dış kısmında, ekilmeyen bozkır araziye, Yahudilerin müsaadesiyle yerleştiler.¹⁸²

Daha sonra, Malik b. Aclan olayıyla Ebu Cübeyle'nin Yahudi ileri gelenlerini öldürmesi sonucunda Yahudiler, hakimiyetlerini kaybetmiş, Yesrib'e Evs ve Hazrec hakim olmuştu. Böylece Yesrib'de siyasi yapı tersine dönmüş hakimiyet, Yahudilerden Arapların eline geçmiş, Beni Nadir ile Kureyza şehrin dışına sürülmüş, Beni Kaynuka ise Hazrec kabilesiyle anlaşma yaparak şehrin içinde kalmıştı. Buna karşı şehrin çevresinde kalabilmek için Beni Nadir ve Kureyza da, Evs kabilesiyle anlaşarak onların himayesine sığındılar.¹⁸³

¹⁷⁷ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.98.

¹⁷⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.77; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.I, s.327.

¹⁷⁹ Cevad Ali, *a.g.e.*, C.VI, s.533.

¹⁸⁰ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.94.

¹⁸¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, Trc. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.186.

¹⁸² Mevdüdi, *a.g.e.*, C.VI, s.188.

¹⁸³ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.95; Mevdüdi, *a.g.e.*, C.VI, s.188.

Yesrib’de siyasi insiyatifi ele geçiren Evs ve Hazrec kabileleri, şehirde beğendikleri en güzel yerlere yerleştiler. Aynı zamanda Yahudilerin de birçok bağ ve bahçelerini ele geçirdiler. Uzun bir müddet Evs ve Hazrec kabileleri birlik, ittifak ve kardeşçe refah içinde yaşadılar. Ancak iktidarı ellerinden kaçırmış olan Yahudiler boş durmadılar. Bu iki kardeş kabile arasında fitne ateşini yakmakta gecikmeyerek, bu iki kardeş kabileyi birbirine düşürmeyi başardılar. Kısa sürede bu kardeşleri birbirine kılıç çekerek kıyasıya savaşacak kin ve nefreti oluşturdular.

Hız. Peygamberin hicretinden beş yıl öncesine kadar, bitip tükenmek bilmeyen akıllara durgunluk veren iki kabile arasındaki savaş, tam 120 yıl sürmüştür.¹⁸⁴ Bu savaşlarda Yahudiler bir çok savaşın fitilini ateşleme görevini başarıyla sürdürmelerine rağmen hep geri planda kalmayı başarmış, zaman zaman Sümeir, Hatib ve Buas gibi savaşlara da açıktan katılmışlardır. Katıldıkları Buas savaşında, Beni Nadir ve Kureyza Yahudileri, mağlup olan Hazrec’lilerin ölümlerinin elbise, silah gibi malzemelerini soydular, mal ve mülklerini yağmaladılar.¹⁸⁵

Her iki kabile arasında sonuncusu ve en şiddetlisi olan Buas savaşında kabileler büyük mal ve can kaybıyla beraber, reislerini de kaybetmişlerdi. Diğer savaşların en şiddetli sayılanlarında bile çok can kaybı görülmez. Savaşlar genellikle bir günde olup biterdi. En uzununu üç-dört gün sürerken savaşlar sanki normal hayatın bir parçası haline gelmiştir. Erkekler genellikle kılıçlı dolaşırlar. Çünkü kendi mahallelerinden, kalelerinden dışarı çıktıklarında kendilerini güvende hissetmezler. Kaynuka çarşısında meydana gelen olaylar bunun en belirgin örnekleridir.

Beni Kaynuka, Nadir ve Kureyza oğulları ile çatışma halindeydi. Aralarında bir çok çatışma ve düşmanlık oldu. Buas savaşında Beni Kaynuka, diğer Yahudi müttefikleriyle beraber Evs’e karşı Hazrec’le beraber oldu. Savaş sonunda hezimete uğrayarak bazı evlerini terk etmek zorunda kaldılar ve şehrin ortasındaki mahallelerine sığınmak zorunda kaldılar.¹⁸⁶

Yesrib’deki Yahudilerin Yesrib dışındaki diğer Yahudi topluluklarıyla ilişkileri vardı. Özellikle Fedek, Hayber, Teyma, Vadilkura ve el-Ays gibi kabile ve şehir Yahudileriyle görüşüyorlar fakat bu görüşmeler müşavere ve fikir alışverişinden öteye geçmiyordu. Bu dışarıdaki Yahudilerin, Yahudi olsun ya da olmasın, Yesriblilerle

¹⁸⁴ Asri Çubukçu, “Bu’as” md., *T.D.V.İ.A.*, C.VI, İstanbul, 1992, s.340.

¹⁸⁵ İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, C.I, s.681; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.73-74; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.I, s.335.

¹⁸⁶ Cevad Ali, *a.g.e.*, C.VI, s.524.

herhangi bir savaş ittifakı ve ortaklığı söz konusu değildi. Fakat Yesribli Yahudiler bu şehirlerdeki Yahudi reislerinin gönlünü hoş tutmak, onlarla iyi geçinmek için onlara hediyeler veriyorlardı.¹⁸⁷

Buna karşılık Evs ve Hazrec kabileleri, Müzeyne, Cüheyne, Süleym ve Fezzare gibi bazı komşu Arap kabileleriyle ittifaklar kurdular. Bazı kervan yolu üzerindeki kabilelere bir çeşit vergi veriyorlardı. İbn Şebbe, Fezzare'nin reisi Uyeyne b. Hassan'ın Yesriblilerden yıllık bir vergi aldığını zikreder.¹⁸⁸ Bu bir çeşit vergi olup Fezzar topraklarından geçen kervan ve yolcuların güvenliği, korunması için alınan bir himaye vergisiydi. Aynı zamanda Uyeyne b. Hassan köylere ve şehirlere saldırmasıyla şöhret bulmuş bir reis idi.

Aynı zamanda Evs ve Hazrec'iler amca oğulları olan Şam'daki Gassanilerle de ilişki içindeydiler. Karşılıklı görüşüyor, hediyeleşiyorlardı. Yesrib'deki Yahudi hakimiyeti döneminde yardıma çağırdıklarında Gassan ordusunun Yesrib'e gelmesiyle Yahudi hakimiyeti çökertilmişti. Cahiliyenin son dönemlerinde Yesribli Hassan b. Sabit ve Kays b. Hutaym gibi şahısların Gassanilerle ilişkilerini devam ettirerek hediyeleştikleri bilinmekle beraber bu ilişkiler resmi olmayıp özel çerçevede kalıyordu. Daha önce olduğu gibi büyük çaplı bir anlaşma ve ilişki görmüyoruz. Bu belki de Yesriblilerin tekrar Gassanilerin gücüne ihtiyaç duymamış olmalarından kaynaklanıyordu.

Yesrib'de düzenli bir hükümet ve idarenin olmayışı, ciddi ilişki ve ittifaklara ihtiyaç hissettirmiyordu. Çünkü Yesrib, devlet ve ülke özelliği olmayan, farklı etnik yapıya sahip aşiret sisteminin hakim olduğu, kendine has ne az, ne de çok özel düşünce ve meşgalesi olan, sınırlı, kendi halinde, bir ziraat toplumdur. Onun için dönemin iki büyük gücü olan Farslar ve Rumlarla, ne de güneydeki Yemen ile güçlü bir siyasi ittifak ve ilişki görmüyoruz.

V. HUKUK

Cahiliye devrinde gerek bedevi gerekse medeni hayat yaşayan Araplar arasında yazılı metne dayanan bir hukuk sistemi yoktur. Arap yarımadasının her tarafında değişik uygulamalar görülür. Güneyden Yemen bölgesinden, yani krala bağlı olan bir devlet idaresinden gelmiş olan ve Yesrib'de hakimiyet kurmuş olan Evs ve Hazrec'le

¹⁸⁷ Cevad Ali, *a.g.e.*, C. VI, s. 526.

Yahudiler aynı şehirde yaşamaktadırlar. Yahudiler Tevrat ve onun şerhi Talmut hükümlerine bağlı kalarak kendi içlerinde dini hukuklarını uyguluyorlardı.¹⁸⁹ Ancak bu uygulamada ileride işaret edeceğimiz gibi eşitlik ve adalet yoktu.

Yazılı olmayan, bir sisteme dayanmayan cahiliye hukukunda olduğu gibi Yesrib'de de örf ve adet hakimdi. Teşkilatlı bir hükümetin olmayışı, örf ve adete dayalı olan hukuki müeyyideleri uygulama yetkisini kabile reisi kullanıyordu. Kabile reisi bütün kabileye ilgilendiren mühim mevzularda aşiret reislerini toplayarak birlikte karara varırlardı. Ammeyi ilgilendiren konularda böyle bir yol takip edilirken, ferdi hukukta ise durum çok farklıdır. Ferdi anlaşmazlıklarda başvurma mercii bazen kabile şeyhi, bazen kahin ya da Arraf denilen kabilenin rey ve tedbirde otorite saydığı kişidir. Hüküm verme ya da anlaşmazlıkları halletme konumunda olan kişi, kim olursa olsun hükmünü örf ve adetlere, teamül ve inançlara veya diğer milletlerden intikal etmiş olan esaslara göre verirdi. Çoğu zaman kura usulüne başvurarak da haksız olanın tayin edildiği olurdu.¹⁹⁰

Bu örfe dayalı hukuk sağlam temellere dayanmamakla birlikte, anlaşmazlıkları halletme noktasında verilen karara her iki tarafında kendisini uymak zorunda hissetmesi, bu hukukun toplum fertleri üzerinde son derece tesirli olduğu görülmektedir. Cahiliye döneminde genelde adam öldürme suçu kan davası uygulamalarına yol açmıştır. Aynı durum Yesrib'de uzun yıllar yapılan savaşların kıvılcım ateşleri olmuştur.

Ölenin velisinin öldüreni intikam almaya kalkışmasıyla başlayan kan davası, katili kabilesi koruduğu, maktulün haklarını (intikamını veya diyetini) almayı da kabilesi üstlendiğinden dolayı kabileler arasında kan davası savaşları halinde cereyan etmiştir. Tarihçilerin bize rivayet ettiklerine göre, Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki savaşların sebepleri arasında herhangi bir gasp, soygun, hırsızlık, yağmalama, toprak ve sınır tecavüzü gibi konular yoktur. Bütün ortaya çıkan adam öldürme ve savaşma sebepleri, asalet ve şerefe hakaret, asabiyet (kabilecilik) duygusu, kabile güç ve üstünlüğünü korumaya yönelik tartışma ve kavgalar, misafirin (himayesinde olan yabancı) öldürülmesi sonucu onun hak ve hukukunu koruma gayesi gibi kabileyi

¹⁸⁸ Ömer b. Şebbe b. Ubeyde el-Basri, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*, C.II, Thk. Fehim Muhammed Şehtut, B.y.y., 1979, s.538-539.

¹⁸⁹ Mücteba Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, İstanbul, 1980, s.24.

¹⁹⁰ a.y.

yüceltecek duyguları yaşatma ve devam ettirme uğruna savaşlar yapılmıştır.¹⁹¹ Ayrıca kasıtsız adam öldürmede genellikle diyet ödeme usulüne başvurulurdu. Eğer katil bulunamazsa, ölenin velisinin isteği üzerine, *kasame* usulüne başvurularak, maktulün bulunduğu yer halkından kendilerinin öldürmediğine, öldüreni bilmediklerine dair 50 kişiden yemin alınırdı.¹⁹²

Yesrib’de bulunan üç Yahudi kabilesinden Beni Nadir ve Kureyza ittifak halinde Beni Kaynuka Yahudileriyle anlaşmazlık içindeydiler. Kendi içlerindeki anlaşmazlıkları din adamları hallederken eşitlik ve adaletten uzak Tevrat hükümlerini değiştirerek uyguluyorlardı. İttifak halinde olan Yahudi kabileleri arasında bile eşitsizlik vardı. Kurtubi İbn Abbas’tan rivayetle, kabileler arasındaki çekişme, anlaşmazlık ve çatışmaların çözümünde sınıfsal ayrılıkların olduğuna dikkat çeker. Kureyzalı bir adamın Nadir’den bir kişiyi öldürmesi halinde Kureyzalının ölümüne hükmedilirken, Beni Nadir’den birisi Kureyzalı bir kimseye öldürürse yüz vesak hurma diyet olarak verildiğini, adamın öldürülmediğini zikreder.¹⁹³ Taberi de, Hay b. Ahtab’ın Nadirli için iki diyetin, Kureyzalı için bir diyetin ödenmesine hükmettiğini rivayet eder.¹⁹⁴

Bazı hakimler ve Ahbarlar asiller üzerine hükümlerin uygulanmasını bazen kolaylaştırıyor, değiştiriyor bazen de kaldırıyorlardı. Fakirlere ise hükümleri şiddetle uygulamaktan geri kalmıyorlardı. Asil sayılan bir kişi aşağı tabakadan bir kadınla zina ederse kadını recm ediyor, adamı ise yüzünü dağlayarak bir hayvan üzerine bindirip şehirde dolaştırıyorlardı. Eğer aşağı tabakadan bir erkek şerefli bir kadınla zina ederse, adamı recm ediyorlardı.¹⁹⁵

Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiğinde Yahudi halkı Ahbarlarının bu adil olmayan uygulamalarını Hz. Peygambere şikayet ettiler. Hz. Peygamberden bu konularda hüküm vermesini istediklerinde, Hz. Peygamber Tevrat’ta olduğu şekliyle hükmetti.¹⁹⁶

¹⁹¹ Bkz. İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, I/658-682; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.I, s.320-335; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.70-82.

¹⁹² Mücteba Uğur, *a.g.e.*, s.26.

¹⁹³ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubi, *El-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C.VI, Beyrut, 1988, s.187.

¹⁹⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberi, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mülük*, C.VI, Kahire, 1987, s.157.

¹⁹⁵ a.y.

¹⁹⁶ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.95.

VI. EKONOMİ

Bir toplumda mal ve hizmetlerin üretilmesi, dağılımı ve tüketilmesi süreçlerinin tümü o toplumun ekonomisini oluşturur.¹⁹⁷ Toplumda nelerin nasıl, ne kadar üretildiği, değişimin ve dağıtımın ne şekilde sağlandığı gibi hususlar geniş anlamda ekonomi kurumunu oluşturan unsurlardır.¹⁹⁸ Ayrıca doğal şartlar ve kaynaklar, iklim, yeryüzü biçimleri, alışkanlıklar, adetler, sanatlar ekonomik üretimi belirleyen öğelerdir.¹⁹⁹

Ziraata uygun iklimi ve zengin su kaynakları gibi doğal şartlara sahip olan Yesrib, hurma ziraatının ve birçok sebze ve meyvenin yetiştirildiği geniş bahçelere sahipti. Üretilen mahsullerin satışa sunulduğu pazarlar ve çeşitli temel ihtiyaçların üretildiği çarşılar sosyal hayatta etkin rol oynuyordu. Hayvan ve hayvansal ürünler de diğer ekonomik faaliyetler arasında idi. Ayrıca kuzey-güney kervan yolu üzerinde ve zengin bir ziraat kültürüne sahip olması çeşitli ekonomik imkanları beraberinde getiriyordu.

1. Ziraat ve Ziraat Ürünleri

Yesrib başlangıçtan beri zengin yer altı ve yerüstü (vadiler) su kaynaklarıyla, verimli vahalarıyla ve Hicaz bölgesinin en ağaçlı yerleşim alanı olmasıyla ülkelerinden göç eden ziraatçı toplulukların dikkatini çeken buraya yerleşmelerine sebep olan münbit bir yerdi. Bir çok su gözesi ve menbai vardı. Yer altı su kaynakları kuyu kazıp su çıkarmak isteyenler için çok elverişliydi. Bütün bunlar burada oturan toplumları ziraata yönelten etkenlerin başında geliyordu.

Tufandan sonraki ilk medeniyet olan Sümer medeniyetinin kolu olan Babilliler iktisaden ziraata dayalı bir ekonomiye sahiptiler. Oradan çıkıp Yesrib'e gelen Abililer ülkelerindeki ziraat tecrübelerini de Yesrib'e beraberlerinde taşımışlardı. Daha sonra Filistin'den gelen Yahudiler de ziraat tecrübeleri olan, ülkelerinde ekip-biçen çiftçi topluluklardı. Sebe ülkesinin eski sakinleri olan Evs ve Hazrec ise ziraat medeniyetinin beşiğinden çıkıp gelmişlerdi. Bütün bu topluluklar Yesrib'i seçerken kendi mesleklerine, tecrübelerine ve medeniyet anlayışlarına uygun olarak bilinçli seçmiş ve oraya yerleşmişlerdi.

¹⁹⁷ Özer Ozankaya, *Toplumbilim*, 8.Baskı, Cem Yayınları, İstanbul, 1994, s.337.

¹⁹⁸ Ozankaya, *a.g.e.*, s.354.

¹⁹⁹ Ozankaya, *a.g.e.*, s.342.

Bütün bunlar Yesrib'e yerleşen çeşitli bölgelerden gelmiş, değişik etnik yapıya sahip bu toplulukların Yesrib'de zengin bir ziraat kültürünün harmanlanmasına sebep olmuştu. Mahsullerin çeşitliliği, değişik meyve ve sebzelerin yetiştirilmesi, mesleklerin değişimi ve artması gibi, temelde ziraat ve buna dayalı olarak ziraat aletleri üretim sanatı, üretilen mahsullerin pazarlama ve değişim usulleriyle ticari hayatın zenginliği Yesrib toplumunun sosyal hayattaki, diğer cahili toplum ve dönemlerde olmayan müşahhas özelliklerini ortaya koymaktadır.

Yesrib toplumunda hurma, gerek Araplar gerekse Yahudiler tarafından ilk ve en değerli, hayati, ticari öneme haiz bir mahsuldü. Hurma Hicazlılar için özellikle Yesribliler için önemli bir değere haizdi. Hurmanın her bir kısmından ayrı ayrı istifade ediyorlardı. Hurmanın ağacı, dalları, lifleri, yaprakları günlük hayatta, kereste, odun, inşaat malzemesi ve ev eşyası yapımında kullanıldığı gibi meyvesi de temel gıda maddesi olarak yeniyor ve ticari olarak gelir kaynağı sağlıyordu.

Yesribliler (Medineliler) için hurmanın önemini anlamak için savaşlarda ekonomik bir güç olarak kullanılması açısından şu iki olayı zikretmek yerinde olacaktır.

Hendek savaşı arefesinde, Hayber Yahudileri Rasulullah'a karşı diğer kabileleri yanlarına alabilmek için Gatafanlılara giderek kendilerine yardım etmeleri karşılığında Hayber'in bir yıllık hurma mahsulünü onlara vereceklerini bahsettiler. Bu teklifi güle oynaya kabul ettikleri gibi Fezzarelilerin reisi Uyeyn b. Hısn teklifi kabul etmekte daha hızlı davrandı. Aynı teklifi Beni Süleym'e de götürdüler ve onları da yanlarına almayı başardılar.²⁰⁰ İslam'a karşı ordu oluşturmada hurma mahsulü bu denli etkiliydi.

Medine'nin etrafı Mekke müşrikleri, onların müttefikleri diğer Arap kabileleri ve Yahudilerle sarıldığı, İslam ordusu içinde birtakım münafıkların çıktığı, Kureyza Yahudilerinin anlaşmaya ihanet ederek düşmanla anlaştığı Hendek savaşının o zorlu anında bela ve musibet çemberinin Müslümanlar üzerinde iyice daraldığı bir zamanda Rasulullah; Gatafanlılar'a geri dönmelerine mukabil Medine arazisi hurmasının üçte birini vermeyi teklif etmeyi arkadaşlarıyla müşavere etti. Sahabe bunu kabul edilemez buldu ve *"Biz bunu ödemeyiz, ancak kılıç aramızda hakem olur"* diyerek savaşmayı

²⁰⁰ Hamidullah, a.g.e. C.I, s.241

tercih ettiler.²⁰¹ Hurmanın miktarı az da olsa Medineliler için önemi ve değeri çok büyüktü.

Yesrib hurma bahçeleriyle kaplı ve çevriliydi. Hurmanın sayısız çeşitleri ve isimleri vardı. Hurmanın sadece meyvesinin, ağacının ve parçalarının değil, meyvenin doğumundan hasadına, kurutulmasına, çürümesine, hastalık ve kuraklık gibi olağanüstü hallerine dair Arap dilinde inanılmaz zenginlikte kelime ve karşılıklar kullanılmaktaydı.²⁰²

Hurma ziraatı çok gelişmişti. Dişi hurma ağacını döllemek için gerekli olan tozlama biliniyordu. Hurmanın çürümesini önlemek için bir konserve endüstrisinden bile bahsedilebilir. Ayrıca hurmadan alkollü içkiler ürettikleri, bir şarap endüstrisinin olduğu bilinmektedir.²⁰³

Yesrib’de hurmadan sonra, ikinci temel gıda maddesi ve servet kaynağı olan arpa ziraatı yapılıyordu. Arpa ile beraber mısır ve buğday da ekiliyordu. Ancak buğday çok az olup ihtiyacı karşılamıyordu. Cahili dönemin sonunda ve Hz. Peygamber zamanında buğday Şam’dan ithal ediliyordu.²⁰⁴

Hurma ve arpa halkın temel yiyecek maddesiydi. Ayrıca Yesrib’de kabak, fasulye, patlıcan, soğan, sarımsak gibi sebze ziraatının yapıldığı da rivayet edilmektedir.²⁰⁵ Yesrib’de meyve olarak, nar, üzüm, karpuz, incir, ayva ve şeftali yetiştirildiği, pazarlarda satışa sunulduğu da bilinmektedir.²⁰⁶

2. Ticaret ve Pazarlar

Bütün toplumlarda olduğu gibi, Yesrib’de de ticaret, ilk dönemlerde ürettikleri zirai ürünleri değişerek başladı. Önceleri sınırlı olan ziraat ürünlerini kapsayan bu ticaret, zamanla elbise ve ev aletleri gibi temel ihtiyaçların karşılanması, o gün kullanılan kılıç, kalkan, mızrak, ok, yay gibi silahların temini yönünde genişleyerek gelişti.

²⁰¹ Abdulbasit Bedr, *Et-Tarihu’s-Şamil li’l-Medineti’l-Münevvere*, C.I, Medine, 1993, s.100; M.Said Ramazan el-Buti, *Fikhu’s-Sire: Peygamberimiz’in Uygulamasıyla İslam*, Trc. Ali Nar, Orhan Aktepe, İstanbul, 1986, s.306.

²⁰² Muhammed Hamidullah, “Asrı Saadet Öncesi Medine’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, Trc. İhsan Süreyya Sırma, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, İstanbul, 1995, I/145.

²⁰³ a.g.e., s.146.

²⁰⁴ İbn Hacer, a.g.e., C.III, s.437.

²⁰⁵ Şükran Harputlu, “el-Hayatü’l-İktisadiyyetü fi’l-Medineti’l-Münevvereti Kable’l-Hicreti ve Esere’l-Hicreti Aleyha”, *Mecelletü Dirasat Tarihiyye*, Sene:17, Aded: 55-56, Dımeşk, 1996, s. 39.

²⁰⁶ Harputlu, a.g.e., s.39.

Ayrıca Yesrib'in, Mekke-Şam ticaret (kervan) yolu üzerinde bulunması da dış ticaretle olan ilişkisini sağlıyordu. Yesrib güneyden kuzeye ya da aksi istikamete giden ticaret kervanlarının dinlenme ve konaklama durağıydı. Tüccarlar getirip götürdükleri malları Yesriblilere sunuyor, onların ürettikleri şeylerden de alıp götürüyorlardı. Bu açıdan Yesrib, bölgede mahalli bir pazardı.

a) İç Pazarlar

Zebale Çarşısı : Yesrib'de birkaç tane çarşı ya da pazar vardı. Bunlardan en eskisi, kuzeyde eski Yesrib yerleşim birimi civarında Cürf bölgesindeki Cürf çarşısıdır. Bu çarşı, genişçe bir pazar/alış-veriş mekanına sahip olup aynı anda insanların diğer ihtiyaçlarını alıp-satabildikleri ve 80 kadar devenin satışa sunulabildiği hayvan pazarını da kapsayan büyük bir çarşıydı. Daha sonra şehrin güneye doğru yayılıp genişlemesiyle bu çarşı da güneye kayan şehirle beraber kaydı ve şehrin dışında kuzeyde varlığını Suku Zebale (Zebale pazarı) ismiyle devam ettirdi. İlk önce mevsimlik iken daha sonra normal sabit bir pazara dönüştü.²⁰⁷

Beni Kaynuka Çarşısı : Buthan vadisi tarafında yeni Yesrib'in ortasına düşüyordu. Beni Kaynuka ya da Suku Cisir diye biliniyordu. Kaynuka Yahudileri bu çarşının yakınına yerleştiler. Daha sonra bu çarşıya hakim olarak burayı kendi çarşıları edindiler. Buraya kuyumcu dükkanları, ev aletleri, tarla (ziraat) aletleri, silah üretimi yapan ve satan ticari dükkanlar bina ettiler. Bu çarşı cahili dönemin sonlarında çok önem kazanmıştı. Yesrib dışından duyanlar alış-veriş için bu çarşıya geliyorlardı. Aynı zamanda birçok dedi-kodu ve fitnenin de mekanı olmuştu.

Kaynuka çarşısında, Evslilere misafir olarak gelmiş olan bir adama Hazrecli birisinin teşvikiyle bir Yahudinin arkasından tekme vurması ve yabancıyla alay edilmesi Evs ve Hazrec arasında kan dökülmesine ve Hatıb savaşının çıkmasına sebep olmuştur. Meydana gelen bu olay, bize o günkü Yesrib toplumunda bir şahsa hakaret etmek, küçük düşürmek, onunla alay etmek istendiğinde arkasına tekme vurmak suretiyle hem kendisi hem de mensup olduğu kabile hedeflenmiş oluyordu.²⁰⁸

Pazar yerlerinde bu türden satışmalar sıkça görülüyor ve buna bazen dolaylı bazen de doğrudan Yahudiler de katılıyorlardı. Aynı şekilde Yahudilerin Hicret'ten

²⁰⁷ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.101-102.

²⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, C.I, s.671; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.77-78; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.I, s.329.

sonra Müslüman bir kadının örtüsüne sataşmaları da hem Yahudiler hem de Araplar arasında alay ve hakaret olaylarının çarşı-pazar gibi mekanlarda çok yaygın olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Yesrib toplumunda ortak olarak kullanılan pazar yerleri, çarşılar, kabileler halinde kendi içlerinde yaşayan insanların buluşup bir araya geldikleri, birbirlerini gördükleri mekanlar oluyordu. Aynı zamanda da fitne ve fesadın kol gezdiği, kavgaların savaşların çıkmasına neden olan sataşmaların, atışmaların yapıldığı yerlerdi.²⁰⁹

Medine'ye hicret eden Müslümanlar da ilk dönemde bu çarşıda çalışmışlardır. Daha sonra Hz. Peygamber Müslümanlar için yeni bir çarşı yeri tesbit etmiştir. Esnaftan bir Yahudinin, Müslüman bir kadının örtüsüne sataşması bu çarşıda olmuş ve bu hadise aynı zamanda Kaynuka oğullarının sonu olmuş, Medine'den sürülüp çıkarılmışlardır.²¹⁰

Safasıf Çarşısı : Bu çarşı Yesrib'in güneyinde Kuba civarında Asabe bölgesindedir. Bu çarşının kendine has eski usulleri vardır. Bazı rivayetler, bu çarşıda 300 tane kuyumcunun olduğunu bildirir.²¹¹

Mezahim Çarşısı : Şehrin batısında, Kuba ile Buthan arasındadır. Küçük bir çarşıdır. Abdullah b. Übey'in Mezahim isimli atamının/kalesinin yanındadır.²¹²

Görüldüğü gibi şehre yayılmış olan bu çarşılar halkın genel ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Kaynuka Yahudileri gelmeden önce çarşı/pazar yerleri boştu. Herhangi bir bina yoktu. Tüccarlar, malını satmak isteyenler sabahleyin geliyor, boş bulduğu yere koyarak satıyor, ihtiyaçlarını alıyordu. Akşam işi bittiğinde, elinde kalan malını alıp, evine dönüyordu. İkinci gün tekrar geliyor, boş bulduğu yere tezgahını açıyordu.²¹³

Beni Kaynuka, Yesrib'e gelince kendi isimleriyle anılan Kaynuka pazarına dükkanlar inşa ettiler. Diğer üç pazar yeri ise binasız olarak devam etti. Bu pazarlara şehir dışından bedeviler de geliyor, hayvan ve hayvan ürünlerini, diğer ürettikleri şeyleri buralarda satışa sunuyorlar, ihtiyaçlarını alıp gidiyorlardı.²¹⁴

Yesrib'de oturan nüfusun artmasıyla, pazarlarda da hareketlilik arttı. Bu ticari pazarlarda Yahudiler etkin konumda, önemli rol oynuyor, ticari faaliyetleri kontrolleri altında tutuyorlardı. Aynı zamanda faizcilikle uğraşılıyor, olumsuz olarak ticari

²⁰⁹ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.71; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, C.I, s.658-659.

²¹⁰ Semhûdî, *a.g.e.*, C.II s.747.

²¹¹ Harputlu, *a.g.e.*, s.43.

²¹² Harputlu, *a.g.e.*, s.43; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.102; İbn Şebbe, *a.g.e.*, C.I, s.306.

²¹³ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.102.

faaliyetleri etkiliyorlardı. Vadeli satışlarda, borç alıp-vermede, ödeme zamanına göre faiz uyguluyorlardı. Vakıdî, Ebu Rafî'nin Usayd b. Hudayr'a 80 dinarı, bir sene sonra 120 dinar olarak geri ödenmek üzere borç verdiğini bildirir.²¹⁵ Bu hadise bize Yahudilerin uyguladığı yıllık %50 korkunç faizin boyutlarını gösteriyor. Faizciler bu çarşılarında kendilerine ait yerler edindiler. Buralarda, para bozuyor (sarrafe), altın, gümüş satıyor ve Yemen, Fars, Rum gibi ülkelerin yabancı paralarını değiştiriyorlardı.²¹⁶

b) Dış Pazarlar

Yesribliler, Mekkeliler gibi, Şam ve Yemen'e ticaret kervanları çıkaran uluslar arası ticaret yapan bir toplum değillerdi. Dışardan getirme ihtiyacı hissettikleri malları Yesrib'e uğrayan diğer kabilelere ısmarlıyor, onlara getiriyorlardı. Böylece ziraî faaliyetlerine gerekli zaman ve önemi veriyorlardı. O günkü ticari kabile sisteminde mal sahibi kabile ile gitmeden rahatlıkla malını taşıtırabiliyordu.²¹⁷

Bir yerden mal getirmek için kişi, ya kendisi kervana katılır, ya yerine bir adam gönderir ya da belirli bir ücret ödeyerek istediği malı getirtebilirdi. Bir nevi bu günkü kargo sistemine benzer uluslar arası nakliye sistemine benziyordu. Medine'de Hz. Peygamberin karşı koyduğu, Ebu Süfyan'ın ticaret kervanı kendi malı değildi. O kervanda, İslam düşmanı bütün Mekke müşriklerin malı vardı. Belki Ebu Süfyan'ın çok az bir malı vardı.²¹⁸

Ebu Rafî Selam b. Ebi Hakik Şam'a ticaret kabileleriyle kervan gönderiyor ve böylece oradan bu kabilelerle Yesrib'e Kumaş ve içki getirtiliyordu. Bu kabileler Abdurrahman b. Avf ve Osman b. Affan gibi bazı Müslümanların da ticaret eşyalarını kendileri yolculuk yapmadan getiriyorlardı.²¹⁹

Yesriblilerin yakınlarında olan Yenbu ve Câr limanlarından ne zaman istifade etmeye başladıklarını bilmiyoruz. Fakat bazı ticaret eşyalarının bu limanlardan girerek, Yesrib pazarlarına ulaştığı bilinmektedir.

Kabileler Yesrib'e kumaş, yağ, içki, koku, altın, gümüş, kıymetli taşlar, çeşitli silah ve zırhlar getiriyorlardı. Kabilelere Yesriblilerin sattıkları ve ihraç ettikleri şeyler

²¹⁴ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.102.

²¹⁵ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitabu'l-Meğazi*, C.I, Beyrut, 1984, s.374.

²¹⁶ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.103; Mevdûdî, *a.g.e.*, C.VI, s.190.

²¹⁷ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.104.

²¹⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.104.

ise; hurma, arpa, Yahudi kuyumcuların yaptığı bazı takılar ve ev ihtiyaçları için yapılmış bazı el sanatı ürünler idi.²²⁰

Kullanılan mahalli bir para birimi yoktu. Ağırlığı esas alınan altın ve halis gümüş Bizans ve İran paraları kullanılıyordu. Bu paralar serbest kura sahip olup, yenileri eski olanlara nisbetle daha değerliydi. İran gümüşünden yapılmış olan dirhem, Bizans altınından yapılmış dinarın 1/10 ine tekabül ediyordu. Ayrıca eskiden beri kullanılan, malın malla değişimi esas alınarak yapılan takas usulü de teâmül olarak uygulanıyordu.²²¹

3. Sanatlar

Her ibtidaî ve gelişmiş toplumda olduğu gibi, Yesrib’de de yaşayan insanların ihtiyaçlarına ve sanatların gelişmesiyle zevk ve estetik anlayışlarına uygun olarak, icra edilen madeni ve ahşap sanat dalları ve bunlarla uğraşan sanatçılar vardı. İlk dönem Yesrib toplumunun sanatı hakkında bilgi sahibi olmamamıza rağmen özellikle Yahudilerin Yesrib’e gelişiyle başlayan ve İslam öncesi Yesrib’de icra edilen sanatları şu şekilde özetleyebiliriz.

Birinci olarak, evde kullanılan tava, tencere gibi kapların, kazma, kürek gibi ziraat aletleri ve kılıç, kalkan, zırh, mızrak başı gibi savaş aletlerine yönelik **Madeni Sanatlar**. Bu sanatları genellikle, Yesriblilerin köle tüccarlarından satın alarak getirdikleri genç köleler icra ediyordu. Çünkü Araplar bu tür sanat işlerini yapmaktan hoşlanmıyorlardı. Bu sanatları, özellikle de demircilik yapanları Kayn (demirci, sanatkar ve köle) diye isimlendirirlerdi. Yahudiler Yesrib’e geldiklerinde, bu işleri yapmaya başladılar. Özellikle de Beni Kaynuka bu işlerle uğraşıyordu. Çarşılarında (Kaynuka Çarşısı) demirci ve bakırcı dükkanları vardı.²²²

İkinci olarak, Yesrib’de **Takı ve Kuyumculuk** sanatı revaçta idi. Bu işte, Yahudiler oldukça ihtisas sahibiydiler. Öyleki bu işi Yesrib dışına ihraç edecek kadar geliştirdiler. Bazı rivayetler bize Yesrib çarşılarından birinde (safasıf çarşısında) 300 kadar kuyumcu dükkanının olduğunu bildirir.²²³ Bu kuyumcular, bilezik, pazubent,

²¹⁹ Bedr, a.g.e., C.I, s.105.

²²⁰ Bedr, a.g.e., C.I, s.104.

²²¹ Muhammed Hamidullah, “Asr-ı Saadet Öncesi Medine’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, Trc. İhsan Süreyya Sırma, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, C.I, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.151.

²²² Bedr, a.g.e., C.I, s.106.

²²³ İbn Neccar, a.g.e., s.12.

halhal, küpe, yüzük, altından ya da Yemen elmasından yapılmış gerdanlıklar gibi çeşitli mücevherler yaparlardı.²²⁴

Üçüncü olarak icra edilen diğer bir sanat da, *Ağaç İşleri* idi. Yesrib bol ağacı olan bir yerdi. Bu sebeple bu sanat yaygın ve gelişmişti. Bir çok maharetli marangozlar yetişmiş, masa, sandalye, kapı, pencere, karyola, sandık, hevdec gibi ev eşyaları ve ahşap ziraat aletleri yapıyorlardı. Bazı marangozlar yaptıkları kapı, pencere, tavan ve ev eşyası gibi şeyleri zenginler için oyarak süslüyorlardı. Rivayete göre, Beni Nadir Medine'den sürülünce bazıları kıymete haiz. kapı, pencere ve tavanlarını yanlarında götürdüler.²²⁵

Ayrıca ağaç işleri sanatına bazı ağaçlardan ve hurma liflerinden yapılan sepet yapma, hasır örme işlerini de dahil etmek gerekir. Terzilik, deri tabaklama gibi zanaatların yanında, kadınların ve kölelerin yün eğirdikleri ve bunlardan giyecek yaptıkları, kumaş, sergi ve yaygı dokudukları da bilinmektedir.²²⁶

Yine Yesrib'de içki üretimi de revaçtaydı. Üzüm ve hurmadan hem Araplar hem de Yahudiler aynı oranlarda içki üretimi yapıyorlardı. Bu içkileri kendileri kullanmak için depoluyorlar ve bir kısmını da satıyorlardı.²²⁷

Görüldüğü gibi ziraatçı bir toplum olan Yesrib toplumu, çiftçilik, yoğun olarak da hurma ve meyveciliğiyle uğraşırken, bunlarla ilgili sanat dallarını da icra ediyor, çarşıdaki dükkanlarda ziraat alet edevatını yapıyorlardı. Devamlı cereyan eden savaş ve çatışmalardan dolayı da silah yapım sanatı gelişmiş ve canlılığını koruyordu. Bu sanatta mahir olan Yahudiler, iki kardeş kabilenin bir biriyle çatışması sebebiyle çarşıdaki dükkanlarında harp aletlerini üretiyorlardı.

²²⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvi, *Rahmet Peygamberi*, 2. Baskı, Trc. Abdülkerim Özaydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 157.

²²⁵ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.III, s.143.

²²⁶ Nedvi, *a.g.e.*, s.157; Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.107.

²²⁷ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.107.

4. Hayvancılık

Yesrib'in kuzey-batısında ormanlık bir bölge vardı. Yakmak için, ya da odun satarak geçimini temin edenler, bu ormandan odun keserek şehre taşırlardı. Oradan odun taşımak işi oldukça zahmetli bir iş olduğundan, bu işi ancak arazisi olmayan kimseler, ekmek parası kazanmak için yaparlardı. Bu bölgede aynı zamanda bütün aşiretlerin koyunlarını otlatabilecekleri güzel otlaklar, çayırliklar vardı. Buraya develer, koyunlar ve atlar otlatılmak için götürülürdü.²²⁸

Ziraatçı bir toplumu hayvan besiciliğinden uzak düşünmek mümkün değildir. Yesribliler de deve, sığır, koyun ve keçi gibi hayvanları yetiştiriyorlardı. Büyük deve ve koyun sürülerine sahip zenginlerin olduğu gibi ihtiyaçlarını giderecek nisbette hayvan besliyenler de vardı. Yesrib'in etrafındaki meralar (otlaklar)da onları otlatıyorlardı. Semhûdî, kuzey-batıdaki bu orman, vadi ve ovalar dışında, Medine'nin etrafında hayvanların otlatıldığı on iki tane daha yer sayar.²²⁹

Yesrib'de deve ve koyunların otlatılması için ayrılmış otlaklar, bütün toplumun ortak meraları durumunda, koruma altına alınmıştı. Her hangi bir kimse buraları ekemiyor, mülk edinemiyor ve oraya bina yapamıyordu. Yesrib'in kuzey-batısındaki orman civarında bulunan kuru, güneyde Rebze yakınındaki bir otlak ve atların otlatılması için ayrılmış doğudaki Ravza Arine denilen yer bu şekilde belirlenmiş olan otlaklardan idi.²³⁰ Cahili dönemde mevcut olan bu yerler, İslamî dönemde de korunmuş bunlara yeni korular (hima) eklenerek bir nevi at ve deve çiftlikleri oluşturulmuştur.²³¹

Yesribliler, savaş ve seferlerdeki öneminden dolayı ata çok değer veriyorlardı. Özel olarak besliyor, bakımını yapıyor, yolculuk ve savaşlar için onları hazır bulunduruyorlardı. Bağ-bahçe, tarla gibi ziraat işlerinde deve, katır ve eşek kullanıyorlardı.²³²

²²⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.107.

²²⁹ *Vefâu'l-Vefa bi Ahbari Dari'l-Mustafa*, C.III, s.1082-1106.

²³⁰ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.108.

²³¹ Bkz. Semhûdî, *a.g.e.*, C.III, s.1082-1105, C.IV, s.1224; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.II, s.1132-1135.

²³² Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.108.

II. BÖLÜM

MEDİNE'NİN SOSYAL YAPISI

A) MEDİNE'DE SINIRLAR, YERLEŞİM VE NÜFUS HAREKETLERİ

Sosyal yapının iki temel niteliğinden birisi de, fiziksel yapıdır. Bir toplumun barınma, yerleşme şekilleri, mesken anlayışı, köy ya da şehir nüfusuna sahip bir kütleyi oluşturması fiziki yapı unsurlarıdır. Fiziki yapı, coğrafi çevre şartlarından etkilenmekle beraber, daha çok o toplumda hakim olan sosyal ve kültürel faktörlerce şekillendirilir. Sosyal yapı unsurlarından olan ve kültürü taşıyan bir kütle olan nüfusun örf, adet, davranış şekilleri ve değer hükümleri gibi manevi/kültürel vechesi yanında, bu değerlerin ortaya çıktığı maddi yapılanmada tesbit edilebilen elle tutulur, gözlenebilir özellikleri de vardır. Coğrafi çevre şartlarının dışında, toplumun sahip olduğu kültür, onların barınma, ev yapma, yerleşme, şehirleşme gibi genel mimari tarzını şekillendirir ki, bütün bunlar sosyal yapının fiziki unsurlarını ifade eder.¹

İslam dini, putperest cahili toplum kültürünü sürdüren gelenekçi bir kültürün hakim olduğu Mekke toplumuna inmeye başlamıştı. Ferdin sosyo-kültürel yapısını oluşturan faktörlerden olan çevre faktörü, bu cahili kültürü yoketmek üzere gönderilmiş olan Hz. Peygamber'in yetişmesinde, Allah'ın korumasıyla etkin olamamıştır.² Hz. Peygamber, doğup büyüdüğü, yaşadığı ve nübüvvetle görevlendirilerek, tebliğe başladığı, gelenekçi cahili Mekke coğrafyasındaki çevresinde, getirdiği vahye dayalı yeni kültürü, yaşama ve yaşatma imkanı bulamayınca, on üç yıllık bir mücadeleden sonra, başka bir çevreye/coğrafyaya taşınmak, göç etmek zorunda kalmıştır. Hz. Peygamberin göç ettiği Yesrib ismindeki bu mekan, kültürel çevre açısından Mekke ile aşağı yukarı aynı olmakla beraber, maddi olarak değişik bir yapıya sahipti.

Yesrib'e Hz. Peygamber'in ve Müslümanların hicretiyle beraber, bu şehrin ismi değişiyor, çok önemli nüfus hareketleri yaşanmaya başlıyor, yeni bir yerleşim ve mimari tarz ortaya çıkıyordu. Nüfus farklılaşıyor, sosyal tabakalaşma, sınıflaşma değişiyor, Yesrib yepyeni bir yapılanma ile karşılaşılıyordu.

I. YENİ BİR TOPLUMUN İNŞASI

Hız. Peygamber ve Müslümanlar, Medine'ye hicret eder etmez bu yeni mekanda, psiko-sosyal, sosyo- ekonomik ve tabi çevre ve iklimden kaynaklanan birçok problemlerle karşılaşmışlardır. Bu mekana intibakta, can güvenliği ve parçalanmış

¹ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji(Toplumbilimi)*, 7.Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.192-194.

ailelerin hem Mekke’de hem de Medine’de güvende olmamasından kaynaklanan psiko-sosyal sıkıntılar, Ensar’ın ekonomik durumunun zayıf olması ve muhacirlerin daha yeni tanıştıkları ensar kardeşleri nezdinde barındırılmaları gibi sosyo-ekonomik problemlerle beraber yeni, farklı bir çevreye ve iklime gelmiş olmaktan kaynaklanan hastalık gibi huzursuzluklar da yaşanıyordu.³

Hiz. Peygamber bütün bu problemlerin çözümü için tedbir almakta gecikmedi. Medine’nin güvenliğini sağlamak için harem bölgesi ilan ederek sınırlarını tesbit etti. Muhacirleri Ensar’la kardeşleştirerek hem yalnızlıklarını hem de yabancılıklarını gidererek barınma problemlerini de çözdü. Bütün bunlar yeni bir toplumun inşasında atılan ilk adımlardı.

1. Medine İsmi ve Sınırlarının Tesbiti

Hicretten önceki ismi, kurucusuna nisbetle Yesrib olan bu çevreyi Hiz. Peygamber şöyle tanımlıyordu: “*Bana hicret yurdunuz, iki siyah kayalığın arasında hurmalık bir arazi gösterildi. Önce orasını Yemame veya Hicr zannettim. Birde baktım ki; O, Yesrib şehridir.*”⁴

Daha sonra hicret yurduna verilecek yeni isme de işaret ederek, onun manevi bir diğer yönüne işaret ediyor: “*Ben bir karyeye (köye) hicretle emr olundum ki, o dünyadaki bütün karyelere üstün gelir. O karyeye Yesrib derler. O Medine’dir. Medine, demirci körüğünün demirin kirini giderdiği gibi bütün pis şeyleri dışarı atar, giderir.*”⁵ buyuruyordu.

Nitekim, Hiz. Peygamber Medine’ye hicret ettiğinde gerekçesini bildirmeksizin, Yesrib isminin kullanılmasını yasaklamıştır.⁷ Bir hadisi şeriflerinde; “*Kim Medine’ye Yesrib derse, Allah’a tevbe-istiğfarda bulunsun*” buyurduktan sonra üç defa; “*O, Tâbe’dir*” diğer bir seferinde “*O, Taybe’dir*” diye tekrar etmiştir.⁸

Yesrib kelimesinin şehrin ilk kurulduğu dönemde ne anlama geldiğini

² Ali Şeriatî, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, Düşünce Yayınları, 2.Baskı, Trc. Kamil Can, İstanbul, 1980, s.63-64.

³ İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s.148-159.

⁴ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bari Şerhu Sahihi’l-Buhari*, C..XII, Beyrut, 1989, s.251.

⁵ Buhari, *Fezailü’l-Medine*, II/221; Ahmed Abdurrahman el-Benna, *Fethu’r-Rabbani Mea Şerhi Buluğı’l-Emani*, C.XXIII, Daru’l-Hadis, Kahire, Trz., s.266.

⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zadü’l-Mead*, Trc. Şükrü Özen, H. Ahmet Özdemir, Ali Vasfi Kurt, C.II, İklim Yayınları, İstanbul, 1989, s.481.

⁸ Ahmet Abdurrahmân el-Benna, *a.g.e.*, XXIII/267; İbn Şebbe, *a.g.e.*, I/165.

bilmiyoruz. Fakat, Hz. Peygamber zamanında kelimenin manası hakkında Kur'an-ı Kerim ve dil kitaplarına baktığımızda, etimolojik açıdan Hz. Peygamber'in yasaklama gerekçesinin oldukça yerinde olduğunu göreceğimiz gibi, sosyo-psikolojik açıdan da oldukça önemli mesajlar verildiğini rahatlıkla kavrayabiliriz.

Etimolojik olarak, Yesrib kelimesinin kökü *serb* ve *tesrib* masdarlarından türemiş olup bunlar; Fesat, bozmak, karıştırmak, kınamak, bir suç ve günahla itham edilmek anlamlarına gelmektedir.⁹ Nitekim Kur'an'ı Kerimde, *Tesrib* kelimesi kınama anlamında kullanılmıştır:

*“(Yusuf) dedi ki: La tesribe aleykümü'l-yevme: Bugün sizi kınama yok, Allah sizi affetsin. Çünkü o merhametlilerin en merhametlisidir.”*¹⁰

Bununla beraber Kur'an'da, hicret yurduna isim olan Medine kelimesi, özel isim olarak dört defa kullanılırken,¹¹ şehir anlamında ise, dokuz yerde geçmektedir.¹² Yesrib ismi ise, münafıkların cahiliye dönemine özlem kokan ifadeleriyle, aynen kendi ağızlarından olduğu gibi Allahü Teala tarafından aktarılmaktadır:

*“Onlardan bir grup da demişti ki: “Ey Yesribliler! Artık sizin için durmanın sırası değil, haydi dönün”.....”*¹³

Münafıkların Hendek/Ahzab savaşında, en sıkıntılı bir zamanda bu yasaklanan ismi kullanmaları bilinçsiz değildir. Bu sözle Hz. Peygamber'i terk etmeyi kasdetmekle beraber, cahiliyeye özlem, İslam'a ve Hz. Peygamber'e muhalefetlerini açıkça ortaya koyuyorlardı.¹⁴ Allahü Teala, onların bu durumunu vurgulayarak, bu ismi kullanmalarındaki kasıtlarına dikkatlerimizi çekmektedir.

Hz. Peygamber'in etimolojik olarak Yesrib ismine (kelimesine) karşı Taybe (Temiz, Güzel) ismini koyması oldukça anlamlıdır. İlk anda değişik bir mekana ve iklime gelen Muhacirleri mevcut şartlara sosyal ve psikolojik olarak hazırlarken, yeniden yapılacak olan bir toplumun yaşadığı şehrin hedeflerini gösteriyordu. Aynı uygulamayı anlamı hoş olmayan ya da şirk içeren Müslüman olmuş insanların isimlerinde de yapmıştır.¹⁵

⁹ Muhammed b. Mükrim İbn Manzur el-Mısri, *Lisanü'l-Arab*, C.I, Kum, 1405H., s.934-6.

¹⁰ Yusuf Suresi, 12/92.

¹¹ Tevbe Suresi 9/101, 120, Ahzab Suresi 33/60, Münafikun Suresi 63/8.

¹² Bkz. Kur'an-ı Kerim, 9/23; 28/15,18; 12/30; 15/67; 18/19,82; 27/48; 36/20.

¹³ Ahzab Suresi, 33/13.

¹⁴ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.VI, Çelik-Şura Baskısı, İstanbul, 1993, s.74.

¹⁵ Bkz. İbn Kayyım, *a.g.e.*, C.II, s.339.

Hiz. Peygamber'in dağınık olarak yerleşmiş merkezi bir idareye sahip olmayan kümeler şeklinde kabile birliklerinden oluşan Yesrib'e önce, Yesrib şehri (Medinetü Yesrib) demesi, Hicret'ten sonra, Medine yerine Yesrib ismini kullanmayı yasaklayarak söyleyenleri tevbe-istiğfara davet etmesi belki de toplumsal değişimin, bedevilikten medeniliğe geçişin ilk merhalesiydi.

İslamiyetin Yesrib'e ulaşmasıyla, insanlar bu yeni dine girmeye başladılar. Yeni din, yeni hedefler ve değişimler öneriyordu. Fert fert bu yüce dine giren ve değişen insanlar yeni bir toplumun altyapısını oluşturacak toplumsal değişimi sağlayacak insanlardı. Çünkü toplumsal değişim, fertlerden başlayarak bütün bir toplumun ve toplumun yaşadığı mekanın değişime uğraması demektir.¹⁶ Hicret'le beraber bedevi bir hayattan medeni bir hayata geçiş süreci başlıyordu.

Medine ismi özel olarak bu hicret yurduna isim olarak verilmiştir. Medine kelimesinin daha önce şehir anlamında Arap dilinde kullanıldığını Kur'an, Hadis ve tarih kitaplarından biliyoruz.¹⁷ Hiz. Peygamber hicretten önce Medinetü Yesrib (Yesrib şehri) derken, hicretinden sonra Medine ismini kullanmış ve böyle söylenmesini emretmiştir. Medine kelimesinin etimolojik olarak köküne indiğimizde bu kelimenin Din ve Medeniyet kelimeleriyle aynı kökten geldiğini görürüz.¹⁸ Ebu Leys, Medine isminin özellikle Hiz. Peygamber'in şehri için kullanıldığını ve buna nisbetle Medine'de oturanlara da Medeni denildiğini zikreder.¹⁹

Medeni olmak, bir arada yaşamayı, toplanmayı mümkün kılan medine yani şehir gerçeğinin oluşmasına imkan sağlayan en önemli faktördür. Medenilik ve medeniyet köklü bir bilinç değişimine işaret eder. Modern manada Medeniyet terimi, daha iyi ve müreffeh yaşama arzusuna yönelik olarak en erken on yedinci yüzyılda kullanılmaya başlanmışken, din ise ilk insandan beri vardır. Onun için din, daima temel vasfı medeni olan insanın yaşadığı medine ile doğrudan bir ilişki halinde olmuştur.²⁰

Yesrib, Medine ismiyle eskiyle ilişkisini kesiyor, yeni döneme hazırlanıyordu. Eski telakkiler (kavramlar) değişiyor, yeni anlayış ve bilinçlenme dönemi başlıyordu. İslam'la tanışan bu insanların ilişkileri, ilgi alanları değişiyor, kabileye, reise, aşirete bağlılıktan Allah'ın ve Rasulünün velayetine tabi oluyordu. Yeni ilişkilerde dostluk ve

¹⁶ Muhammed el-Behiy, *el-Kur'an ve'l-Müctema*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1976, s.8.

¹⁷ Abdülbasit Bedr, *Et-Tarihu 'ş-Şamil li'l-Medineti'l-Münevvere*, C.I, Medine, 1993, s.17.

¹⁸ Ali Bulaç, *Modern Ulus Devlet*, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.251-252.

¹⁹ Şihabüddin Ebu Abdullah Yakut el-Bağdadi, *Mucemü'l-Buldan*, C.V, Beyrut, Trz., s.83.

²⁰ Bulaç, *a.g.e.*, s.252.

düşmanlık anlayışı artık İslam'a göre şekilleniyordu. Kabilelerden, cemaatten cemiyete (toplum olmaya) geçiş başlıyordu.

Hicret'le beraber Yesrib ve Yesribliler yepyeni bir dine, bir hüviyete bürünmüş, Medine (şehir) de oturan medeni insanlar, toplum ve şehir olarak ateş çukurunun kenarından (cahiliyeden) kurtulmuş, nura aydınlığa kavuşmuş, yeni bir medeniyetin üyeleri olmuşlardı.²¹ Bundan sonra ahlakıyla, yaşantısıyla, kurumlarıyla bu insanlar Yesribli, oturdukları yerin adı da Yesrib olmayacaktı. Orası güzellikler yurdu, Taybe; insanların en şereflişinin oturduğu Medinetü Nebi; İslam'la, Hz. Peygamber'le nurlanmış, aydınlanmış Medine-i Münevvere idi. Kim artık bu şehre Yesrib derse, eskiye, cahiliyeye, karanlığa, savaşa, nefrete, kan ve kine işaret etmiş olacaktı. Onun için Hz. Peygamber, yeni bir döneme ve medeniyete isim değişikliğiyle başlamıştı. Bunlar adım adım yeni toplumun yapılandırılmasında devam edecekti.

Hz. Peygamber hicreti müteakip Medine'nin, dolayısıyla yeni devletin sınırlarını belirlemek maksadıyla; *"İbrahim, Mekke'yi nasıl haremleştirdiyse, ben de, Medine'nin iki kara taşılığı (tepesi) arasını haremleştirdim. Medine'nin şuradan şuraya kadar olan mahalli, Harem'dir. Bu hududun ağacı kesilmez, otu biçilmez, avı kovalanmaz, sahibinden başkası bulunan eşyasını alamaz, içinde savaş için silahla gezilmez. Bu sahada bidat ihdas edilmez. Kim, Medine haremünde bir bidat ihdas ederse, Allah'ın azabı, Meleklerin laneti ve bütün insanların nefreti o kimseye olsun!"* buyurmuştur.²²

Semhudi, Hz. Peygamberin şuradan şuraya ifadesini, Müslim'in rivayetine dayanarak şu şekilde açıklamıştır: Hz. Peygamber, Mescid-i Nebi'yi merkez alarak bütün yönlerde altı millik mesafeyi, güneyden kuzeye bir berid (on iki mil), doğudan batıya bir berid olmak üzere Medine'nin hududu olarak belirlemiştir.²³

Hz. Peygamber, Medine'yi haremleştirdikten sonra, Kab b. Malik'i Medine'nin hududunu işaretlemesi için görevlendirir. Kab b. Malik der ki: *"Rasulullah beni Medine'nin haram hudutlarını göstermek üzere yüksek yerlere bir takım işaretler dikmek için vazifelendirip gönderdi. Ben bu işaretleri Zatülceyş, Müşeyrib, Mahid tepeleri ile Hufeyya, Uşeyra ve Teym yükseklikleri üzerine diktim."*²⁴ Kab'ın sınırları taşlarla işaretlemesiyle, harem bölgesinin ve aynı zamanda Medine site devletinin sınırları açık ve belirgin bir şekilde tesbit edilmiş oluyordu.

²¹ Bkz. Ali İmran Suresi, 3/103.

²² Buhari, Sahih, II/220-1; Müslim, Sahih, IV/112-6; Umeri, a.g.e., s.54.

²³ Semhûdî, a.g.e., C.I, s.102.

Bu bahsedilen yerler; Medine'nin kuzeydeki Uhud dağının hemen yakınında, daha da kuzeyinde bulunan, küçük bir dağ olan Sevr dağı ile, en güneydeki Eyr dağları üzerindeki ve doğu Vakım ile batı Vebre harreleri üzerinde bulunan yüksek yerlerdir.²⁵

Hiz. Peygamberin Mekke gibi Medine'de de bir *harem/güvenli bölge* ihdas ve ilan etmesinde birçok sosyal gayeler bulunmaktadır:

Medine, zaten Hiz. Peygamber'in hicretiyle ve oraya yerleşmesiyle özel bir hürmet kazanmıştı. Arap yarımadasında Mekke'den başka hürmet ve hareme nail bir şehir daha yokken, Rasulullah tarafından Medine'nin de harem sahasına alınması buraya, müslim-gayri müslim insanlar nazarında özel bir hürmet ve kudsiyet kazandırıyordu.

Hicret'ten önceki cahiliye döneminde, Yesrib'de yaşanan uzun kin ve kan dolu günleri dikkate aldığımızda; kalelerinden, kabilelerinin içinden ayrılan, çarşıya pazara giden hiçbir kimsenin güvenlikte olmadığı bir şehir manzarasıyla karşılaşırız. Yahudi, müşrik, müslüman unsurlardan oluşan ve bir arada yaşayan bu toplumda şehrin güvenliği açısından bu uygulama oldukça manidardır. Daha önce silahsız dışarı, çarşı-pazara çıkamayan insanlar artık güven ve emniyet içinde rahatlıkla dolaşabileceklerdi. Böylece şehirde herkes kendisini emniyette hissediyordu.

Harem bölgesi içinde ihtiyaç olmadıkça ağaç kesilmesinin, avlanılmasının, kan akıtılmasının, bidat ihdasının yasaklanmış olması, güven ve emniyetle beraber şehrin tabi dokusunun korunmasını da beraberinde getiriyordu. Nitekim, Hiz. Peygamber, Medine'nin zineti, süsü olan atamların korunmasını da emrederek,²⁶ Medine'yi tam bir sit alanı haline getirmişti.

Ayrıca sınırların tesbit edilmesi, dış güvenlik için gerekiyordu. Orada bir devlet teşekkül ediyordu ve bu devletin sınırları halkı tarafından bilinmeliydi. Daha sonra müslümanlarla Yahudiler arasında yapılacak saldırmazlık ve savunma anlaşmasına bir alt hazırlık sayılırdı. Çünkü bu anlaşmanın 39. maddesinde geçen "*Yesrib cevfi/Yesrib şehri dahili*" ifadesiyle herkes neresinin kastedildiğini anlamış oluyordu.

²⁴ Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.194; Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.97.

²⁵ Buhari, *Sahih, Feraiz*, VIII/10; Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.194.

²⁶ Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.110.

2. İmar ve Yerleşim

Hicret'ten sonra Medine'de Hz. Peygamber'in geçirdiği on yıllık süre içinde, önceki yerleşimin aksine, değişik bir mimari yapılanma başladı. Hz. Peygamber, mescidi Medine ovasının tam ortasına inşa etmişti. Mescid yeni dinin, ibadetin, idarenin, devletin ve medeniyetin merkeziydi. İnsanlar bu eksen etrafında halka halka toplanırken, şehrin imarı da bu merkezden hareketle yayılmaya başladı.²⁷

Cahili dönemdeki Yesrib'in mimari yapısında; kabileler, oturma grupları şeklinde, siteler halinde, köy köy, mahalle mahalle yayılmışlardı. Bu dağınık yerleşim, şehrin ortasında ve diğer kısımlarında boş araziler kalmasına imkan sağlamıştı. Hz. Peygamber, mescidin sınırlarını işte bu dağınık yerleşim bölgesinin tam kalbine çizmişti. Mescid, Medine sınırlarının bütün yönlerden tam ortasında kalıyordu.²⁸

Hz. Peygamber Mescid'i inşa ettikten ve kendisi de Mescid'in yanındaki odasına yerleştikten sonra; Mescid'in batısında, Hz. Ebu Bekir'e, kuzeyinde Abdurrahman b. Avf'a ev yeri tahsis etti. Abdurrahman hemen ev yaptı. Bu muhacirlerin Medine'de ilk yaptıkları evdi. Daha sonra bu ev, Hz. Peygamber'in misafirlerinin konuk edildiği bir misafirhane olarak kullanılmaya başlandı. Bu evin yapımında Abdurrahman'la birlikte, Hz. Peygamber'in de çalıştığı rivayet edilir.²⁹

Hz. Peygamber, amcası Abbas'a Mescid'in batısından bir arsa verdi. O da, buraya hemen taş ve kerpiçten bir ev yaptı. Mescid'in yakınından Abdullah ve Uyeyne Hazeli kardeşlere, Osman b. Affan ve Cafer b. Talib'e ev yerleri verdi. Hz. Osman ve Cafer Habeşistan'da idiler. Hz. Osman döndüğünde ev yaptı. Fakat Cafer döndüğünde, Müslümanlar Hayber'in fethinden yeni dönmüşlerdi. Cafer bu arsaya ev yapamadan Hayber'in arkasından çıkılan Mute savaşına katıldı ve orada şehid düştü. Daha sonra Hz. Osman ya da Ömer evini genişletmek için Cafer'in arsasının yarısını satın aldı.³⁰ Yine Hz. Peygamber, Zühre oğullarına bir yer tahsis etti, onlar da oraya ev yapıp oturdular. Mikdat b. Esved'e de bir arsa verdi ve Mikdat ev yaparak yerleşti.³¹

Bu şekilde Mescid merkezli mimari yapılanma, Mekke'nin fethine kadar devam etti. Daha sonra Halid b. Velid gelince ona da bir yer verdi. Halid, bu arsaya ev yaparak

²⁷ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.248.

²⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.248.

²⁹ Semhûdî, *a.g.e.*, C.II, s.728.

³⁰ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.248.

³¹ Semhûdî, *a.g.e.*, C.II, s.718.

yerleşti. Daha sonra, yaptığı evi yetersiz bulduğunu söyleyerek, Hz. Peygamber'e genişletmek istediğini bildirdi. Hz. Peygamber, üstüne kat çıkmasını önerdi.³²

Böylece, Mescid-i Nebi'nin etrafını çeviren, birbirine bitişik, oturanların yakın komşular oldukları bir mimari kütle ortaya çıktı. On sene geçmeden bölge evlerle doldu. Kuzeyden Beni Saide yurduna, güneyden Avali'nin eteklerine Kuba köyüne, doğudan Baki'ye, batıdan pazar yerine kadar genişleyerek büyüdü.³³

Müslümanlar, Mescid'in yakınında olmak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Seleme oğulları, Sela dağı eteklerindeki yurtlarından ayrılarak, Mescid'in yakınına yerleşmek istediklerini Hz. Peygambere bildirdiler. Rasulullah, bunu yasaklayarak; "Kendi yurdunda oturunuz. Sizin her adımınıza sevap yazılır" buyurdu. Kendi kabilelerine mescidlerini yaptılar ve vakit namazlarını orada kılmaya başladılar.³⁴

Mescid'in yakınından yer satın alarak yerleşen Zühre oğulları, yeni yerlerinden ve evlerinden şikayet ettiler: "Ey Allah'ın Rasulü! Biz eski yurdumuzu bırakarak buradan evler satın aldık. Önceden toplu halde oturuyorduk, şimdi parçalandık. Kendi yurdumuzda zenginken şimdi fakir olduk" dediklerinde, Hz. Peygamber onlara; "Oraları terkedin, bu kötüdür" buyurdu. Onlar da hemen terk ederek, eski yurtlarına geri döndüler.³⁵

Yahudi kabilesi Beni Kaynuka'nın sürülerek Medine'den çıkarılmasıyla, bıraktıkları evlerin bir kısmına müslümanlar yerleşti. Bir kısmı ise, terk edilmiş olarak kaldı. Beni Nadir ve Kureyza'nın yerleri ise şehrin oldukça uç noktasında uzakta idi. Onlar gittikten sonra onların evlerinde de, çok az kimse dışında oturan olmadı. Onların komşularından Beni Zafer ve Abdüleşhel kabilelerinden bazı kimseler oturdular.³⁶

Bazı araştırmacılar, hicri altıncı yılda Medine'deki meskenlerin sayısının 800 olduğunu söylüyorlar. Medine'de yerleşimin en hızlı olduğu dönem olarak 6.yıldan sonrasını düşünürsek, Hz. Peygamber'in vefatı esnasında Medine'de en az 2000-2500 civarında ev olması lazım gelir. Ayrıca her evde de en az 5, en fazla 10 kişinin oturduğu varsayılarak, Medine için yaklaşık bir nüfus tahmininde bulunulabilir.³⁷

Mescid-i Nebi, Medine'nin kalbi ve merkezi oldu. Yerleşim planı bakımından Medine'de, daha önce olmayan yeni bir mimari anlayış ortaya çıktı. Mescid ve etrafını

³² Semhûdî, *a.g.e.*, C.II, s.730.

³³ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.249.

³⁴ Semhûdî, *a.g.e.*, C.II, s.724.

³⁵ Semhûdî, *a.g.e.*, C.II, s.724.

³⁶ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.250.

çeviren evlerle yeni bir mimari kütle oluştu ve bu kütle boş bulabildiği yerlere doğru yayılarak uzadı gitti. Ta ki Medine'nin batısında evlerin dışında olan pazar yerine kadar ulaştı.³⁸

Bütün bu ayrıntılardan Hicret'ten sonra, Medine'ye birkaç kat nüfusun ilave olduğunu anlıyoruz. Yeni oluşan sosyal yapının Mescid merkezli mimari yerleşimi, gelişimi, bu hicret yurdu için yepyeni bir fiziki yapılanma modeliydi. Bu model Mescid ekseninde odaklaşan yeni bir projeydi. İslam'ın alimleri, idarecileri, valileri, mühendisleri bu mimari atmosferde yetiştiler. Buradan yarımada'nın çeşitli yerlerine görevli olarak gittiler ve Hz. Peygamber'den aldıkları terbiye doğrultusunda hareket ettiler.³⁹

Medine'de meydana gelen şehirleşme modeli, daha sonra kurulan yeni İslam şehirlerine model olmuştur. Bazıları, İslam şehir yapılanmasına örnek olarak, Basra'yı gösterirler. Halbuki bu Basra'nın yapılanmasında Medine'nin rolünü bilmemekten ileri gelir. Medine, daha sonra İslami dönemde yeni kurulan Basra, Kufe ve Fustat gibi şehirlere model olmuştur.⁴⁰

II. NÜFUS, ETNİK VE SOSYAL SINIFLAR

Hicret'ten önce Medine geniş bir alana yayılmış Yahudi, Arap Evs ve Hazrec yine Arap olan diğer göç etmiş azınlıkta ki kabileler. Bunların her biri küçük köyler halinde bahçelerle çevrili geniş bir alanda dağınık vaziyette oturan kabileler ve köyler birliğiydi. Bu haliyle belki büyük bir kasaba, belki de küçük bir şehir denilebilirdi.

Hicret'le beraber Yesrib'de yerleşenler çoğalmış nüfus artmıştı. Yesrib'de yiyecek ve barınma ihtiyacı gibi temel problemler baş göstermeye başlamıştı. Şartlar tamamen değişmiş şehir yepyeni bir yapılanmaya hazırlanıyordu. Ekonomik, sosyal birçok düzenlemelere ihtiyaç vardı. Hz. Peygamber bütün bunların şuurunda olarak tedbirler almakta gecikmedi. Nitekim Allah'ın hak olan sözü elbette gerçekleşecekti:

“Zulme uğradıktan sonra Allah için hicret edenleri dünyada güzelce yerleştiririz. Ahiret'in eciri ise daha büyüktür; keşke bilselerdi!”⁴¹

³⁷ Bedr, a.g.e., C.I, s.251.

³⁸ Bedr, a.g.e., C.I, s.251.

³⁹ Abdülaziz b. İdris, a.g.e., s.177.

⁴⁰ Abdülaziz b. İdris, a.g.e., s.181.

⁴¹ Nahl Suresi, 16/41.

1. Hicret, Hicret'in Getirdiği Nüfus Hareketleri ve Problemleri

H. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle başlayıp, vefatına kadar geçen on yıllık sürede Medine, çok hızlı nüfus hareketliliğine maruz kaldı. Hicret'in ilk iki ayında Muhacirlerin sayısı 45-50 kişiyi geçmedi. Bunlar yapılan kardeşleşme (muahat) ile yerli toplumla çok kısa sürede kaynaştılar. Bir çoğu Ensar kadınlarıyla evlendiler ve yeni topluma intibakları daha çabuk gerçekleşti.⁴²

Bedir savaşıyla Hudeybiye anlaşması arasındaki dönemde (Hicri 2-8.yıl) Medine nüfusu, devamlı artma ve eksilme göstererek, bir med-cezir hareketliliği yaşadı. Bu dönemde Medine'nin nüfusu ve evleri birkaç kat arttı. Medine dışında İslam'a girenler müşriklerin baskısına dayanamayarak, Medine'ye geliyorlardı. Medine devamlı göç alıyordu. H. Peygamber, Mekke'nin fethine kadar İslam'a yeni girenlerin Medine'ye gelmesini teşvik ediyor ve Medine'de onlara yardımcı olan Müslümanları övüyordu. Ayrıca Allahü Teala da, onlara yardım edilmesini emrediyor, yardımcı olanları cennetle müjdeliyordu.⁴³

Hicret, sadece Mekke'den gelenlerle sınırlı değildi. Diğer kabilelerden de Müslüman olanlar, Medine'ye göç ediyorlardı. Ebu Hüreyre, kendisine katılan bir cemeatle H. Peygamber Hayber'de iken kendisine katıldı ve beraber Medine'ye gelerek yerleşti. Ebu Musa Eşari, Ebu Zer Gıfari gibi bir çok bedevi arap, Müslüman olarak kabilelerinden ayrıldılar ve Medine'ye gelerek mescidin yanındaki Suffe'ye yerleştiler. Medine'nin uzak ve yakınındaki kabilelerden H. Peygamber'in yanında, sohbetinde, hizmetinde bulunmak, onunla beraber cihada katılmak isteyen birçok insan Medine'ye gelmişti.⁴⁴

Medine'nin nüfusu bu şekilde durmadan artarken hicretin üçüncü yılında Kaynuka Yahudilerinin Medine'den sürülmesiyle; 700 muharip erkek nüfusa sahip yaklaşık 2000-2500 kişi eksilmiş oluyordu. Yine dördüncü yılda, yaklaşık Kaynuka kadar nüfusu olan Nadir oğulları Medine'den sürüldü. Beşinci yılda, 600-700 savaşçı erkeğe sahip olan (Bunların sayısının da Beni Kaynuka ve Nadir kadar olduğu anlamına gelir) Kureyza oğullarının da cezalandırılmasıyla, üç yıl içinde Medine'de yaklaşık 6-7 bin kişinin eksildiği söylenebilir.⁴⁵

⁴² Bedr, a.g.e., C.I, s.240.

⁴³ Bkz. Nisa Suresi, 4/98,100; Enfal Suresi, 8/72,74,75.

⁴⁴ Bedr, a.g.e., C.I, s.242.

⁴⁵ Bedr, a.g.e., C.I, s.241.

Medine'ye müslüman olan kabilelerden ve çölden gruplar geliyor. Bir müddet kalıyor. Bazı seriyye ve gazalara katılıyor, İslam dini hakkında soruyor, araştırıyor ve sonra kabilesine, eski yaşadığı yurduna dönüyordu. Bazı yerleşmek gayesiyle gelenler de, bu şehrin sosyal hayatına uyum sağlayamamak, ya da havasından rahatsız oldukları için geri yurtlarına dönüyorlardı. Ukil ve Müzeyne'den gelen gruplar, bir müddet Medine'de kaldıktan sonra, Hz. Peygamber'e gelerek; *"Ya Rasulallah! Biz şehirli değiliz, mezra ehliyiz, Medine bize ağır geldi"* diyerek izin istediler. Hz. Peygamber, hayvanlarıyla beraber yanlarına azık alarak, Medine'yi terk etmelerini emretti.⁴⁶

Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra; *"Fetih'ten sonra hicret yoktur"*⁴⁷ buyurarak Medine'ye hicreti durdurdu. Genel olarak, artık herhangi bir yerde işkence korkusu kalmadığı için önceden hicrete teşvik edilirken, Hz. Peygamber Fetih'ten sonra hicreti icbar edecek sebeplerin kalmadığını vurgulamak istemiştir. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'le oturmak, beraber olmak isteyenler Medine'ye gelmişlerdir. Tarihçiler, Medine nüfusunun Hz. Peygamberin vefatı esnasında yaklaşık 30 bini bulduğunu söylerler.⁴⁸

a) Yer ve Mekan Değişimi: Hicret

Hicret, yeni bir medeniyetin doğuşuna hizmet eden en önemli faktördür; tarihte bilinen yirmi yedi medeniyetin hepsi istisnasız bir hicretten sonra ortaya çıkmıştır. Yani ilkel bir topluluğun, yaşadığı topluluğu bırakıp bir başka yere göçmeden medenileştiği görülmemiştir. Bu, Kur'an'ın hicretten söz eden ayetlerinden de anlaşılmaktadır.⁴⁹

Kavram olarak, he-ce-re fiilinden türeyen kelime; "bir kimseyi veya bir şeyi terketmek, ondan yüz çevirmek, dostluk ve üfeti kesmek, yerleşmek kasdıyla bir yerden başka bir yere göç etmek" manalarına gelmektedir. Terim olarak, "Allah'a inanmayanların çoğunlukta olduğu veya rahat bir şekilde dini yaşamının mümkün olmadığı yerden, Müslümanların ekseriyette bulunduğu veya dini mükellefiyetlerin rahatça, her hangi bir engellemeye maruz kalmadan yapılabildiği bir diyara göç etmek" veyahut da "Allah'ın yasak ettiklerinden yüz çevirmek ve onları terketmek" anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁰

⁴⁶ Buhari, *Meğazi*, V/70; Taberi, *a.g.e.*, C.VI, s.206-207.

⁴⁷ *Fethu'l-Bari*, C.VI, s.4,46,223; C.VII, s.286.

⁴⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.243.

⁴⁹ Ali Şeriatî, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, Düşünce Yayınları, Trc. Kamil Can, İstanbul, 1980, s.50-51.

⁵⁰ İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 133.

Kur'an'ı Kerimde bazı peygamberlerin kendilerine inananlarla birlikte ülkelerini terkederek başka yerlere göç ettikleri anlatılmaktadır. İslam tarihçileri de, ilk Müslümanların ikisi Habeşistan'a, biri Medine'ye olmak üzere, Mekke'deki zulümden kurtulmak için gerçekleştirdikleri üç hicretten sözederler. Ancak İslam Tarihi ve Müslümanlar açısından bizatihi "hicret"; Mekke'deki müslümanların, Hz. Peygamber'in emriyle, ana-babalarını, çocuklarını, eşlerini, kendileri için değerli olan herşeylerini ve yurtlarını terkederek 622 yılında gerçekleştirdikleri, göçleri olan, tarihi-sosyo-kültürel hadisedir.⁵¹

i. Hicreti Zorunlu Kılan Sebepler

Tebliğ, Rasulullahın Allah'tan indirilenleri inananlara ve bütün bir insanlığa bildirme görevidir.⁵² Bu görev, Hz. Peygamber'in risaleti boyunca devam ettiği gibi ondan sonra da bir kültür mücadelesi olarak devam etmiştir. Allah, iyiliği emretmeyi, insanları kötülükten sakındırmayı ve bunu yapacak kişilerin bulunması gerektiğini Kur'an'da bildirmektedir.⁵³ Buna göre İslam kültürünün telkin ve tebliği, her devir ve dönemde Allah'ın emri olarak devam edecektir.

Mekke'de İslam dininin yayılmaya başlamasını Kureyşliler, gitgide artan hoşnutsuzluk ve nefretle karşılamaya başladılar. Hz. Peygamber'i bu yoldan vazgeçirmek için O'na bazen hakaret bazen de çeşitli tehditlerde bulunuyorlardı. Bütün bunlar o kadar ileri gitmişti ki, Hz. Peygamber'in amcası Hamza, yeğeninin maruz kaldığı bu hakaretler ve bunlar karşısında yeğeninin sabır ve tahammülüne bigane kalamayarak, civanmerd yüreği ani bir şekilde şefkat ve merhametle dolmuş ve O'na imanla cevap vermişti.⁵⁴

Hız. Peygamber, Kureyşlilerin sert muhalefeti karşısında, tebliğ merkezi olarak ilk Müslümanlardan Erkam'ın evini seçmişti. Bu dönemde birçok insan İslam'a Hız. Peygamber'in buradaki sohbet ve tebliği neticesinde ulaşmıştı. Ancak Müslümanlar karşılaştıkları sıkıntı ve işkencelere dayanamaz hale gelmişlerdi. Hız. Peygamber, Müslümanları bu tecavüzlerden korumaya gücü yetmediği için risaletin beşinci yılında bir takım sahabeye, Habeşistan'a hicret (göç) etmelerini tavsiye etti. Bunun üzerine on

⁵¹ Er, a.g.e., s.133-134.

⁵² Er, a.g.e., s.193.

⁵³ Ali İmran Suresi, 3/104.

⁵⁴ Ebu Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, *Es-Siretü'n-Nebeviyye*, C.I, Thk. Cemal Sabit, Muhammed Mahmud, Seyyid İbrahim, Daru'l-Hadis, Kahire, 1996, s.240-241; T.W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, Trc. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1982, s.30.

bir erkek ve beş kadın on altı kişilik bir kafilе Habeşistan'a hicret etti. Risalet'in yedinci yılında da doksan kişilik bir kafilе aynı ülkeye Muhacir olarak gitti. Bu ülkedeki hristiyan kral tarafından çok iyi karşılandılar.⁵⁵

Habeşistan'a hicret, İslam tebliğinin Mekke dışına ulaşmasının ilk merhalesiydi. Sığınmak, korunmak amacıyla hristiyan bir ülkeye giden ilk muhacirler, aynı zamanda İslam'ın Mekke dışındaki ilk tebliğcileri idiler. Kureyş bu muhacirleri geri getirebilmek için Habeşistan kralına elçiler gönderdi. Bu faaliyetleri başarısız olduğu gibi Risalet'in altıncı senesinde Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in müslüman olması Kureyşliler'i iyice çileden çıkardı.⁵⁶

Yeni bir şiddet ve vahşet devri başlamıştı. Müşrikler, alay, hakaret ve işkenceyi doruk noktasına çıkarmış, şimdiye kadar yaptıklarının hepsini toptan yapıyorlardı.⁵⁷ İşte böyle bir ortamda Hz. Peygamber, İslam'ı Mekke'nin dışında bir şehir halkına tebliğ etmek için Taif'e gitti. Taif'te de aynı muamele ile, hatta daha şiddetlisi ile karşılaştı. Taifliler onu dinleme yerine, kovdular, taşladılar, sokak serserilerini onun üzerine saldılar, kan-ter içinde oradan da eli boş olarak hiçbir netice alamadan geri döndü.⁵⁸ Taifliler, ayaklarına gelmiş nimeti teptiler, istikbalin Medine'si olma imkanını inatları yüzünden ellerinden kaçırdılar.⁵⁹

ii. Tebliği Mekke Dışına Ulaştırma Gayretleri

Rasulullah, Taif'ten döndükten sonra, Kabe'yi ziyarete gelenleri İslam'a davet etmeye yöneldi. Her yıl, Kabe'yi ziyaret için Arabistan'ın değişik bölgelerinden insanlar geliyor, bir süre Mekke'de kalıp geri dönüyorlardı. Hz. Peygamber, İslam'a davet için bunu önemli bir fırsat olarak gördü ve değerlendirmeyi düşündü.⁶⁰ Rasulullah Mekke'ye gelenlerle panayır yerleri olan Micenne, Ukaz ve Mina'da görüşüyordu.⁶¹ Çadırlarında insanları ziyaret edip onlara davasını anlatıyordu. Müşrikler de onu arkadan takip edip, anlattıklarını tesirsiz hale getirmek için ellerinden geleni yapıyorlar, elçiler göndererek: *"Muhammed'in davetine uymayın, O deli ve sihirbazın biridir"* gibi çirkin sözlerle

⁵⁵ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.I, s.344-355; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, C.I, Beyrut, 1989, s.130; Muhammed b. Sa'd ez-Zühri, *et-Tabakatü'l-Kübra*, C.I, Beyrut, Trz., s.203-208.

⁵⁶ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.1, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s.212.

⁵⁷ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.I, s.381-389.

⁵⁸ *Müslim, Cihad*, 111; İbn Hişam, *a.g.e.*, I/60.

⁵⁹ Ahmed Önkol, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Konya, 1981, s.91.

⁶⁰ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.I, s.363.

⁶¹ İbn Sad, *a.g.e.*, C.I, s.207.

onların Hz. Peygamber’le tanışmasını, İslam davetiyle karşı karşıya kalmalarını önlemeye çalışıyorlardı. Bütün bu iftira ve gayretler, insanlardaki yeni dinin davetçisini görme, söylenenlerin doğru olup olmadığını anlama arzusunu kamçıliyordu. Bazısı bir mecnun, bir sihirbaz görme merakıyla Onu arayıp buluyor. Görüşükten sonra söylenenlerle hiç de alakası olmayan bambaşka bir insanla karşılaşıyorlardı. Artık insanlar özellikle Yesribliiler, Kur’an’ı dinlemeye başlamışlar, Hz. Muhammed’in görüşlerine, davetine, dinine kulak vermişler ve O’nu sevmişlerdi.⁶²

Hz. Muhammed’in peygamberliğinin on birinci senesinde Hazrec kabilesinden bir grup haccetmek için Mekke’ye geldi. Rasulullah onlarla karsılaştı ve tanıştı. Onlara hangi kabileden olduklarını sordu. Hazrec kabilesinden olduklarını öğrendikten sonra: *“Yahudilerin komşuları ve müttefikleri misiniz?”* sorusuna *“Evet”* cevabını aldı ve *“O halde biraz oturmaz mısınız sizinle konuşmak istiyorum”* dedi. Onlar razı oldular ve hep birlikte oturdular. Hz. Muhammed onlara İslamiyet hakkında bilgiler verdi, İslam’ın esaslarını anlattı ve onlara Kur’an okudu. Yesribli putperest Hazreccliler, ülkelerindeki ehli kitap Yahudilerin: *“Yakında bir peygamber zuhur edecek, biz ona tabi olacağız ve onunla birlikte sizi Ad ve İrem gibi yok edeceğiz”* şeklindeki tehditlerini hatırlayarak, kendi aralarında şöyle konuşmaya başladılar: *“Şüphe yok, Yahudilerin zuhur edeceğini söyledikleri peygamber budur. Haydi kendisine ilk katılan biz olalım”* diyerek, İslam’ı kabul ettiler.⁶³ Yesribli altı kişilik bu grup, Hz Peygamber’e: *“Biz aralarında kin ve düşmanlık olan bir topluluğa mensubuz. Senin sayende Allah’ın bu iki kabile arasındaki düşmanlığa son vereceğini ümit ediyoruz. Kabilemize varıp onlara senin anlattığın şeyleri söyleyeceğiz. Umarız ki, Allah, onları senin etrafında toplar”* dediler. Hidayet yolunun bu altı yolcusu, kendi memleketlerine döndüklerinde *“Beklenen Rasul”*ün getirdiği imanı yayıp etrafa anlatmakta gecikmediler ve bunun bir sonucu olarak bütün şehirde haber çalkalanmaya başladı. Her ne kadar onların bu yeni dine ait bilgileri pek sathi ve yetersiz ise de giriştikleri yeni dine çekme, ihtida ettirme gayretleri çok verimli olmuştur.⁶⁴ Bir çok kimse İslam’a girdi, nerede ise Yesrib’de Rasulullah’tan bahsedilmeyen hiçbir ev kalmamıştı.⁶⁵

iii. Akabe Görüşmeleri ve Tebliğin Mekke Dışına Taşınması

⁶² D.G.Büyük İslam Tarihi, C.I,s.224.

⁶³ İbn Hişam, a.g.e., C.II, s.39; T.W. Arnold, a.g.e., s.36.

⁶⁴ İbn. Hişam, a.g.e., C.I, s.39; Hamidullah, a.g.e., C.I, s.152.

⁶⁵ İbn Hişam, a.g.e., C.I, s.41.

Hiz. Peygamber, on üç yıllık Mekke'deki tebliğ hayatı neticesinde, Mekke'de tebliğ imkanı kalmadığını anlayarak, İslami kültürün yayılabileceği yeni uygun çevreler aramaya başlar. İslam'ı Mekke dışında bir şehir halkına tebliğ etmek için Taif'e gider. Taiflilerden Mekke'de gördüğü tepki ve zulmün daha şiddetlisiyle karşılaşarak eli boş geri döner. Taiften döndükten sonra Hac için Kabe'ye gelenler üzerinde yoğunlaşır. Bu gayretler neticesinde, Yesribli Hazrec kabilesi mensuplarından birkaç kişinin müslüman olmasıyla, Yesrib İslam dininin tebliğiyle karşı karşıya gelir. İslami kültüre yeni ve müsait çevre arayışları, Akabe biatları ile neticesini vermiş, müslümanlık Medine'de yayılmaya başlamıştı.⁶⁶

Risaletin on ikinci yılında, hac mevsiminde Yesrib'den on iki erkek ve bir kadından mütşekkil bir grup Hiz. Peygamberle görüşmek üzere Mekke'ye Akabe tepesine gelmişlerdi. Hiz. Peygamber, bu gruptan; "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, iftira etmemek ve Hiz. Peygambere hiçbir hayırlı işte muhalefet etmemek" üzere biat/söz aldı ve onlarla sözleşti.⁶⁷

Hiz. Peygamber, zengin bir ailenin oğlu olan ve İslam'a ilk giren, Musab b. Ümeyr'i bu grupta beraber, Yesrib'lilere İslam'ı tebliğ etmek, Kur'an okumak ve namaz kıldırarak üzere Yesrib'e gönderdi. Musab, ailesi tarafından dışlanmış, müslüman olduğu için hapsedilmiş, zulüm ve işkence görmüş bir gençti. Hicret edenlerle beraber Habeşistan'a hicret etmiş, fakat uzun süre Hiz. Peygamberden ayrı kalamayarak geri Mekke'ye dönmüştü. Habeşistan hicreti, Musab'a İslam'ı tebliğ konusunda geniş tecrübe kazandırmıştı. Mekke'de göğüs germiş olduğu acı tecrübeler ona güçlülere katlanmayı öğretmişti.⁶⁸

Musab'ın Yesrib'de tebliğ çalışmalarını yürütmesi hiç de kolay olmamıştır. Musab, Yesrib'de önceki yıl ihtida eden Esad b. Zürare'nin evini kendisine karargah olarak seçti. Esad, ilk Akabe biatında bulunan ve Yesrib'lilerin ilk müslüman olanlarından idi. Müslümanlar kendilerine Kur'an okutup namaz kıldırması için Musab'ın etrafında toplanıyorlardı. Bazan Musab ve Esad b. Zürare insanları İslam'a davet etmek için çeşitli kabilelere gidiyorlardı.⁶⁹

⁶⁶ Er, a.g.e., s.146.

⁶⁷ İbn Hişam, a.g.e., C.II, s.42; D.G.Büyük İslam Tarihi, C.I, s.248.

⁶⁸ D.G.Büyük İslam Tarihi, C.I, s.248; T.W. Arnold, a.g.e., s.38.

⁶⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Eyüp Sabri Paşa, *Mir'at-ı Medine*, C.I, s.336-342; İbn Hişam, a.g.e., C.II, s.45-46; Hamidullah, a.g.e., C.I, s.156-157.

Musab b. Ümeyr Yesrib'de İslam'ı yaymak için aşk ve heyecanla mahalle mahalle, cemaat cemaat dolaşıyordu. Musab ertesi sene hac mevsiminde, görevini başarıyla tamamlamış, Yesrib'e İslam'ı tebliğ etmiş olarak, Yesrib hac heyetiyle Mekke'ye döndü. Hz. Peygamber'in yanına giderek, Yesrib'in durumunu Rasulullah'a rapor etti.

Bu bir senelik tebliğ döneminde Yesrib'de Evs ve Hazrec kabilelerinden küçük üç-dört kabile hariç içinde Müslüman bulunmayan hiçbir kabile kalmamıştı. Yesrib bu bir yıllık dönemde Musab b. Ümeyr'in Kur'an, fıkıh ve ibadetten öğrettikleriyle amel etti. Yesrib'deki ilk eğitim ve öğretim meclisleri onun oluşturduğu meclislerdi. Bu tebliğ faaliyetleri neticesinde, Yesrib'de çoktan müslüman bir cemaat oluşmuştu bile. Zaman zaman cemaat namazları da kılınıyordu. Esad b. Zürene batı harrede Hezmünnebt denilen yerde bir namazgah oluşturmuştu. Burada kırk kişiye ilk Cuma namazını kıldırıldı.⁷⁰

Risalet'in on üçüncü senesi hac mevsiminde, Yesrib'den müşrik ve Müslüman kalabalık bir kabile gelmişti. Yesrib'den gelen bu 500 kişilik hac kervanında 71 müslüman erkek, iki de müslüman kadın bulunuyordu. Bu defa yetmiş üç kişilik bir müslüman grup, Hz. Peygamber'le Akabe tepesinde buluşarak kendisine bağlılıklarını bildirdiler biat ettiler.⁷¹

Hz. Peygamber, bu buluşmaya henüz müslüman olmamış, hemen hemen kendisiyle aynı yaşta olan amcası Abbas'la gelmişti. Kur'an-ı Kerim'den ayetler okudu ve sonra onlara şöyle dedi: *"Kadınlarınızı ve çocuklarınızı koruduğunuz şeylerden beni de korumanız şartıyla sizinle biatlaşıyorum"* dedi. Bu biatta yine hazır bulunan Yesribliler'in temsilcisi Übade b. Samit şöyle der: *"Rasulullah'a darlık ve bolluk günlerimizde, neşeli ve sıkıntılı anlarımızda sözlerini dinleyip emirlerine itaat edeceğimize, Onu kendimize tercih edeceğimize, hiçbir konuda Onunla münakaşa etmeyeceğimize, nerede olursak olalım hiçbir tahkir ve tehditten korkmaksızın Allah için hakkı söyleyeceğimize dair biat ettik."*⁷²

Hz. Peygamber'i canları pahasına, bütün bir dünya ile savaşa tutuşmak pahasına koruyacaklarına dair söz verdikten sonra, ileride Hz. Peygamber'in de kendilerini bırakmayacağına dair söz aldılar. Bundan sonra Hz. Peygamber onlardan her bir kabile

⁷⁰ İbn Hişam, a.g.e., C.II, s.44.

⁷¹ D.G.Büyük İslam Tarihi, C.I, s.249; Hamidullah, a.g.e. C.I, s.157; Bedr, a.g.e., C.I, s.134.

⁷² İbn Hişam, a.g.e., C.II, s.50-51.

için birer başkan seçmelerini istedi. Hazrec'ten dokuz sop (kabile) için dokuz başkan, Evsliler için de üç başkan belirlendi. Bütün bunların üzerine de Hz. Peygamber, Esad b. Zürare'yi onlara başkanların başkanı olarak tayin etti.⁷³

Bu şekilde Hz. Peygamber'le sözleşerek Onu memleketlerine davet eden müslümanların yaşadığı Yesrib Mekkeli müslümanların göç edebilecekleri emin bir belde haline gelmişti. Bu biatlarla İslam Yesrib'e taşınmış ve orada ilk İslam toplumunun nüveleri atılmış, yeni bir toplumun inşasına başlanmıştı. Bu sözleşmeler (biatlar) cemaattan toplum olmaya yönelişin ilk adımlarıdır. Bu biatlarda Hz. Peygamber'in ileri sürdüğü şartlar, yeni kurulacak toplumun fertlerine verilen ilk evrensel mesaj ve esaslardır. Bir geçiş dönemi sözleşmeleri olan Akabe biatları, İslam'ın kendi şartlarına göre bir toplumu sosyo-kültürel olarak eğittiği gibi, maddi olarak da yapılacak hicretin altyapısını oluşturan esasları içermektedir.

iv. Yesrib'e Hicret

İslam tebliğinin on üçüncü yılında, artık tebliğ imkansız hale gelmiş, işkence doruğa ulaşmıştı. Hz. Peygamber, “Birinci ve ikinci Akabe biatları” denilen biatlarla, Yesriblilerden sadakat yemini almış ve böylece, müslümanlar için hür olacakları, güzel karşılanacakları, kardeşçe muamele görecekları bir melce, bir vatan (çevre) temin etmişti.⁷⁴ Hz. Peygamber'in: “*Bana hicret yurdunuz, iki siyah kayalığın arasında hurmalık bir arazi gösterildi. Önce orasını Yemame veya Hicr zannettim. Birde baktım ki, O Yesrib şehridir*”⁷⁵ buyurmasıyla, ilk olarak hicret, 622 yılının Zilhicce ayının sonlarına doğru Ebu Seleme ile başlamış, gruplar halinde devam etmiş ve üç ay sonra Hz. Peygamber'in Ebu Bekir ile Yesrib'e ulaşmasıyla tamamlanmıştır.

Ebu Seleme'nin hicret edeceğini duyan Kureyşliler, onun hanımı ve çocuğuyla çıkmasını engellediler. Ebu Seleme, çocuklarını ve hanımını geride bırakarak gizlice hicret etti. Mekke'nin zenginlerinden Süheybi Rumi, hicret için yola çıktığında peşine düşen Mekkeliler ona: *Bizim aramıza bir dilenci gibi geldin, bizim mallarımızla zengin oldun ve şimdi de bu mallarla beraber gitmek istiyorsun! Hayır, bunu yapamayacaksın!* dediler. Süheyb onlara: “*Peki bütün malımı bırakıp yalnız olarak gidiyorum*” diyerek bütün malını mülkünü bırakarak Mekke'den çıkar. Müşrikler

⁷³ Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.158; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.II, s.52-53.

⁷⁴ İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s.134.

⁷⁵ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, C..XII, Beyrut, 1989, s.251.

Mekke'deki bütün mallarına el koyarak yağmalarlar.⁷⁶ Bu hadise üzerine inen ayette Allahü Taala:

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için nefisini satın alır. Allah, kullarına karşı çok merhametlidir.”⁷⁷

Hicret'le beraber gelen birçok siyasi, ekonomik ve psikolojik sıkıntılar, Muhacirleri ve Hz. Peygamber'i yıldırmadı. Onlar, Rablerinin çağrısına icabet etmekte tereddüt etmediler. Vatanlarını, mallarını, ailelerini, kültürlerini terk ederek yepyeni bir iklime, çevreye ve şehre göç ettiler. Çünkü Kur'an-ı Kerim, hicrete gücü yetenlerin artık müşriklerle kalmalarını yasaklamıştı:

“Kendilerine yazık edenlerin canlarını alırken melekler “ne yaptınız bakalım?” deyince, “biz yeryüzünde zavallı kimselerdik” derler. Melekler, “Allah'ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!” cevabını verirler. İşte onlar durağı cehennem olanlardır. Orası ne kötü dönülecek yerdir. Çaresiz kalan, yol bulamayan zavallı erkek, kadın ve çocuklar müstesnadırlar. İşte Allah'ın bunları affetmesi umulur. Allah affedendir. Bağışlayandır.”⁷⁸

Mekkeli müşriklerin her türlü engelleme çabalarına rağmen, Mekke'den ayrılmaya gücü yeten Müslümanların çoğu gizli olarak, Hz. Ömer açıktan Yesrib'e hicret etmişlerdi. Mekke'de sadece Hz. Peygamber, Ebu Bekir ve Ali kalmıştı. Hz. Peygamber kendi hicretini son ana kadar gizli tuttu. Kureyşliler, Müslümanların hicretinden son derece rahatsız oldular. Hz. Peygamberin de hicret edip Yesrib'i kuvvetli bir merkez haline getirmesi onları korkutuyordu. Çünkü Yesrib, Mekke-Şam ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Hz. Peygamberin hicret etmesi demek; Kureyşliler için ekonomik olarak can damarlarının kesilmesi, putlarının hükümsüz hale gelmesi demekti. Onun için meseleye kesin çözüm bulmaları gerektiği kanısıyla, O'nu öldürmeye karar aldılar. Allah onların bu halini şöyle anlatır:

“Ey Muhammed! Hatırla, bir zaman kafirler seni, yerinden kımıldatmamak veya öldürmek, yahut sürüp çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı. Onlar sana

⁷⁶ Bkz. Er, a.g.e., s.143; D.G.Büyük İslam Tarihi, C.I, s.250; Hamidullah, a.g.e., C.I, s.161.

⁷⁷ Bakara Suresi 2/207.

⁷⁸ Nisa Suresi 4/97, 98, 99.

tuzak kurarken, Allah da onların tuzaklarını boşa çıkarıyordu. Allah tuzakları bozanların en hayırlısıdır."⁷⁹

Mekkeli Müslümanlar, gelenekçi-muhafazakar cahili sosyo-kültürel çevreye zıt, Hz. Peygamber'in vahye dayalı tebliği ve eğitimiyle, on üç yıllık süreçte kültürel olarak, nefislerinde gerçekleştirdikleri hicreti; kendi kültürlerine uygun sosyal çevreyi oluşturabilmek gayesiyle, maddi alanda da gerçekleştirmişlerdi. Yani, sosyo-kültürel hicret, maddi hicretle tamamlanmıştı. Yeni bir çevre, İslam çevresi; yeni bir toplum Müslüman toplum oluşmuştu. Bu ilk müslümanların Medine toplum hayatına hakim kıldıkları sosyo-kültürel değerler, gerek İslam uygarlığının teşekkülünde, gerekse çeşitli müslüman devletlerin kurumlarının teessüs etmesinde örnek teşkil etmiştir.

b) Muhacirlerin İskan Problemleri, Suffe ve Sosyal Güvenlik

Muhacirler geldiklerinde bir kısmı, önceden tanıdıkları belli kimselerin yanında yakın bir alaka ve misafirperverlik buldular. Ensardan bekar olanlar, bekar olarak gelen birçok Muhaciri evine alarak barındırdılar. Bazıları yeni gelen bu misafirler ev yapabilsin diye arsa bağışında bulundular. Fakat bütün bunlarla beraber, geniş çapta ve bütün gelenleri ve daha gelecek olanları içine alabilecek genişlikte bir bütünlüğü, bütünleşmeyi sağlamak kolay bir iş değildi.

Ayrıca Medine'nin havası kışın serin ve yağmurlu, yazın sıcak nadiren de ağırdır. Hummalar dışarıdan gelenler için oldukça tehlikeliydi.⁸⁰ Mekke gibi kuru çöl ikliminden gelen insanlar için Medine ovasının rutubetli iklimi uygun bir iklim değildi. Buraya dışardan gelen insanlar, burada oturanlar kadar sıtmaya ve diğer hastalıklara karşı bağışıklı değillerdi. Muhacirlerden birçoğu Medine'ye geldiklerinde hastalanmışlardı. Bu durum için ne gibi tedbirler alınabileceği sorulduğunda Yahudiler; Yesrib'in Veda tepesinden girişinde bir eşek anırışı ile on defa anırmak lazım geldiğini aksi takdirde öleceklerini söylüyorlardı.⁸¹ Hayber Yahudileri de Hayber'e gelen ve rahatsızlanan yabancılara, Hayber'in girişinde aynı şekilde davranmalarını söylüyorlardı.⁸² Bu da Yahudilerin yabancılara karşı uygulamış oldukları, alaycı tutum ve davranışlarının bir göstergesiydi.

⁷⁹ Enfal Suresi 8/30.

⁸⁰ Fr. Buhl, *a.g.md.*

⁸¹ Nureddin Ali b. Abdillâh es-Semhûdî, *Vefâü'l-Vefa bi Ahbari Dari'l-Mustafa*, C.I, Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, 1984, s.59, C.IV, s.1167-1168; Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.180, 591.

⁸² Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.180, 591.

Bir defasında Hz. Peygamber, Muhacirlerin sıhhatini sorduğunda; Hz. Ebu Bekir'in, Bilal'in ve Huzaalı bir Muhacir'in çok ciddi derecede hasta olduklarını ve eski vatanlarına olan hasretlerini dile getirdiklerine şahit olmuştu. Hz. Ebu Bekir'in herkes ailesi içinde mesut olarak hayatına devam ederken kendisinin ölüme çok yakın olduğunu, Bilal'in, Mekke'ye olan hasretini dile getirdikten sonra kendilerini bu veba diyarına gelmeye mecbur edenlere beddua etmesini işittikten sonra Hz. Peygamber şöyle dua etti: *"Ya Rab! Mekke'yi bize sevdirdiğin gibi Medine'yi de sevdire! Yahud onu daha ziyade sevdire! Sa ve müd ile ölçülen erzak ve yiyeceğimize feyz ve bereket ihsan eyle! Mekke'ye bahsettiğin lütf ve keremin iki mislini Medine'ye bahset! Medine'nin havasını bizim için iyileştir ve hastalıklardan salim kıl! Hummasını ve sıtmasını da Mekke'nin Cuhfesi'ne nakl eyle"* diye dua etti.⁸³

Hz. Peygamber, bu şekilde Muhacirlerin Medine'ye intibakını ve oranın iklimine alışmaları için Allahü Taala'nın yardımını temenni ederken kendisi de birçok tedbirler almakta gecikmedi. Öncelikle bu şehrin eski ismini değiştirerek bununla birçok yeni hedeflere işaret ediyordu.

Hicret'le beraber Medine'de büyük bir nüfus yığılması meydana geldi. Yapılan kardeşleşme anlaşmasıyla öncelikle evli olanlar, ensar ailelerinin yanına yerleştirildiler. Yatacak barınacak yeri olmayan kimsesiz sahabeler mescitde yatmaya başladılar. Hz. Peygamber, barınağı ve kalacak yeri olmayan Muhacirlere mescidin avlusunda bir yer tahsis etti. Tahsis edilen bu mekana *"Suffe"* ve burada yerleşerek kalanlara, misafir olanlara da, *"Ashab-ı Suffe"* denildi.

Suffe, Medine'de oluşan İslam cemaatinin ilk güvenlik müessesesi idi. Medine'ye hicret eden, hiçbir şeyi olmayan insanların sığındıkları, barındıkları, karınlarını doyurabildikleri, kendilerini aç, açık, himayesiz hissetmedikleri bir müessese idi ki; hemde en yakın komşuları, Allah'ın sevgilisi Hz. Peygamber idi. Buraya sığınanlar, yardım görememe, himayesiz kalma, başkalarıyla olan ilişkilerinde yetersiz kalma gibi güvensizlik duygularından uzak, güven içinde, Hz. Peygamber'in ve Ensarın himayesinde idiler.

Peygamber mescidinin kuzey duvarının içe bakan yüzünde, üstü örtülü ve zeminden biraz yüksekçe olan kısım, özellikle öğretim yeri ve yurt olarak ayrılmış, kullanılmıştır. Yatakhane kısmı, öğretim yerinden daha geniş bir yer kaplıyordu. Burada

⁸³ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, *Sahihu'l-Buhari*, C.II, Beyrut, Trz.; Ebu Said b.

oturan, yiyip-içen, gece kalan devamlı ya da kısa süreli kalan Suffe ehli dediğimiz bu kişileri dört grupta ele alabiliriz.

1.Kimsesiz Muhacirler: Bu kimsesiz muhacirlerin çoğunluğu, Mekke'den Medine'ye hicret eden, Abdullah b. Mesud, Bilal, Ammar, Selmanı Farisi, Süheybi Rumi gibi muhacirlerle beraber, Mekke dışından mesela, Yemen'in Devs kabilesinden Medine'ye hicret eden Ebu Hüreyre gibi kimsesiz muhacirler idi.

2.Bekârlar : Dışardan gelen kimsesiz muhacirler olduğu gibi, Medine'de evi olduğu halde, Hz. Peygamberin yakınında olmak için Suffe'de kalan Hz Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer gibi bekarlar da vardı.

3.Arap Kabilelerinden Müslüman Olup Medine'ye Göç Edenler : Hz. Peygamber, Arap kabilelerinden Müslüman olanların Medine'ye gelip yerleşmelerini tavsiye ediyordu. Medine'ye gelen bu yabancı müslümanlar, Suffe'de kalarak hem Hz. Peygamber'in yakınında yeni dini öğrenme imkanı buluyorlar, hem de iâşe ve ibate (yeme-içme/geceleme) ihtiyaçlarını burada gideriyorlardı. Böylece yeni Müslüman, Hz. Peygamber'in yakınında müşrik akrabalarına karşı himaye edilmiş, korunmuş oluyordu. İslam'ı çok kısa zamanda ana kaynağından öğrenmiş olarak, kabilesinin yanına donanımlı bir tebliğci olarak dönüyordu.

4.Dışardan Gelen Heyetler, Elçiler : Hz. Peygamber'i görmek, tanımak, İslam'ı öğrenmek ya da tedkik etmek için Medine'ye gelen heyetler Suffe'de misafir ediliyorlardı. İslam'ı tedkik etmek için gelmiş olan Sakıf heyeti için mescidin avlusunda çadır kurulmuş, orada kalmışlardı. Hz. Peygamber, yatsı namazından sonra yanlarına giderek onlarla sohbet ederdi.⁸⁴ Böylece kılınan namazı, okunan Kur'an'ı yakından müşahade etmiş oluyorlardı. Hicret'in onuncu yılında heyetlerin ve elçilerin çok gelmesinden dolayı Suffe'ye sığmayan misafirler, misafirhane olarak kullanılan mescidin yakınındaki Abdurrahman b. Avf'ın evinde misafir edildiler.

Suffe'de kalanların sayısının genellikle 70-100 kişi arasında olduğu bazı hallerde 400 kişiyi bulduğu rivayet ediliyor.⁸⁵ Suffe'de kalanların ihtiyaçlarını öncelikle Hz. Peygamber kendisi, imkan nisbetinde elinde ve evinde bulunan şeylerden onlara vererek karşılamaya çalışırdı. Bu konuda kendisi çok büyük gayretler gösterirken, ashaba da bu konuda yardım etmelerini tavsiye ediyordu. Zaman zaman Hz. Peygamber, akşam

Muhammed b. İbrahim el-Cüneydi, *Fazailü 'l-Medineti 'l-Münevvere*, Medine, 1401H. s.221-5.

⁸⁴ Kettani, *a.g.e.*, C.II, s.205.

⁸⁵ Kettani, *a.g.e.*, C.II, s.207; Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.769.

namazından sonra Suffe’de oturanları evlerine götürmeleri için cemaate birer-ikişer taksim eder, kalanları da kendisi götürür yedirir içirirdi.

Suffe’de kalanların yemesi için bazı sahabeler evlerinden yemek gönderirlerdi. Hurma hasad zamanı hurmalığı olan Ensar gücüne göre birkaç salkım hurma getirir Suffe’ye oradakilerin yemesi için asardı. Devletin hazinesi durumunda ki Beytülmal’e gelen sadaka, fey, humus ve benzeri gelirlerden acil ihtiyacın dışında artınca Suffe’nin iaşesi için harcanırdı. Suffe’de oturanlar çeşitli ziraat, çobanlık, odun taşımak, su taşımak gibi işlerde çalışıyorlardı.⁸⁶

Suffe, bütün bu özellik ve fonksiyonlarıyla modern çağımızda faaliyet gösteren, sığınma evi, huzur evi, imarethane, aşevi, çocuk esirgeme ve ıslah evleri gibi faaliyet gösteren modern toplumların sosyal güvenlik kurumlarının belki de ilk nüvesi idi.

c) Muhacir-Ensar Entegrasyonu: Muahat/Kardeşleşme

Hz. Peygamber, Medine’de bir merkez (mescid) oluşturduktan sonra diğer sosyal düzenlemelere başladı. Hicret’ten beş ay⁸⁷ kadar sonra Mekke’den gelen Muhacirlerle Medineli Ensar ailelerinin reislerinin katıldığı bir toplantı düzenleyerek “İkişer ikişer kardeş olunuz” buyurdu. Sonra kendisi Hz. Ali’nin elini tutarak, “*Bu benim kardeşimdir*” demiş, Hz. Hamza ile azatlı kölesi Zeyd b. Harise’yi kardeş ilan etmişti.⁸⁸ Bu şekilde 45 ya da 50 Muhacirle bir o kadar Ensarı ikişer ikişer kardeş ilan etmiş⁸⁹ ve Muhacirleri Ensar kardeşlerinin yanına yerleştirmişti. Bu kan kardeşliğinden daha ileri sevgi ve yardımlaşmaya dayalı *manevi kardeşleşme (muahat)*, Ensardan Enes b. Malik’in evinde gerçekleştirilmişti.⁹⁰

Muhacirler, Mekke’den Medine’ye sıhhi, iktisadi ve ictimai bir çok problemlerle geldiler. Ailelerini, mallarını, bütün varlıklarını geride bırakarak Medine’ye gelen Muhacirler, ziraat ve sanattan anlamazlardı. Onlar daha çok ticaretten anlıyorlardı ki, o da sermaye isteyen bir işti. Yeni yurtlarında geçim ve iskan sıkıntıları vardı. Bir de iklimden kaynaklanan humma, veba gibi hastalıklara yakalanmaları onları iyice sıkıntıya sokuyordu. Yalnızlık, mahrumiyet, Mekke’ye olan sevgi ve özlemlerini

⁸⁶ Bkz. Akif Köten, “Asr-ı Saadet’te Suffa Ashabi”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, C.IV, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.393-400.

⁸⁷ Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.267; Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.181; Ekrem Ziya Umeri, *Medine Toplumu*, Trc. Nurettin Yıldız, Risale Yayınları, İstanbul, 1992, s.29.

⁸⁸ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.II, s.113.

⁸⁹ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.145.

⁹⁰ İbn Kayyım el-Cevziyye, *a.g.e.*, C.III, s.94.

hafifletmek, yurtlarından ayrı düşmenin verdiği garipliği, mahzunluğu gidermek ve yabancı bir toplumla kaynaştırmak için Hz. Peygamber, aralarında kardeşlik tesis ederek toplumsal bütünleşmeyi (integration) sağladı.⁹¹

Bu kardeşlik uygulaması derhal tesirini göstermiş, Ensarla Muhaciri çok kısa bir sürede birbirine kaynaştırmış, kan kardeşliğinden daha ileri bir düzeye çıkmıştı. Ensar bu hadiseden oldukça heyecan duyuyor ve samimi olarak Rasulullah'a arazilerinin yarısını alarak Mekkeli muhacir kardeşlerine vermesini teklif ediyorlardı:

-Ya Rasulullah, hürmalıklarımızı Muhacir kardeşlerimizle aramızda taksim buyur! demelerine karşı Rusulullah da:

-Hayır öyle olmaz, mülkiyeti verilmez. Ancak Muhacirler çalışma ve gayretleriyle iştirak ederek, sularlar, tımar ederler. Mahsulü aranızda taksim edersiniz! buyurdu. İki taraf da bu şekilde kabul ederek ortaklaşa beraberce çalıştılar. Ta ki Muhacirler mal elde edinceye kadar bu muavenet devam etti.

Bu kardeşlik sadece sosyal hayatta yardımlaşmaya münhasır değildi. Birinin ölümü halinde diğer kardeşinin varis olması şartını da getiriyordu. Bu şart Enfal suresinde şu şekilde dile getiriliyor:

“İman edip, Allah için hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla mücahede edenler (ki bunlar Muhacirlerdir), bir de Muhacirleri barındıranlar ve onlara yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridirler (malda da birbirlerine varisdirler). ...”⁹²

Muhacirler bütün bunlara karşılık Ensar kardeşlerine yük olmamak için ellerinden geleni yapıyorlardı.⁹³ Hz. Peygamber'in birbiriyle kardeş ilan ettiği Abdurrahman b. Avf ile Sad b. Rebi arasındaki şu hadise kardeşliğin boyutlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir:

Abdurrahman b. Avf'a kardeşleştiği Ensar kardeşi şöyle diyordu: *“İşte mallarım: Onların yarısını sana veriyorum; iki karım var, senin seçtiğin birini hemen boşayayım sen onu nikahla!..”* Abdurrahman b. Avf ise bu teklife, en az kardeşinin teklifi kadar parlak bir cevapla mukabele ediyordu: *“Allah malını ve ehlini sana mübarek kılsın. Sen bana sadece çarşıyı göster”* diyerek çarşıya yollandı ve orada yaptığı alış-verişle akşam kazandığı yağ ve peynirle eve döndü. Daha sonra kazandığı

⁹¹ Bkz. Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993, s.256-269.

⁹² Enfal Suresi, 8/72.

⁹³ Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.181.

paralarla beş dirhem mihir vererek kısa sürede ensardan bir kadınla evlenmeyi başardı. Birgün Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde, Rasulullah onun üzerinde (ehli zifafa mahsus) zafran eseri görerek ne olduğunu sorar, onun Ensardan bir kadınla beş dirhem mihir vererek evlendiğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber; "*Bir koyunla da olsa velime (düğün yemeği) yap*" der.⁹⁴ Abdurrahman b. Avf 'ın kazancına bereket geldi ve kısa sürede zengin oldu. Alan el olmayı değil, veren el olmaktan başkasını kabul etmedi. Daha Hz. Peygamber'in hayatında önce dört bin, daha sonra kırk bin dirhem tasadduk etmiş ve bu yolda infak ve tasadduk etmeye devam etmiştir.

Kamil Miras, Abdurrahman b. Avf hadisinin şerhinde, muahatın tesisinde iki sebebin müessir olduğunu söyler:

Birinci Sebep: Cahiliye döneminde Araplar arasında cari olan hılf anlaşmasının yerine geçerli bir sözleşmedir. Cahiliyede Araplar yeminleşerek bir dostluk tesis ediyorlardı. Bu ittifakı, bir veya birkaç kabile aleyhine savunma ya da saldırı için yapıyorlardı. Bunu yaparken bir çanağa kokulu bir su doldurarak, ellerini bu suya batırır ve Kabe duvarına sürerek yeminle anlaşmalarını tevsik ederlerdi. Yemin ile tesis olunan bu dostlukta veraset de geçerli idi. Cahiliye adetinden olan bu uygulamayı Hz. Peygamber: "*İslam dininde hılf yoktur; din kardeşliği vardır*" buyurarak kaldırmış, yerine dini bir kardeşlik ikame etmiştir.

İkinci Sebep: Vatanlarından ayrı düşen İslam Muhacirleri, Mekke'deki mallarını, evlerini bırakarak Medine'ye büyük bir ihtiyaç içinde gelmişler ve Ensarın evlerine misafir olarak alınmışlardı. Ensarın bu misafirperverliği dini bir kardeşlikle tahkim edilerek, pek samimi bir sosyal dayanışma örneği ortaya konulmuştur ki, bunun tecelliyatı hiçbir milletin tarihinde görülmemiştir. Bu kardeşlik Bedir vakasına kadar devam etmiştir.⁹⁵

Mekkeli muhacirler ticari konularda cesur, ilgili ve tecrübeliydiler. Muhacirlerin çoğu da Abdurrahman'ın yolunu tuttular. Hz. Ebu Bekir, elbise ve kumaş alıp satmaya başladı. Osman b. Affan, hububat ve meyve satıyor, Hz. Osman bir bahçe satın alıp meyve yetiştirip meyve ticareti yapıyordu. Öyle ki ticari faaliyetleri büyüyüp Şam'a kadar uzandı. Zübeyr, Baki çarşısında kasaplık yapıyordu. Hz. Ömer, tüccarlar arasında aracılık yapıyordu. Hz. Peygamber ise, Müslümanları ticaretle uğraşmaya teşvik

⁹⁴ Buhari, Sahih., III/3, IV/267-268; Hamidullah, a.g.e., C.I, s.182; Umeri, a.g.e., s.29-30.

⁹⁵ Kamil Miras, *Sahih-i Buhari Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, C.VI, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.343-4.

ediyordu. Müslümanlar da Hz. Peygamber'in tavsiyeleri çerçevesinde helalinden kazanmaya gayret ediyor, alış-verişlerinde hile yapmıyor, faizden kaçınıyorlardı. Ölçü ve tartıda hile yapmıyor, kimseyi aldatmıyorlardı. Müslüman muhacirlerin bu durumu dikkatleri çekmiş, müşterilerin çoğu Müslümanlara yönelmişti. Bu durum Yahudilerin canını sıkıyor, Müslümanlara karşı kin ve nefretleri daha da artıyordu.⁹⁶

Kardeşlerin birbirine varis olabilmeleri, yeni toplumun başlangıçtaki sıkıntılarını gidermekte oldukça faydalı olmuştu. Muhacirlerin sıkıntıları, Medine'nin havasına alışıp, rızık yollarını öğrenmeleriyle, bir de Bedir'de elde edilen ganimetlerden pay almalarıyla büyük ölçüde giderilmişti. Allahü Teala, din kardeşlerinin birbirlerine varis olmalarını, insan fıtratına uygun olan yakınlık (kan bağı) sistemini esas alarak, daha önce Enfal suresinin yetmiş ikinci ayetinde vazedilen mirasçı olma durumunu yasaklıyordu:

*"Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah'ın kitabına göre rahim sahipleri (akrabalar) birbirlerine (varis olmağa) daha uygundurlar. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir."*⁹⁷

Medine'de kardeşliğin tesis edilmesi yeni toplumda psikolojik, sosyal, siyasi ve iktisadi birçok olumlu neticelere vesile olmuştur. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

1. Kendi yurtlarında her biri şeref ve varlık sahibi olan Muhacirler, en zor günlerinde sıcak bir misafirperverlikle bir aile ortamında konuk edilerek, ihtiyaçları karşılanmış sıkıntıları giderilmişti. Hicret ederek Allah'ın lütfuna mazhar olmuş Muhacirleri kendi mallarına, evlerine, aşlarına ortak eden Yesribliler de Ensar olma şerefine nail oluyorlar ve Allah'ın:

*"Daha önce Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenler karşısında içlerinde bir kaygı duymazlar. Kendileri zaruret içinde bulunanlar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*⁹⁸

Allah katında İsar (başkasını kendisine tercih etme) övgüsüne nail oluyorlar ve insanın ulaşabileceği en büyük erdeme, olgunluğa ulaşıyorlardı. Bu hayırda, sevgide,

⁹⁶ D.G.Büyük İslam Tarihi, C.I, s.262.

⁹⁷ Enfal Suresi, 10/75.

⁹⁸ Haşr Suresi, 59/9.

ikramda yarışmaktı. Kardeşleşme bunun altyapısını oluşturan en güzel bir düzenlemeydi ve sevgiye dayalı Medine toplumunun temellerinin atılmasıydı.

2. Medine’de putperest Araplarla Yahudi olan israil oğulları beraber otururken Hz. Peygamber’in hicretiyle üçüncü bir grup teşekkül etmişti. Evs ve Hazrec kabilelerinin gelen muhacirlere ev sahipliği yapmaları diğer putperest yakınları ve Yahudiler tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Bütün bunlara göğüs gerebilmek için kardeşleşme, her iki kardeşe de güç ve moral destek sağlıyordu.

3. Hz. Peygamber, Medine’de Yahudileri de içine alan merkezi bir idare tesis etmek istiyordu. Ancak Yahudiler kalelerine çekilmiş fitne ve fesat çıkarmaktan geri durmuyorlardı. Ebu Yasir b. Ahtab gibi ahbarları Hz. Peygamber’in risaleti hakkında şüphe uyandırmak için Rasulullah’a imtihan kasdıyla sorular soruyor, cevaplarını aldıkları halde, fitne çıkarmaya, iftira etmeye devam ediyorlardı. Onlardan Abdullah b. Selam dışında başka Müslüman olan olmamıştı. Hz. Peygamber Evs ve Hazrec’le Muhacir arasında kardeşlik tesis ederek, Yahudilere ve diğer putperestlere karşı kendi etrafında güçlü bir toplum oluşturmuştu.

4. Hz. Peygamber, mescitde her gün Müslümanlarla oturuyor, onları eğitiyor, gelenleri karşılıyor, tebliğ ve irşad görevini sürdürüyordu. Hayatın akışı içinde Medineliler bir taraftan ziraat işlerini yürütürken, bir yandan da devamlı Hz. Peygamber’i takip ediyorlardı. Bütün her şeylerini paylaşan kardeşler, zamanı bile paylaşıyorlardı. Hz. Ömer, ahdî kardeşiyle nöbetleşe hurma hasadında çalıştıklarını, kendisi bahçede çalıştığında, ahdî kardeşinin Rasulullah’ın yanında kaldığını, ertesi gün bahçede çalışma sırasının diğerine geldiğini ve her günün akşamında buluştuklarında, Rasulullah’tan öğrendiklerini birbirlerine anlattıklarını söylemektedir. Böylece hem işlerini yapıyor, hem de Hz. Peygamber’in sohbetlerini kaçırmadan takip ediyorlardı.

5. Bu kardeşlik münasebetinin bir diğer önemi de daha sonra cihad için sefere çıkıldığında ortaya çıktı. Hz. Peygamber, askeri seferler için birlikler çıkardığında bu kardeşlerden birisini sefere gönderiyor, diğerini ise, her iki ailenin ihtiyaçları ve şehrin savunması için Medine’de bırakıyordu.⁹⁹

Muahat/kardeşleşme uygulamasını, Hz. Peygamber’in hicretten önce bazı Müslümanlar arasında ve kendisiyle Hz. Ali arasında Mekke’de uyguladığına dair Belazuri’den nakledilen rivayetler zayıf görülerek, Muhacirlerin böyle bir şeye kendi

⁹⁹ Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.182.

yurtlarında ihtiyaç duymadıkları gerekçesiyle, İbn Teymiye, İbn Kayyım ve İbn Kesir bunun doğru olmadığını söylemişlerdir.¹⁰⁰

2. Medine’de Nüfus Sayımı

Hiz. Peygamber, Medine’nin hudutlarını belirledikten sonra bu sınırlar içindeki Müslümanların sayısının belirlenmesi için sayım yapılmasını emreder. Buhari’de nakledildiğine göre, Huzeife şöyle der: “*Rasulullah bize; “İnsanlardan müslümanlığını sözü ile açıklayan kimseleri bana yazınız” dedi. Biz de 1500 erkeğin ismini yazıp getirdik.*”¹⁰¹ Buhari, hadisin devamında Abdan’ın Ameş’den rivayetle; “*Biz onları 500 olarak bulduk*” yine, Ebu Muaviye’den rivayetle; “*600 ile 700 arasında*” rivayetlerini zikretmektedir.¹⁰²

Hadiste aralarında çok büyük farklar olan üç ayrı rakamla karşılaşıyoruz. Bu durum, sayımın üç ayrı zamanda yapılmış olabileceği ihtimalini göz önünde tutmayı gerektirmektedir.¹⁰³

a) Hadis-i şerifte 1500 adam yazdık, getirdik denilmektedir. Bu, sadece savaşan erkekler anlamına ya da kişi anlamına gelebilir. Çünkü o dönemde muharip/savaşanları saymak adeti vardı. Yahudilerin nüfusu verilirken de; Beni Kaynuka 700, Nadir 700, Kureyza 700-900 savaşçıya sahipti denilmektedir.¹⁰⁴ 1500 sayısı savaşabilecek durumdaki erkeklere delalet ederse, bu sayım, hicri altıncı yılda Hudeybiye’de yapılmış olan umreye giden müslüman erkeklere delalet edebilir. Çünkü İbn Hişam, Hudeybiye’deki müslümanların sayısının 1400 olduğunu söyler.¹⁰⁵

b) Hadiste geçen 600-700 sayısı, müslümanların hicri üçüncü yılda Uhut savaşında ki sayılarına uygun düşmektedir. Muhammed Hamidullah, mücahidlerin Uhut savaşında 700 kişi olduklarını söyler.¹⁰⁶ Bu da Uhut savaşında ki mücahitlerin sayısını bilmek için yapılan bir sayım olabilir.

c) Hiz. Peygamber’in Medine’ye hicret ettiği ilk bir yıl içindeki Müslüman nüfusu tesbit etmek için en düşük sayı olan 500 sayısını almak daha mantıklı ve isabetli

¹⁰⁰ İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., C.III, s.95-96; Umeri, a.g.e., s.26-27.

¹⁰¹ Buhari, Cihad, 181 (VI/34); Hamidullah, a.g.e., C.I, s.183.

¹⁰² Buhari, Cihad, 181, (VI/34); İbn Hacer, Fethu'l-Bari, VI/219.

¹⁰³ İbn Hacer, a.g.e., C.VI, s.220; M.Tayyib Okıç, “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”, A.Ü.İ.F.D., Sayı: VII, Ankara, 1958-1959, s.15.

¹⁰⁴ Ebu'l Hasen en-Nedvi, Rahmet Peygamberi, Trc. Abdülkerim Özaydın, 2.Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.142.

¹⁰⁵ es-Siretü'n-Nebeviyye, C.III, s.296.

¹⁰⁶ İslam Peygamberi, C.I, s.249.

olacaktır kanaatindeyim. Bu sayı, Bedir savaşına katılan müslümanların sayısına da yakındır. Müslümanların Medine’de ki ilk zorlu savaşları olan hicri ikinci yıldaki Bedir savaşında, Müslüman muharıplerin sayısı 313 idi.¹⁰⁷ Savaşa katılmayıp Medine’de kalanları ve yaşlıları da düşünmek gerekir.

M. Hamidullah, Makrizi’nin rivayetini esas alarak Hicret’in hemen ertesinde yapılan muahat sözleşmesinde 186 Muhacir ailesiyle bir o kadar Ensar ailesinin kardeşleştiğini, ilk planda Müslüman ailelerin sayısının yaklaşık 400 olduğu kanaatini bildirir. Müslümanların sayısını vermeksizin, Medine’nin toplam nüfusunun 10.000 den fazla olması gerektiğini söyler.¹⁰⁸ Bu global, yahudi ve müşrik arap nüfus içinde, hicret etmiş Kureyşli muhacirlerin dışında, Evs ve Hazreç’ten Müslüman olanların sayısı ise yaklaşık 1500 olarak tahmin edilmektedir.¹⁰⁹

Bütün bu rivayetler çerçevesinde; Hz. Peygamber’in Medine’de nüfus sayımı yaptırdığında şüphe yoktur.¹¹⁰ Bu sayımdaki 500 erkek sayısını, muharip/savaşçı erkekler olarak düşünürsek, bu da yaklaşık beş yüz Müslüman ailenin varlığına delalet eder ki; hicretin ilk günlerinde Medine’de Müslümanların sayısının kadın-erkek, çocuk, köle, mevali, yaklaşık 1500-2000 olduğunu söyleyebiliriz

3. Medine’de Etnik Gruplar

Sosyal bir grup olan *etnik grup*, ırki olmakla beraber daha ziyade kendisini bir kültüre nisbet eden topluluğun oluşturduğu bir gruptur. Etniklikte sadece biyolojik farklılık söz konusu olmayıp, grubun oluşmasında ana kültür kalıplarından; dil, din, örf-adet, edebiyat, mimari, musiki ve sosyal hayatın her parçasındaki farklılık sözkonusudur. Kısaca etnik grup, ortak kolektif şuur, farklı tarihten, örf ve adetlerden ve inançlardan kaynaklanır. Sosyologlar etnik grubu seçilebilir, ayırdedilebilir, din, dil, örf ve adetler, müesseseler arasındaki farka göre yaşayan insanlar olarak tarif ederler.¹¹¹

Sosyal grup ise, bir araya gelmiş birbirleriyle etkileşimde bulunan ve ortak değerleri paylaşan, karşılıklı rollere, statülere, değer hükümlerine ve inançlara sahip olan insan topluluklarının oluşturduğu sosyal bir sistemdir.¹¹²

¹⁰⁷ A.y.

¹⁰⁸ Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.181, 183.

¹⁰⁹ Bkz. Er, *a.g.e.*, s.149-150.

¹¹⁰ M. Tayyib Okiç, “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”, *A.Ü.İ.F.D.*, Sayı: VII, Ankara, 1958-1959, s.11-20.

¹¹¹ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.32-33.

¹¹² *a.g.e.*, s.31-32.

Genel anlamda, Arap yarımadasında oturan halkın tamamını Araplar oluşturmaktadırlar. Yarımada'daki bu Araplar, Adnaniler ve Kahtaniler olmak üzere iki koldan gelirler. Hz. Peygamber'in soyu ve ataları olan Adnaniler, Hz. İsmail'in soyundan gelen araplar olup, özellikle hicaz bölgesi sakinleridirler. Kahtaniler ise, Yemen bölgesinde oturan araplardır.¹¹³ Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinde yerleşmiş olan Yahudiler ise, genelde yarımada'ya, özelde de Medine'ye miladi birinci asırda Filistin'den gelmişlerdir.¹¹⁴

Hz. Peygamber'in hicreti esnasında Medine'de oturan Araplar, iki grupta ele alınabilir. Birinci grupta, varlık gösteremeyecek kadar çok az da olsa, ilk kuruluştan itibaren Yesrib'de oturan Amalika Araplarını sayabiliriz. İkinci olarak ana arap unsuru oluşturan ve Medine'de hakim durumda olan, milattan sonra 300 yıllarında Yemen'den göç etmiş, 492 yıllarında Yesrib'in hakimiyetini ellerine almış olan Kahtani Araplarıdır. Bunlar ana Evs ve Hazrec kabilelerine bağlı, hicretle "*Ensar*" adıyla anılarak Allah katında şeref kazanmış iki kardeş Arap kabileleridir. Hicretle beraber bunlara katılan diğer üçüncü bir Arap unsur da; Medine'ye göç eden ve "*Muhacir*" olarak anılan, Adnani asıllı Kureyş kabilesi yoğunluklu ve diğer kabilelerden Medine'ye gelen Araplardır.

Medine'de önemli bir nüfusa ve yoğunluğa sahip olan diğer bir etnik grup da Yahudilerdir. Yahudilerin de Arap asıllı iken, sonradan Yahudi oldukları görüşünde olan tarihçiler varsa da, bu doğru değildir. Bunlar, Filistin asıllı Yahudiler olup, Kudüs'ten Medine'ye göç etmişlerdir.¹¹⁵ Medine'de önemli bir etnik grup olarak varlığını sürdüren bu zümre, hicret'in beşinci yılı sonuna kadar Müslümanlarla beraber Medine'de oturmuşlardır. Medine'nin sosyal yapısında önemli bir role sahip olan bu grup, diğer küçük kabilelerle beraber, Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza kabileleri olarak üç önemli büyük kabileden meydana geliyordu.

4. Sosyal Tabakalaşma

Kabile asabiyetine dayalı cahili Yesrib toplumunda yaşayan insanlar hürler, köleler ve mevali olmak üzere çeşitli sosyal gruplara ayrılıyordu. Hicretle beraber

¹¹³ İbn Hişam, *a.g.e.*, C.I, s.24-27.

¹¹⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvi, *Rahmet Peygamberi*, Trc. Abdülkerim Özaydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.141.

¹¹⁵ Süheyli, *a.g.e.*, C.II, s.251.

Medine’de yayılmaya başlayan İslam dini, insan olmaları bakımından insanları eşit kabul ederek, dinde kardeşlik ve takvada üstünlük esasını getirmiştir.¹¹⁶

Medine’de oluşan ilk İslam cemaatinde, Hz. Peygamberin merkezde olduğu, bu merkezin hemen yanında, Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Aşere-i Mübeşşereye dahil diğer İslam büyükleri ilk halkayı oluştururken; Muhacir ve Ensar, yeni toplumda ortaya çıkan ve Hz. Peygamber’in etrafında ikinci halkayı oluşturan iki dini grup idiler. Üçüncü halkada ise, Hz. Peygamber’in sağlığında İslam’ı kucaklamış olan diğer müslümanlar yani sahabe vardı. Muhacirler ve Ensar hakkında Allah şöyle buyurur:

*“İman edip hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenlere bunları barındırıp yardım elini uzatanlar, işte onlar birbirlerinin gerçek dostlarıdır...”*¹¹⁷

Muhacirler

Muhacir kelimesi, “*muha cere/hicret etmek*” anlamındaki kökten türeyen “*hicret/göç eden*” anlamında bir sıfattır. İslam literatüründe muhacir, genelde dini inançlarından dolayı göç etmiş olanlar için kullanılırsa da, özellikle Hz. Peygamber’in çağrısına katılarak, Mekke’den Medine’ye dinlerini yaşayabilme uğruna göç eden Müslümanlara verilen isimdir.

Muhacirler, Medine’de yepyeni bir grubu oluşturuyordu. Kan, dil, ırk gibi özelliklerin üzerinde bir dava, gaye uğruna ülkelerini, mallarını, eşlerini, çocuklarını dünyalık herşeylerini terkederek Medine’ye gelmiş olan bir sınıf, grup idi muhacirler. Büyük ekseriyeti Arap olmakla beraber, içlerinde İranlı, Habeşli değişik ırk ve kabilelere mensup kimseler vardı.

Medine’de yerli müslüman unsurun yanında tamamen dini bir yapılanmayı temsil eden bu grup mensupları, başlangıçta 186 kişi iken, daha sonra her geçen gün yeni gelenlerle çoğalarak Medine’nin artan nüfusunun ve Medine’de oluşan yeni cemaatin iki önemli unsurundan birini temsil ettiler. Bu unsura katılma Mekke’nin fethine kadar devam etti.¹¹⁸

¹¹⁶ Hucurat Suresi, 49/10,13.

¹¹⁷ Enfal Suresi, 8/72.

¹¹⁸ Fr. Buhl, “Muhacirun” md., *M.E.B.İ.A.*, C.VIII, s.451-452.

Kur'an-ı Kerim, Allah yolunda hicret edenleri Allah'ın has kulları olarak tasvir ediyor ve ecirlerinin çok yüksek olacağını bildiriyor.¹¹⁹ Zira bunlar Mekke'de İslam dinini saf bir inanç ile kabul etmiş, bütün işkence, ızdırap ve sıkıntılara Hz. Peygamber'le beraber göğüs germiş, büyük fedakarlıklara katlanmış şerefli Müslümanların oluşturduğu bir zümre idi.

*“Bir de o ganimetler, göç eden fakirlere aittir ki, onlar yurtlarından ve mallarından sürülüp çıkarılmışlardır; Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar; Allah'a ve Rasulüne canlarıyla, mallarıyla yardım ederler. İşte doğru olanlar onlardır.”*¹²⁰

Hicretin başlangıcından Mekke'nin fethine kadar devam eden süreçte iman edip göç edenlerin ve Allah yolunda savaşanların hepsi bu zümreye dahil edilmiştir.¹²¹ Mekke'nin fethi ile muhaceret her ne kadar durdu ise de; bu grup, gerek Hz. Peygamber zamanında, gerekse daha sonraki dönemlerde toplumdaki şerefli yerini ve saygınlığını korumuştur.

Ensar

Ensar kelimesi, “yardım etmek” anlamındaki “nasr” kökünden türemiş, *nâsir* veya *nasir*/yardım eden sıfatının çoğuludur. İslam literatüründe ensar, Hz. Peygamber'i ve Muhacirleri yurtlarında barındırmak ve korumak suretiyle onlara büyük yardımda bulunan Evs ve Hazrec kabilelerine mensup Yesribli/Medineli Müslümanlara verilmiş bir isimdir.

Ensar, nübüvvetin on birinci yılında hac mevsiminde Mekke'de Hz. Peygamber'le tanışmış, ona tabi olmuş, akabe biatlarında Peygamber'le sözleşmiş, Onu Medine'ye çağırarak canları pahasına korumaya ant içmiş, Hz. Peygamber ve arkadaşları Medine'ye hicret ettiklerinde, onlara kucak açmış, evlerini, aşlarını onlarla paylaşmış, kendileri ihtiyaç içinde iken Hz. Peygamberin ve muhacirlerin ihtiyacına, yardımına koşmuş faziletli insanlardır. Onların muhacir kardeşlerini kendi öz nefislerinden önde tuttukları şu ayet ile açıklanmaktadır:

“Muhacirlerden önce Medine'yi yurt ve iman ocağı kabul edenler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden ötürü içlerinde

¹¹⁹ Bkz. Kur'an-ı Kerim, 2/218; 8/74-75; 16/41,110; 22/58; 59/60.

¹²⁰ Haşr Suresi, 59/8.

¹²¹ Bkz. Enfal Suresi, 8/74-75.

bir hasetlik duymazlar. İhtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin hırsından korunursa, işte kurtuluşa erenler onlardır.”¹²²

Kur'an'ı Kerimin bu şekilde övdüğü ensarı, Hz. Peygamber de her fırsatta övmüş, fedakarlıklarını dile getirmiş ve onlara devamlı dua etmiştir. Ensarla Muhaciri birbiriyle kardeşleştiren Hz. Peygamber, bütün insanlar bir vadiye girse, ensar da başka bir vadiye girse kendisinin ensarla beraber olacağını bildirerek onları sevindirmiştir.¹²³

Medine'deki müslüman cemaat muhacir ve ensardan teşekkül etmiş idi. Muhacir kelimesi ismi mensup olarak kullanılmadığı halde Ensar kelimesi, daha sonraki nesiller için de, *ensarî/ensara mensup* olanlar anlamında kullanılmıştır. Soy şeceresi tutanlar, bu soy kütüğüne mensup olmakla iftihar duymuşlar, bu lakabı bir üstünlük vesilesi olarak taşımaya özen göstermişlerdir.

Kur'an-ı Kerim, Muhacir ve Ensar hakkındaki ebedi hükmünü şu şekilde ortaya koymuştur:

“Muhacirlerden ve ensardan İslam'a girmekte ilk öne geçenler ile bunlara güzelce tabi olanlar... Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah onlara altılarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur.”¹²⁴

Köle, Mevali ve Hürlerin Durumu

Cahiliye döneminde tüm dünyada ve arap yarımadasında kölelik müessesesi oldukça yaygındı. Siyasi, sosyal ve iktisadi bakımlardan hür insanlardan aşağı bir statüde bulunan kimselerdi köleler. İslam'ın geldiği dönemde çok yaygın olarak işleyen bu müessesenin birden bire kaldırılabilmesi de mümkün değildi. Medine'de hem Yahudilerin hem de müşrik araplardan durumu iyi olanların köleleri vardı. Bunlar sosyal hayat içerisinde bütün ağır işlerde çalışıyor, birçok el sanatlarını icra ediyorlardı.

Bir kısım insanların köleleştirilmesi çeşitli yollarla oluyordu. Köle ana babadan doğan çocuklar da köle oluyorlardı. Savaş sebebiyle esir düşen insanlar, köle olarak kullanılıyordu. Köle statüsünde olan birisinin satılıp alınması yoluyla kölelik devam ediyor, ya da hibe edilerek kölelik bir başkasının emrinde devam ediyordu. Kölenin kadın olanına cariye denir ve aynı şartlar onun için de geçerli olurdu. Görüldüğü gibi

¹²² Haşr Suresi, 59/9.

¹²³ Bkz.: Hüseyin Algül, “Ensar” md., *T.D.V.İ.A.* C.XI, s.251 vd.; H. Reckendorf, “Ensar” md., *M.E.B.İ.A.*, C.IV, İstanbul, 1945, s.276 vd.

köle sınıfında olmak iki şeye bağlıydı. Doğuştan ya da hürken esir olarak bu sınıfa sokulmuş olmak.¹²⁵

İslam'ın gelmesiyle kölelik devam etmekle beraber, her şeyden önce onların insan oldukları, dolayısıyla bir takım haklarının olduğu, şartlar ne olursa olsun insan muamelesi yapılması ve onların haklarına riayet edilmesi keyfî davranılmaması gerektiği emredildi. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde kendisinin, diğer sahabelerin ve Medine'de oturanların da köleleri vardı. Savaşların devam ettiği bir coğrafyada esir düşme ve esir alma kaçınılmazdı. Bu durumda müslüman ordu komutanı, bir anlaşma yoksa savaş esirlerini ne yapacaktı? Esirler ya fidye alınarak ya da karşılıksız bırakacak veya köle statüsüne sokacaktı.

Hz. Peygamber özellikle hür olan insanların köleleştirilmemesine dikkat etmiş, fidyeleri ödenenleri hemen bırakmış, birçok ödenmeyenleri de karşılıksız serbest bırakmıştır. Esirlerin köleleştirilmesi hiçbir zaman hedeflenmemiştir. Köle ve cariyeye olan savaş esirlerinden dağıtılanlar ise, fidyeleri ödendiğinde müslüman muharipler tarafından hemen serbest bırakılıyorlardı.

Ayrıca İslam, köle ve cariyeyi savaş ganimeti olarak helal kılarken¹²⁶ köleliği kaldırmak için birçok tedbirler almıştır. Kur'an, sadaka yoluyla kölenin azat edilmesini sadakaların en faziletlisi olarak bildirir.¹²⁷ Hz. Peygamber ve sahabe bunun bir çok örneğini göstermişlerdir. Bu konuda hadis kitaplarında köle azadıyla (İtk) ilgili özel bölümler vardır. Yine yemin, zihar ve katil gibi suçlar sebebiyle köle azat edilmesi Kur'an'da belirtilmiştir.¹²⁸ Köleliğin kaldırılması için İslam'ın aldığı tedbirlerden biri de, kölelikten kurtulmak için anlaşma/mükatebe yapmak isteyenlerle mükatebe yapılması, onlara sadaka vererek yardımda bulunulması ve zekat vermek suretiyle kölelikten kurtarılmaları ayetlerle emr ve tavsiye edilmiştir.¹²⁹

İslam dini geldiğinde, Hz. Peygamber ve diğer bir çok durumu iyi olan sahabe, her hangi birisinin zulüm gören müslüman kölesini satın alarak azat etmişlerdir. Yine ortak bir köleleri olan iki kişiden birisi hissesini azat edebiliyordu. Ayrıca Hz.

¹²⁴ Tevbe Suresi, 9/100.

¹²⁵ Geniş bilgi için bkz. Vecdi Akyüz, Nihat Engin, "Asr-ı Saadet'te Kölelik ve Cariyelik", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, C.I, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.495-8.

¹²⁶ Bkz. Ahzab Suresi, 33/50.

¹²⁷ Bkz. Beled Suresi, 90/11-13; Bakara Suresi, 2/177.

¹²⁸ Bkz. Maide Suresi, 5/89; Mücadele Suresi, 58/3; Nisa Suresi, 4/92

¹²⁹ Bkz. Nur Suresi, 24/33; Tevbe Suresi, 9/60.

Peygamber, efendilerinden kaçarak İslam toprağına sığınacak kölelerin hür olacağını ilan ederek siyasi bir taktikle Taif'deki kölelik sistemini alt üst etmiştir.¹³⁰

Köle azat edildiğı zaman bir orta sınıfta yerini alır ve mevla diye isimlendirilirdi. Mevla'nın eski efendisiyle ya da mirasçlarıyla hukuki ilişkileri devam eder. Eğer eski efendi ve kölesi mirasçı bırakmadan ölecek olurlarsa birbirlerinin malına mirasçı olurlardı. Hz. Peygamber, muahat (kardeşleşme) esnasında bazı azatlı köleleri hürlerle kardeş yapmıştır. Bilal b. Rebah'ı, Halid b. Rüveyha ile, Zeyd b. Harise'yi, Hz. Ebu Bekir ile kardeş ilan etmiştir. Efendisinden çocuk doğuran cariyeyi, efendisi satamaz, hediye edemez, eğer sağlığında onu azat etmemişse, kendisi öldüğünde eski cariyesi hür olurdu.¹³¹

Görüldüğü gibi, İslam'dan önce mevcut olan hür, mevali ve köle gibi sınıflar, İslam'dan sonra da varlığını devam ettirmiştir. Ancak İslam, köle ve cariyenin insanlık haklarını yerleştirirken, bir taraftan da her vesileyle azat etmeyi tavsiye ederek; mevcudu tanzim, güzeli teşvik etmiştir. İslam dininin gelmesiyle kölelik yolu olabildiğince daraltılmış, hürriyet teşvik edilmiş, insanlığa kölelik değil, insan onuruna yaraşır hürriyet esas kılınmıştır.

¹³⁰ Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.493.

¹³¹ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.711.

B) MEDİNE'DE SOSYO-KÜLTÜREL YAPILAR

Tylor kültürü, “Bilgi, inanç, sanat, ahlak, hakuk, örf ve adetlerden ve insanın toplumun bir üyesi olarak, elde ettiği bütün yeteneklerden oluşmuş karmaşık bütün.” olarak tarif eder. Bu tarife göre, sosyal örgütlenme ve sosyal kurumlar da kültürün içindedir.¹³²

Kültür, toplumun taşıdığı, getirdiği sosyal mirasın bir bütünüdür. Aynı zamanda muhtevası bakımından olmasa bile, sosyal ilişkilerin gerçekleşmesinde oynadığı fonksiyon itibariyle sosyolojinin önemli kavramlarından birisini oluşturmaktadır. Çünkü sosyal ilişkilerdeki değişiklikler, kültür değişimleri ile ortaya çıkar.

Toplumların maddi ve manevi kültür unsurları vardır. Toplumun inançları, düşünceleri, gelenek ve görenekleri, duyguları ve davranışları, tarihi kahramanları ve mukaddes değerleri, manevi kültürü meydana getirmektedir. Buna göre, bilim, sanat, hukuk, iktisat, ahlak, siyaset ve din gibi konular, toplumun sosyo- kültürel yapısı içinde yer alan başlıca konulardır.

Bu çerçevede, şirke dayalı cahili kültürden, tevhide dayalı İslam kültürüne hicret eden Medine toplumunda meydana gelen bu kültürel değişim, toplumda aile, din, eğitim, siyaset, hukuk ve ekonomi gibi yapıları yeniden şekillendirmiştir.

I. AİLE

Toplumun en küçük sosyal birimi olan aile, bütün insan toplumlarında bulunan, insanın en derin ve köklü, kısmen organik nitelikteki özelliklerine dayanan, sosyal ve evrensel bir kurumdur. Aile, sosyal yapıya giren kurumlardan çevresi en dar olanı ve diğer sosyal örgütlenmelerin de çekirdeğini oluşturmaktadır.¹³³

Aile, bütün bir toplum içinde büyük bir öneme haiz ilk gruplardan birisidir. Her hangi bir toplumun özelliklerini anlayabilmek için, aile ilişkilerine bakmak gerekmektedir. Çünkü toplumların özellikleri aile ilişkilerine göre belirir.¹³⁴

Aile, iki yetişkin insanın cinsi ilişki temeli üzerine, evlenme yolu ile oluşturdukları bir gruptur. Aile grubunun oluşturulması; duygusal ihtiyaçların tatmin ve

¹³² Dönmezer, *a.g.e.*, s.116.

¹³³ Dönmezer, *a.g.e.*, s.214.

¹³⁴ Dönmezer, *a.g.e.*, s.214.

kontrolünün sağlanması, üreme yoluyla çocukların dünyaya getirilerek yetiştirildiği sosyo-kültürel bir ortamın da hazırlanması demektir.¹³⁵ Bu konuda Kur'an-ı Kerim:

*“Omun ayetlerinden biri de, kendileriyle sükun bulmanız için size kendi nefislerinizden eşler yaratmış olması ve aranızda sevgi ve merhamet koymuş olmasıdır.”*¹³⁶

Ailedeki ilişkiler, ailenin sürekliliğini sağlayan cinsi ilişki isteği, huzur ve sükun bulmak, anne şefkati, sevgi ve merhamet duyguları gibi organik ve psikolojik ilişkiler yanında; ekonomik güven sağlama, üreme yoluyla ırkı devam ettirecek çocuklara sahip olma gibi sosyal nitelikteki duygulara da dayanmaktadır.¹³⁷

*“Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı ve eşlerinizden de sizlere oğullar ve torunlar yarattı.”*¹³⁸

*“Ey insanlar, muhakkak biz sizleri bir erkek ve bir dişi den yarattık ve sizleri büyük gruplar (halklar) ve kabileler haline getirdik ki, birbirinizle tanışasınız.”*¹³⁹

İnsanın kendi toplumu içerisinde gelişip çoğalması, yalnızca sayısal bir çoğalma değildir. Bu çoğalma, kişiler arasında rahat ve huzur ile güçlenen, sevgi ve merhamet ile gittikçe arı, duru hele gelen insanlar arası ilişkileri de beraberinde yaşatan toplum olma şuurudur ki; insan topluluklarını bitki ve hayvan sürüsünden ayıran en bariz özelliktir.¹⁴⁰

İslam, ailenin sağlam bir şekilde kurulup devam ettirilmesine son derece önem vermiştir. Bunun için, İslam'ın ilk tebliğ yıllarından itibaren dinin diğer inanç ve hükümleri yanında aileyle ilgili çok sayıda ayet nazil olmuştur. Aile, eğitim, siyaset, hukuk, ekonomi gibi her alanda, o alanla ilgili öz değerler getiren İslam, bu temel öz değerler çerçevesinde şekillendirmeyi toplumsal şartlara bırakmıştır.

1. İslam'da Aile Kurumunun Anlamı

Toplumsal yapının merkezinde, aile ile ilgili kurallar yer aldığı içindir ki; Medine toplumunda en açık yeniliklerin yapıldığı alan aile alanıydı. Kur'an, teşri/kural koyma konusunda aileye ilişkin, çok geniş bir muhteva ile aile konusunu ele alır. Allah

¹³⁵ Dönmezer, a.g.e., s.215.

¹³⁶ Rum Suresi, 30/21.

¹³⁷ Dönmezer, a.g.e., s.214.

¹³⁸ Nahl Suresi, 16/72.

¹³⁹ Hucurat Suresi, 49/13.

indinde insanların eşit olduğu esastan hareketle, Kur'an'ın eğilimi, ferdi hakları (kadın/erkek) pekiştirme yönündedir.¹⁴¹

Medine'de nazil olan aile ile ilgili ayetler, Yüce Allah'ın Mü'min aile için öngörmüş olduğu ilkeleri belirleyerek, ailede ki huzur ve sükunun yerleşmesi, sevgi ve merhamet duygularının pekişerek, toplumu ayakta tutacak, kendisini dağılmaktan koruyacak ailenin, toplumun güçlü bir yapı taşı olarak kalabilmesi için bütün kural ve kaideleri vazetmiştir.

Eğer aileyi, çekirdek aile ve geniş aile olarak ele alacak olursak; kabilecilik anlayışı içinde kabileleri klanlar (kabile, sop, semiyye) olarak değerlendirdiğimizde; Medine'de ki aile tipi, evlenenlerin çekirdek aileler oluşturarak ayrı ayrı oturmalarına karşın, ana aileyle devamlı iç içe beraber aynı utum/kale içinde (etrafı çevrili bir sitede) oturuyor olmaları belki modern değerlendirmede ki, geniş aile tipini de aşar. Çünkü bunlar bir çatı altında oturmasalar da, aynı sitede güçlü aile bağlarıyla bağlı olarak beraber yaşıyor ve Neccar, Esed, Haşim, Zühre oğulları gibi aileye nisbet edilen bağlarla geniş bir aşiret ya da kabile birliği halindeydiler ki; bu durum bir üst aile birliğinin tezahürüdür.

Hız. Peygamber'in aileye ilişkin düzenlemelerinin merkezinde, Kur'an'ın evlilik hakkındaki kuralları vardır ki; bu kurallar, arapların mevcut evlilik tarzlarını bazı değişikliklerle evrenselleştirmiştir. Baba, anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile güçlendirilmiş, erkek çocuklarının ve karısının geçiminden sorumlu olarak, kendi ailesini ve karısının ailesini devre dışı bırakabilecek geniş yetkilere sahip olmuştur. Çocuklar babaya ait oluyor ve miras öncelikle çekirdek aileye kalıyor, kabileye dağıtılmıyordu. Önceden olmayan süte dayalı ilişkiler de, kan bağı ilişkilerine eşit kılınıyordu.¹⁴²

İslam, cahiliyede yaygın olan çok kocalığı (polyandrie) reddetmiş, tek karılığın (monogamie) benimsenmesinden yana tavır koymuş ve çok karılığı (polygamie) da, istisnai bir ilke olarak benimsemiştir. Zengin Araplar arasında cahiliyede yaygın olarak görülen çok kadınla evliliğe karşı, adaletin sağlanabilmesi için tek kadınla evlilik tavsiye edilmiş, diğer kadınlara da birinci kadına verilen statünün

¹⁴⁰ Muhammed el-Behiy, *Kur'an ve Toplum*, Trc. M.Beşir Eryarsoy, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.59.

¹⁴¹ Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, C.I, Trc. Kurul, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.122.

¹⁴² Hodgson, *a.g.e.*, C.I, s.122.

aynısı verilmek, ve adaletli davranmak şartıyla dört kadına kadar müsaade edilmiştir.¹⁴³ Bu tamamen istisnai bir kural olup, kültürel ve sosyal şartlarla ilgili bir durum olarak esnek tutulmuş, böylece zorunlu istisnai durumların ahlak dışı sayılması önlenmiştir. Birden fazla kadınla evlenme müsadesi, genel bir norm ve ahlaki bir değer değildir.

İslam dini evlenmede, hemen pek çok toplumda olduğu gibi ekzogamiyi (exogamie/dış evliliği) esas almış, bunun sınırlarını yeniden çizmiştir. Önceden sadece, ana, kız, kız kardeş, hala ve teyze mahrem sayılırken; üvey anne, erkek ve kız kardeşlerin kızları, süt anne, süt kız kardeş, kayın valide, üvey kız, oğulların karıları (gelinler), iki kız kardeşi bir arada nikahlama haram kılınmış, yani evlenme yasağı kapsamına alınmıştır.¹⁴⁴

Belli yakınlıkta olan kadınların nikahlanmaları yasaklanmış, hür kadınla evlenmeye gücü yetmeyenlerin cariye ile evlenmelerinin uygun olduğu¹⁴⁵ gibi noktalarda, hicretin üçüncü yılında nazil olan Nisa suresinde düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca, ailede uyumun sağlanabilmesi için inanç birliğinin gerekliliği üzerinde durulurken, ahlaki çevrenin korunması için de, eşlerin zinaya bulaşmamış olmaları hususu vurgulanmıştır.¹⁴⁶

2. Aile ve Ev

İslam'da dini-sosyal hayatın sağlıklı yürümesi açısından aile kurumuna büyük önem verilmiş, eşlerin birbirlerinin hukukuna riayet edemeyeceği fevkalade durumların dışında evlilik bir vecibe sayılmıştır. Bu önemli olgunun gerçekleşme şartı "nikah" olup; iki ayrı cinsin, isteyerek şahitler huzurunda ortak bir hayat için süresiz sözleşmeleridir. Hz. Peygamber, tanıyarak ve isteyerek evlenmeye çok önem vermiştir. Hadis kitaplarında, istemediği halde zorla evlendirildiği için, Hz. Peygamber'e şikayette bulunan bir kadının nikahının red ve iptal edildiğine ilişkin haberler vardır.¹⁴⁷

Nikah, sırf dini olmayıp, medeni bir işlem olarak, belli şartları haiz bir akittir. Hayati bir akit/sözleşme olan nikah, İslam'dan önce de varolan mehir şartına bağlanmıştır. Mehir, nikahın ciddiye alınmasına vesile olan, kadının özlük hakkı, dokunulmaz tabi bir varlığı olduğu gibi erkek için de, ifası gerekli bir görev

¹⁴³ Nisa Suresi, 4/3.

¹⁴⁴ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s.203.

¹⁴⁵ Nisa Suresi, 4/25.

¹⁴⁶ Bakara Suresi, 2/221; Nur Suresi, 24/3,26,32.

addedilmiştir. İslam'dan önce genellikle gelinin annesine verilen mehir, gelinin kendisine verilmesi yönünde şer'i bir hüküm olmuştur. Boşanma durumunda erkek, verdiği mehri geri alamaz ve evlilik süresince hanımının servetinden, kendi müsaadesi olmaksızın faydalanırdı.¹⁴⁸ Onu kendi emeğiyle geçindirmek zorundaydı. Hem kadınlar, hem de kız çocukları erkeğin mirası üzerinde hak sahibiydiler. Erkek evlat, kendi ailesine bakmak zorunda olduğu için, kız çocuğun aldığı mirasın iki katını alıyordu.¹⁴⁹

Aile içinde bir psiko-sosyal birlik meydana getirebilmek için kadın ve erkek arasında tam bir denklik kurulmuştur. Kur'an vahyinin indiği, kadının herhangi bir hak talep etmediği/edemediği bir çağda Kur'an'ı Kerim, her iki cinsin birbirinden farklı özelliklere sahip olduğunu ve bunun kendi fitratı/yaratılış gayesi içinde değerlendirilmesi gerektiğini şu şekilde açıklıyordu:

*"Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri özlemeyin, erkeklere kazandıklarından bir pay, kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan bol nimet isteyin. Doğrusu Allah her şeyi bilir."*¹⁵⁰

Bu ayette erkek ve kadının doğal yapılarında üstünlük gibi görünen farklı yönlerinin bulunduğu, bunların her birinin kendi içinde anlamlı oldukları, karşı karşıya getirilerek üstünlük tartışmasına girilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

İslam'da kadınlar, hukuki çerçevede, nikah, hibe, şuf'a, ida/emanet verme, icare, iare, vekalet, şirket, kısmet, dava, ikrar, sulh, vasiyet gibi sosyal ve ekonomik tüm haklarda erkeklerle eşit tutulmuşlardır. Üstelik bu akit, sözleşme ve muamelat gibi konulardaki işlemlerde eşinin izni şart değildir. Kadın ücrette de erkeğe eşittir. Ailede kendisine ait ünvanını (soyadını) taşıyabilir. Ancak şahadet ve verasetteki bir iki nokta sistem farkıyla ilgili istisnai durumlardır.¹⁵¹

İslam'da nikah akdiyle başlayan evliliğin sona ermesi, ölüm ve boşanma yoluyla olur. Boşanmanın ahlaki ve hukuki boyutları vardır. Doğal olarak devam etmesi istenen aile kurumunun yürütülmesine imkan kalmadığında, sevimsiz bir helal olarak tanımlanan boşanma/talak ruhsatıyla evlilik feshedilir.

¹⁴⁷ Bkz. *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Trc. Kamil Miras, C.XI, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1981, s.298-299.

¹⁴⁸ Nisa Suresi, 4/20,4.

¹⁴⁹ Nisa Suresi, 4/7,11; Hodgson, *a.g.e.*, C.I, s.123.

¹⁵⁰ Nisa Suresi, 4/32.

¹⁵¹ Aydın, *a.g.e.*, s.206.

Aile hayatında huzur ve mutlu olmak esasına İslam, hem kadının hem de erkeğin dikkat etmesi gerektiğini ana kural olarak koyduktan sonra, her hangi bir geçimsizlik durumunda, kadının hakkı erkeğe, erkeğin hakkı da kadına karşı korunmuştur. Her ikisinin de aynı haklara sahip oldukları gerçeği vurgulanarak, huzursuzluk çıkarmak hoş karşılanmamıştır.¹⁵² Her hangi bir geçimsizlik, anlaşmazlık halinde “*erkek ile kadının aralarını, anlaşma ile düzeltmeleri*”¹⁵³ tavsiye edilmektedir.

Talak uygulaması, ahlaki ve hukuki iki cepheyi ihtiva eden bir ilkedir. Tam boşanma gerçekleşmeden önce, vazgeçme, geri dönme, düşünme gibi bütün yollar denendikten sonra düzelme imkanı yoksa o zaman talak gerçekleştirilir. İslam dini, kadının lehine boşanmayı hem kolaylaştırmış, hem de ciddileştirmiştir. Cahiliye dönemindeki, erkeğin sık sık kadını boşadığı halde, bir türlü bırakmayarak defalarca geri alması, ya da nikahlısı gibi gösterip bir başkasıyla evlenmesine engel olması gibi kadına yapılan zulüm ortadan kaldırılmıştır. Bu konuda bir söze bile dikkat edilmesi gerektiğini Kur’an ihtar etmiş, ciddiyetsizliklere ceza getirmiştir. Eşini bir mahremine benzetme boşboğazlığı olan zihar uygulaması, bunun en açık örneğidir. Bu boşboğazlığı yapan kişi, bir köle azat etmek, iki ay oruç tutmak ya da altmış fakiri doyurmak gibi cezaları yerine getirmek zorunda bırakılmıştır.¹⁵⁴

Arap toplumunda, erkeğin karısını dövme adeti yaygındı. Hz. Peygamber, bu kötü adeti kaldırmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber: “*Kadınlar hakkında Allah’tan korkunuz. Onları Allah’ın emaneti olarak aldınız. Allah’ın kelimesiyle onlar size helal oldu. Sizin onların üzerindeki hakkınız, hoşlanmadığınız birini evinize sokmamalarıdır. Eğer bunu yaparlarsa yaralamadan onları dövin. Onların sizin ürerinizdeki hakları ise, rızıklarını ve giyimlerini örfe göre üstlenmenizdir...*”¹⁵⁵ Dövme konusunda illa böyle bir durum ile karşı karşıya kalırsa, bunun yaralamayacak derecede hafif olması gerektiğini bildirmiştir. Müslümanlara “*üsvetün hasene/en güzel örnek*” olan Hz. Peygamber’in, hiç bir kadına ve köleye bir fiske bile vurmadığını, Hz. Aişe bildirmektedir.¹⁵⁶

Abdullah b. Ömer; “*Hz. Peygamber devrinde hakkımızda ayet nazil olur korkusuyla hanımlarımıza elimizi ve dilimizi uzatmaktan sakınırdık. Hz. Peygamber*

¹⁵² Bakara Suresi, 2/228.

¹⁵³ Nisa Suresi, 4/128.

¹⁵⁴ Bkz. Ahzab Suresi, 33/4; Mücadele Suresi, 58/2-4.

¹⁵⁵ Ebu Davud, Sünen, II/462.

¹⁵⁶ Buhari, VI/153; İbn Sad, a.g.e., C.VIII, s.204-205.

*vefat edince dilimizi ve ellerimizi onlara uzattık*¹⁵⁷ diyerek. Hz. Peygamber devrinde kadına haksızlık yapılmasının nasıl önlendiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber devrindeki bu anlayış, kadınların, kocalarına her konuda boyun eğmemelerini ve zulme karşı ayaklanmalarını ve haklarına sahip çıkmalarını sağlar. Hz. Ömer, kadınlardaki bu uyanışı, Ensar kadınlarına bağlamaktadır. O, bunu şöyle ifade eder: *"Biz Kureyş topluluğu, kadınlardan üstündük (onlara galiptik). Medine'ye geldiğimiz zaman kadınların Ensara galip olduklarını gördük. Bizim kadınlarımız da onların huyunu edinmeye başladılar..."*¹⁵⁸

Rivayet edilen bu olaylardan, cahili dönemde, Mekke kadınlarıyla, Medine'deki kadınlar arasında oldukça açık farkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Medine'de cahiliye döneminde kadınlar, daha saygın, etkin ve gerek erkekler üzerinde, gerekse toplumda söz sahibi idiler. Medineli kadınların hayatında, Mekke'de olduğu gibi açıktan fuhşun çok yaygın olduğunu görmüyoruz. Bu konuda da, Yahudilerin kadınlar konusundaki tutumları etkili olmuştur. Çünkü Yahudilerde zina yasaktı ve cezası idamdı.¹⁵⁹

Hz. Peygamber, ailede sevgi ve mutluluğun korunmasını esas alarak, karı-kocanın birbirlerine karşı çekişme ve kavgadan uzak mutlu sade bir hayat sürmelerini tavsiye ederdi. Ev içindeki hayatı ise oldukça sade idi. Kendisi sahabesine ve bütün ümmete örnek olacak şekilde, Kayser ve Kisralar'ın hayatının, bu dünyada Mü'minin gayesi olamayacağı vurgusuyla bunlara ahirette sahip olmak istemez misiniz? diyerek gerçek hayata dikkatleri çekerekdi.

Ev içinde kullanılan eşyalar sade basit ve ihtiyaca yönelik malzemelerden oluşuyordu. Kendisi yerde hasır yaygı, hurma lifinden veya yünden doldurulmuş minder/yatak üzerinde oturuyor ve yatıyordu. O dönemde Medine'deki evlerde aydınlatma için, bir kaptaki yağ içine konan fitil yakılarak aydınlanma sağlanıyordu.¹⁶⁰

Evlerde demirden, camdan, taştan, ağaçtan, bakırdan, topraktan, tunçtan ve deriden imal edilmiş çeşitli kaplar kullanılıyordu. Deriden yapılmış kaplar, tulumlar, içindeki malzemeyi soğuk tutan çift katlı kırbalar, ahşaptan bardak, tabak ve yemek kapları, hurma kütüğünden oyulmuş fiçılar ve saplı kovalar evde kullanılan ihtiyaç malzemelerinden idi. Ayrıca taş ve topraktan yapılmış çeşitli tencere ve çömlekler

¹⁵⁷ Buhari, VI/146.

¹⁵⁸ İbn Sad, a.g.e., C.VII, s.182-183.

¹⁵⁹ Ali Osman Ateş, a.g.e., C.II, s.289.

¹⁶⁰ Ali Osman Ateş, a.g.e., C.II, s.289.

mevcuttu. Değişik sıvıların konulup, muhafaza edildiği su, süt, zeytinyağı, bal, tereyağı gibi gıdaların saklandığı kaplar vardı.¹⁶¹

O dönemde evlerin iç duvarları kireçle ve içine katılan boyalarla badana yapılırdı. Evlerin camları perdelerle kapatılırdı. Evlerde banyo olmadığı için banyo örtü ile ayrılan bir yerde yapılırdı. Tuvaletler ise evin dışındaydı. Rasulullah, ev eşyası olarak erkek ve kadın için birer, bir yatağın da misafir için meşru olduğunu, fazlasının gereksizliğine işaret etmiştir.¹⁶²

3. Düğün, Eğlence ve Spor

Hız. Peygamber, ev ve aile hayatına çok önem verirdi. Bekarlığı kınarken evlenmeyi teşvik eder, mutlu bir aile yuvasının kurulması için gayret gösterirdi. İmkânı olduğu halde evlenmeyen kişiyi şeytanın kardeşi olarak niteler, bekarlığı, hristiyan rahiblerin yolu, evliliği ise kendi sünneti ve ümmetinin yolu olarak açıklardı.¹⁶³ Hız. Peygamber, bekar olan bir sahâbenin bekarlığına şükretmesi karşısında; “Öyleyse sen Şeytan'ın kardeşisin, Ya hristiyan rahibleri gibi yaparsın, onlardan olursun. Ya da bizim sünnetimize uyar bizim gibi yaparsın. Sizin en şerhileriniz bekar olanlarınızdır” diye mukabele etmiştir.¹⁶⁴

Müslümanların evlenebilmesi için düğün ve nişan masraflarının asgariye indirilmesini tavsiye ederdi. Medine’de düğün yemeği vermek yapılan tatbikatlardan idi. Evlenecek olanların israfa ve lükse kaçmadan düğün yemeği (velime) yapmalarını emrederdi. Hız. Peygamber de, evlenen kimseye; “Allah sana mübarek eylesin. Bir koyunla bile olsa davet yap”¹⁶⁵ buyurarak düğünde davetin önemine işaret etmiş, ancak israfa kaçılmamasını bilhassa öğütlemiştir. Düğünde def çalınmasını, meyve ve şekerler dağıtılmasını, ziyaretçilerin bunları kapışmalarını tavsiye ederdi.¹⁶⁶

Medine’de evlenme için düğün hazırlıkları yapılır, gelini hazırlamak için kadınlar görevlendirilirdi.¹⁶⁷ Evleneceği zaman Hız. Aişe’yi annesinin hazırladığı, onun

¹⁶¹ Nebi Bozkurt, “Asr-ı Saadet’te Evler ve Ev Hayatı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, C.V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.57-59.

¹⁶² Mehmet Ali Kapar, Hız. Peygamber Döneminde Toplumsal Yapılanma ve Müslümanlararası İlişkiler, (Basılmamış Tez), Konya, 1997, s.119.

¹⁶³ İbn İdris, a.g.e., s.240.

¹⁶⁴ İbn İdris, a.g.e., s.240.

¹⁶⁵ Buhari, Nikah, VI/141.

¹⁶⁶ İbn İdris, a.g.e., s.241.

¹⁶⁷ İbnü’l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, C.VII, s.384.

beslenmesine dikkat ettiği rivayet edilir. Yine Hz. Peygamber, Hz. Safiyye ile evleneceği zaman, Ümmü Süleym adındaki bir kadını görevlendirmiştir.¹⁶⁸

Her toplumda olduğu gibi Medine toplumunda da neşeli, sevinçli gün ve törenlerde, düğünlerde, Hz. Peygamber'in mübah gördüğü sınırdaki çeşitli eğlence ve sportif faaliyetler yapılmıştır. Cahiliyede eğlenceye çok düşkün olan bu toplumu Kur'an-ı Kerim şöyle tasvir eder:

*"Onlar bir ticaret ve eğlence gördüklerinde hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."*¹⁶⁹

Asr-ı Saadet'te düğün, bayram, sefere çıkış ve dönüş, ticaret kervanlarını karşılama ve uğurlama zamanlarında çalgı ve davul çalınması ve eğlenilmesi adet idi. Bu ayeti kerimede, Medine'de kıtlık yıllarından birinde, bir kervanın gelişini bildiren davul sesini duyunca, ibadeti bırakarak kervana koşmaları, eğlenceyi ibadete tercih etmenin yanlışlığı vurgulanıyor. Buna göre, zımnen ibadete mani olmayan meşru eğlencenin cevazına hükmedilebilir.

Hz. Peygamber, düğünlerde eğlenmenin caiz olduğunu vurgulamıştır. Hz. Aişe, bakımını üzerine aldığı ensarlı bir kızı evlendirirken; Hz. Peygamber, bu düğünde oyun ve eğlence ile ilgili her hangi bir faaliyet göremeyince; Ensarın bundan hoşlanacağını belirterek, Medine'de şarkı söyleyen Zeyneb isminde ki kadını kendisi gönderir.¹⁷⁰ Bir düğün esnasında, elindeki defle şarkı söyleyen Ümmü Nebit'i gören Hz. Peygamber, bunun sebebini sorar. Kadın düğün yaptıklarını ifade edince Hz. Peygamber, onun şarkısına bir ilavede bulunur.¹⁷¹

Evlilik törenlerinde Hz. Peygamber'in def çalınarak şarkı söylenmesini bizzat teşvik ettiğini biliyoruz. Hz. Peygamber, nikahın düğünle kutlanmasını kadın ve genç kızların çalgı ve şarkılarla eğlenmesini bir ihtiyaç olarak görüyor ve kabul ediyordu. Nikahın gizli tutulmayıp duyurulması için def çalarak kutlanılmasını tavsiye ediyordu.¹⁷²

¹⁶⁸ Buhari, Nikah, VI/140; İbn Sad, a.g.e., C.II, s.116.

¹⁶⁹ Cuma Suresi, 63/11.

¹⁷⁰ Buhari, Nikah, VI/140; Kettani, a.g.e., C.II, s.347.

¹⁷¹ Rıza Savaş, "Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı," *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, C.IV, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.423.

¹⁷² Buhari, Nikah, 49, 63; İbn Mace, Nikah, 21.

Düğün merasimi dışında, bayramlar vesilesiyle yine eğlenilmesine bazı sahabenin karşı çıkmasına rağmen, Hz. Peygamber müsaade etmiştir. Bir Kurban bayramı gününde, Hz. Aişe'nin iki cariye ile evde def çalıp şarkı söylemelerine ses çıkarmamış, Hz. Ebu Bekir'in kızmasına karşı çıkarak: “*Bırak bu bayramdır*” diyerek onları serbest bırakması için uyarmıştır. Yine bir bayram gününde, Hz. Aişe'yi mescide götürerek, Habeşlilerin mızrak-kalkan oyununu, usanıncaya kadar arkasından seyrettirdiği hadis kitaplarında belirtilmektedir.¹⁷³

Hz. Peygamber zamanında, Medine'de icra edilen eğlence çeşitlerine baktığımız zaman; At ve deve yarışları, koşu ve ok atma yarışları gibi eğitime yönelik sportif faaliyetlerin yapıldığını ve Hz. Peygamber'in bunları teşvik ettiğini görürüz. Hz. Peygamber, hayvan yarışlarında bunların öncülüğünü yapar ve başarılı olanları mükafatlandırır.¹⁷⁴ Hatta Abda isimli devesini yarıştırır, bütün develeri geçerdi. Bir defasında bir bedevinin devesi, Abda'yı geçmişti. Sahabe buna çok üzüldü. Fakat Hz. Peygamber: “*Yükselen her dünyevi şeyin alçalması, ilahi hikmet gereğidir*”¹⁷⁵ buyurarak hem sahabeyi teskin etti. Hem de ilahi hakikate uygun olan gerçeği ilan etti.

Rasulullah'ın teşvik ettiği sporlardan birisi de güreş idi. Sefere çıkmak için kendilerine izin verilmeyen bazı gençler, kendilerinden büyük birisini yenerek güçlü olduklarını ve sefere katılmaya hak kazandıklarını göstermek için, hemen güreş tutarlardı. Güreşle beraber, Medine'de *dirkele* denen ve mızrakla oynanan bir oyun ve ok müsabakaları da yaygındı.¹⁷⁶

4. Giyim Kuşam

Hz. Peygamber zamanında Medine'de, sahabenin giyimi oldukça basit ve iki ana parçadan oluşuyordu. Birinci parça, vücudun alt kısmını örten ayaklara kadar uzanan *İzar* denilen etekten ibaretti. Ayak bileklerinin üzerine kadar uzanan bir giyecekti. İkinci kısmı ise *Rida* denilen *Kamis* (*gömlek*) olarak bilinen kolları ve boyu kısa vücudun üst kısmını örten bir giycek idi. Bu giyeceği büyük küçük bütün erkekler giyiyordu. Küçükler kırmızı renkli olarak giydikleri bu giyeceğin büyüklere kırmızı renklisinin giyilmesi yasaklanmıştı. Erkekler elbiselerin en güzeli olan beyazı giyeceklerdi. Belki

¹⁷³ Buhari, Ideyn, 2; Buhari, Nikah 114; Müslim, Ideyn 17.

¹⁷⁴ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.1075.

¹⁷⁵ Buhari, Cihad 59.

¹⁷⁶ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.1075-1076.

de bu yasak, beyaz olmasından dolayı kiri çabuk göstererek, temiz tutulması için hemen yıkanarak daha temiz ve güzel olmasını sağlamak içindi.¹⁷⁷

Elbiselerde renk olarak kırmızı ve yeşil çizgilerin ağırlıkta bulunduğu kumaşlar kullanılıyordu. Sahabe izarın yerine *Sirval* (şalvar, pantolon) denilen giysiyi de giyiyorlardı. Habeş kralı Necaşi, Medine'ye Hz. Peygamber'e bir çok şalvar göndermişti. Aba isimli giysi ise yaygın değildi. Hz. Ebu Bekir bu giysiyi giymiştir.¹⁷⁸

Elbiselerin çoğu, pamuk dokuma olup yün ve keten dokumalar da vardı. Zübeyr b. Avvam ve Abdurrahman b. Avf dışında ipek giymeyi yasaklamıştı. Sahabe baş örtüsü olarak sarık sarıyordu. Ehli kitap ise kalans isminde bir şapka kullanıyorlardı. Sahabeden bazılarının sarıklarının üzerine şapka giydikleri rivayet edilmektedir. Sahabe siyah, bazen da sarı sarık sararken, ehli kitap beyaz şapka giyiyordu. Sahabe sarığı sararken, arkasında dört parmak bıraktıktan sonra alnının üzerinden başında doluyorlardı. Hz. Peygamber ise, siyah sarık sarıyor ve onu iki omzunun arasından bırakıyordu. Ayakkabıları ise deriden dikilmiş hafif ayakkabılar idi.¹⁷⁹

Kadınların giysileri ise, erkeklerin giysilerinden pek farklı değildi. Şalvar giydikleri gibi *dir* denilen bir entari giyiyorlardı. Bir kadın gömleği olan bu elbise ayaklara kadar da uzanabiliyordu. Kadınlar başlarına örtü olarak *himar* denilen bir başörtüsü kullanıyorlardı. Yine kadınlar, pamuktan ya da ipekten olan *mırt* denen bir giysi giyiyorlardı ki bunun, kadın evi dışına çıkacağı zaman büründüğü bir örtü olduğu anlaşılmaktadır. Yine kadınların giydikleri elbiselerden birisi de cilbab idi. Cilbabın gömlek (kamis), başörtüsü (himar) anlamlarına gelebileceği, ayrıca insan vücudunun belden yukarısını örten elbise anlamını taşıyan rida olabileceği söylenmiştir.¹⁸⁰

İsimleri verilen bu elbiselerin mahiyetleri ve nasıl giyildikleri hakkında net, açık ve tam bilgilere sahip değiliz. Elimizdeki bazı bilgilerden yola çıkarak, Hz. Peygamber devrinde kadının, önce etek (izar), sonra entari (dir), sonra başörtüsü (himar) ve daha sonra da dış elbise olarak, üstlük (rida, cilbab) giydiği söylenebilir. Şalvar giymenin yaygın olmadığı, giyenlerin onu etek altına giydikleri anlaşılmaktadır.¹⁸¹

Sahabe, Hz. Peygamber'in eğitim ve tavsiyeleriyle dış görünüş ve temizlik konusunda dikkatli davranırlardı. Elbiselerinin temizliğine dikkat ederlerdi. İş ve günlük

¹⁷⁷ İbn İdris, *a.g.e.*, s. 237-238.

¹⁷⁸ İbn İdris, *a.g.e.*, s. 237-238.

¹⁷⁹ İbn İdris, *a.g.e.*, s. 237-238.

¹⁸⁰ İbn İdris, *a.g.e.*, s. 237-238.

¹⁸¹ Rıza Savaş, *a.g.e.*, C.IV, s.353-354.

elbiseleri dışında Cuma günü ve namazı için özel bir elbise bulundurmaya gayret gösterirlerdi. Saçlarının yüzlerine uzamasına müsaade etmez, bıyıklarını kısaltır, sakallarını uzatır, kına ile boyarlardı. Tırnaklarını keser, dişlerinin temizliği için misvak kullanırlardı.¹⁸²

Bazı sahabeler saçlarını omuzlarına kadar uzatırlardı. Fakat, günde iki defa yağlar ve tarakla tararlardı. Kadınlar ise saçlarını tarakla tarayarak örerlerdi. Sahabe misk ve anber gibi kokular kullanmaya özen gösterirdi. Bu, İslam öncesinden beri adet olarak yapılmaktaydı.¹⁸³

Sahabe arasında gümüşten ya da demirden yüzük taşımak yaygındı. Sağ ya da sol ele yasaklanmadan önce altın yüzük takıyorlardı. Hz. Peygamber, Müslümanlar arasında olabilecek bütün anlaşmazlıkları bertaraf edebilmek için özenle her türlü tedbire başvuruyordu. Kadınlara ise altın yüzük, gerdanlık ve küpe kullanmayı serbest bırakmıştı.¹⁸⁴

II. DİN

Toplum kültürünün en önemli vechelerinden birini de dini inançlar, normlar, değerler, düşünce ve davranışlar oluşturur. Kültürü oluşturan bu unsurlar ve bunlar arasındaki denge, zamana ve şartlara göre gelişir ve değişir. Bu nedenle, dinin sosyo-kültürel yapı içerisindeki fonksiyonları da durum ve şartlara göre değişebilmektedir. Geleneksel toplumlarda din, toplum kültürünün bütüncül yapısına hakimdir. Bu bakımdan bu tür toplumlarda din kurumu, kültürel normların özünü teşkil eden ve kültürün psiko-sosyolojik yönünü oluşturan inanç ve faaliyet biçimlerinden ibarettir.¹⁸⁵

Modern sınaî kültürde zirveye ulaşan bir ayrımlaşma süreci sonucunda, giderek toplum kültürünün çeşitli alanları birbirinden uzaklaştığından ve doğrudan doğruya dinin etkilerinden sıyrılarak dünyevileştiğinden, dinin de giderek kendi öz alanına çekilip orada derinleştiği ve mü'minlerin salt dini hayatını düzenler bir durum aldığı görülmektedir. Bu nedenle günümüz modern toplumlarının sosyo-kültürel organizasyonu içinde dinin yeri esaslı bir değişikliğe uğramıştır.¹⁸⁶

¹⁸² İbn İdris, *a.g.e.*, s.239.

¹⁸³ İbn İdris, *a.g.e.*, s.240.

¹⁸⁴ İbn İdris, *a.g.e.*, s.240.

¹⁸⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993, s.308.

¹⁸⁶ Günay, *a.g.e.*, s.308.

Ancak modern sanayi toplumlarında dahi, kişileri kutsalla karşı karşıya getirerek şahsiyetlerinin birliğini sağlayan ve onları parçalanma tehlikesine karşı koruyan din, bu durumuyla dahi, kültürün kendisinden soyutlanması ve ayrılması mümkün olmayan bir parçası olmakta devam etmektedir. Bu anlamda, bir din filozofu olan D.M.Edwards'ın dediği gibi “kutsal/din”: iyi, gerçek ve güzel gibi değerlere eklenen bir dördüncü değer değil, bu değerlerin kendisinden doğduğu “ana rahmi”, yani din, kültür ağacının bir dalı değil, gövdesidir. Yeryüzündeki tüm kültürler, ne kadar ayrılmış olurlarsa olsunlar, bazı şekiller altında dini özellikler taşımaktadırlar. Çünkü din, kültürel bir evrenselliğe sahiptir.¹⁸⁷

Son derece dinamik, gerçekçi ve yeniliklere açık bir din olan İslam dini, akidesinin temelini oluşturan **“Tevhit/Birlik”** inancı ile en mükemmel ve ideal bir sosyal kaynaşma, kenetlenme, birleşme ve bütünleşme prensibini ortaya koyar. Her türlü grup, tabaka ve çevreden olan insanlara; *“Ey iman edenler”* hitabıyla; yine *“Mü'minler kardeşler”*¹⁸⁸ ilkesiyle sosyal statü, farklılık ve tezatları eritip kaynaştırmakta ve bir tek Allah'a kulluk inancı etrafında onları birleştirerek adeta yekvücut kılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, insanları tevhit inancı etrafında birleşmeye çağırırken, bu davetini belli bir millete, sosyal çevreye veya gruba yapmamakta, hitabını bütün insanlığa yönelterek, ona evrensel bir özellik vermektedir. İnsanlığa son peygamber Hz. Muhammed'in risaletinde gönderilen evrensel İslam dini, önce doğduğu Arap yarımadasında Mekke ve Medine toplumlarından başlayarak daha sonra bütün bir insanlığı tevhidî kültür ve ideoloji etrafında bütünleştirmeyi hedeflemektedir.

İslam dini, teorik ve pratik ilkelere sahip bir dindir. İslami tebliğin Mekke dönemi tevhidin teorik anlatımı olan, yeni bir kültürel sistemin kuruluşu olarak özetlenebilir. Hz. Peygamber'in Medine döneminde ise, bu kültürel değerlerin pratiğe aktararak, bunlar üzerine sosyal bir sistemin inşası söz konusudur. Yani Mekke'de yapılan kültürel mücadele, Medine'de de devam etmekle beraber, dinin pratik hayata emir ve yasaklarla, ibadetlerle yansıyarak, cemaatleşme, ümmet olma, millet olma sürecinin yaşanmasıdır.

¹⁸⁷ Günay, a.g.e., s.308.

¹⁸⁸ Hucurat Suresi, 49/10.

1. İslam Dini ve Medine

İslam dini, fert ve toplumu her türlü şirkten temizleyerek tevhide ulaştırmak üzere gönderilmiş ilahi bir din idi. İslam dininin ana gayesi ve cemiyet hayatının bir sosyal olgusu olan Tevhit'in¹⁸⁹ Medine'de hakim kılınması gerekiyordu. Bunun için Hz. Peygamber, Müslüman olmak isteyen her insana, "*La ilahe illallah/Allah'tan başka ilah yoktur.*" tevhit kelimesini söylettirerek, onların putları reddederek, İslam'a girmelerini temin ediyordu. İnancın ilk basamağı olan bu kelimenin hedefleri neydi?

Bunun için öncelikle dinin tarifine bir bakalım. İslam kelimacıları dini şu şekilde tarif ederler: "*Allah tarafından vahiy yoluyla ve peygamberleri aracılığıyla vaz edilen ve saliklerini dünya ve ahirette saadet ve necata götüren, itikad ve amellerden mürekkep bir müessesedir*" şeklindeki tarifile din:

1. *Tarafı İlahi'den vaz olunmuş bir kamunu mübindir.*
2. *İnsanları yaratılışlarındaki gaye ve hikmetten haberdar eder.*
3. *İnsanlara hidayet ve saadet yollarını gösterir.*
4. *İnsanları -akıl sahiplerini- kendi ihtiyaçlarıyla bizatihi hayır olan umura/işlere sevk eder.*
5. *Dinin vaz edicisi Cenab-ı Hak olup, menşei vahiy ve nübüvvettir.*¹⁹⁰

İşte tarifi ve gayesiyle, Allah tarafından gönderilmiş olan, insanlara niçin yaratıldıklarını açıklayan, onlara en doğru ve güzel olanı gösteren, iyi işlere yönlendiren bu ilahi vahiy kaynağıyla gelen mesajın mübelliği Hz. Muhammed, Medine'de bu temiz inançları yerleştirerek dünya hayatının ve süfli emellerin kölesi olmuş insanları gerçek hürriyete, Allah'ın kulluğuna yöneltti. Bu temiz inancın ve dinin gereği olarak fertler ve toplum, put merkezli şirke bulanmış ibadetten, tevhide dayalı ibadete yöneliyordu.

Hız. Peygamber, tevhit inancını inanç ve ibadet boyutuyla Medine'de yerleştirmeyi başarmış, toplumu şirkten arındırarak, muvahhit İslam toplumunu kurumlarıyla, müesseseleriyle gerçekleştirmiştir.

İslam dini, Hız. Peygamber'le beraber Medine'ye geldiğinde toplumsal bir direnişle karşılaşmadı. Arap Evs ve Hazrec kabilelerinin, kendi içlerinden bir peygamber bekleyen Yahudilere karşı semavi bir dine iştiyakla sarılmaları, Medine'deki

¹⁸⁹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.126.

siyasi üstünlüklerine rağmen savaşlar neticesinde birçok liderlerini kaybederek başsız kalmış olmaları, Hz. Peygamber etrafında toplanmalarını kolaylaştırmıştır. Hz. Aişe, bu durumu şu sözleriyle izah eder: “*Evs ve Hazrec’in ileri gelenlerinin helak olduğu kanlı Buas Savaşı, Medinelilerin İslam’ı ve Hz. Peygamberi kabul edebilmeleri için Allah’ın Rasulüne bir ikramıydı.*”¹⁹¹

2. Teoriden Pratiğe

Kur’an’ın vahiy sürecine baktığımızda, nazil olan ayet ve surelerin Mekki ve Medeni olmak üzere ikiye ayrıldığını ve bunların muhteva bakımından farklılık arttığını görürüz. Hicretten önce Mekke’de nazil olan ayetlerde, Allah’ın varlık ve birliğine, peygamberliğe iman, kıyamet, ahiret, hesap, müşrikliğe yöneltilen tenkitler gibi itikadi konular hakimdir. Medine döneminde nazil olan ayetlerde ise, daha çok toplumsal, hukukî, ailevî, ibadet hayatıyla ilgili, pratik ahlaka müteallik ve siyasal düzenlemelerin; yani toplumun dünyevî ve sosyal yaşantısı ile ilgili hükümlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Hız. Peygamber daha ilk ibadethaneyi, hicret yolunda iken Kuba’da mescit inşa ederek yapmıştı. Yine Medine’ye yerleşir yerleşmez, şehrin tam merkezine Mescid-i Nebi’nin yapımına girişti. Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerinde mescidin çok büyük yeri ve önemi vardı. Çünkü insanlık tarihi boyunca, aile, klan ve kabilelerin daha geniş sosyal ve siyasi bir birlik oluşturabilmeleri, bir mabedin etrafında müşterek bir ibadet grubunun oluşturulması şeklinde vuku bulmuştur.

Namaz ibadeti için Mescide gelen Müslümanlar, Ensar ve Muhacir Hz. Peygamber’in etrafında toplanıyor, orada ibadetle, ahlaki esaslarla ilgili bilgileri öğreniyorlardı. Artık Medine’de yaşanan günlük hayat Mescitden yönlenecek, insanlar bütün yaptıkları işlerin dini, ahlaki değer ve boyutlarını öğrenerek hemen pratiğe geçiriyorlardı. Yeni toplum, iman ve ibadetle beraber salih amelleri günlük ve sosyal hayatına uyguluyordu. Helal ve harama dair bütün bilgiler burada öğreniliyor, cezalar burada uygulanıyordu.

Mekke’de iman ve inançla ilgili ayetler inerken artık bir ileri merhale olarak ibadetle, muamelatla ilgili emir ve hükümler kısım kısım inerek toplum tekamüle doğru

¹⁹⁰ Ünver Günay, *a.g.e.*, s.148; Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmî Kelam*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1972, s.41-43.

¹⁹¹ Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s.218; Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.152.

götürülüyordu. Toplumun durumuna uygun tedrici olarak ayetlerin nüzulu fertleri ve toplumu her gün bir adım ileri tekamüle götürüyordu. İşte bu toplumsal yapının ibadetler harcı kumu taşı olarak binayı yükseltiyordu.

3. Mescid-i Nebi'nin İnşası ve Fonksiyonları

Hız. Peygamber, Medine'de Ebu Eyyüb'ün evine misafir olarak indikten sonra ilk iş olarak günde beş vakit namazın kılınacağı bir mescit yapmaya koyuldu. Rasulullah kısa süreli olarak kaldığı Kuba köyünde de ilk iş olarak bir mescit inşa ettirmiş ya da mescit yeri tayin etmişti. Coğrafi olarak Yesrib sınırlarının tam merkezinde kurulan bu mescit, yeni oluşmakta olan İslam toplumunun sosyo-kültürel, idari, siyasi, dini olarak tam bir merkez olacaktı.

Hız. Peygamber Kuba köyünde birkaç gün konakladıktan sonra daha kuzeyde bulunan cev f denen Medine vadisine doğru gitmeye karar verdi. Anne tarafından akrabası olan Beni Neccar'a haber göndererek onların silahlı olarak kendisine nezaret etmesiyle Yesrib içlerine ilerledi. Herkes nereye gideceğini, kime misafir olacağını merak ediyordu. Herkes kendisinde kalmasını arzu ederek kimisi devesinin yularını tutmaya çalışıyor, kimisi evini işaret ederek o tarafa yönelmesini istiyordu. Fakat O, bütün bunlara karşı her bir kabilenin yanından geçerken: "*Devenin yolunu açınız, nereye çökeceği ona emredilmiştir*" diyordu. Deve yolu açılıp serbest bırakılınca Neccar oğullarının evleri yanına varıp Rasulullah'ın bugünkü mescidinin bulunduğu boş arsaya çöktü. Bu alana en yakın ev, Ebu Eyyüb'un eviydi. Ebu Eyyüb hemen davranarak Rasulullah'ın yanında bulunan eşyalarını evine taşıyarak, Hız. Peygamber'i evinde misafir etmeye başladı.¹⁹²

Hız. Peygamber'in Medine'de ilk yaptığı iş bir mescid inşa etmek oldu. Devenin çöktüğü arsanın kimin olduğunu araştırarak burayı satın aldı. Burası eskiden mezarlık olarak kullanılan, hurmaların toplandıktan sonra serilerek kurutulduğu boş bir alan idi. Bu arsanın hemen düzenlenmesine geçilerek, yerler temizlendi, kabirlerdeki kemikler toplanarak başka bir yere nakledildi ve orada bulunan hurma ağacı sürgünleri kesilerek mescidin arsası hazırlandı. Hız. Peygamber mescidin sınırlarını, önce eni 60, boyu 70 zira olarak belirledi. Daha sonra eni ve boyu yüz zira olarak kare şeklinde genişletildi.¹⁹³

¹⁹² Daha geniş bilgi için bkz. Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.175-178; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zadü'l-Mead*, C.III, s.75-92; *D.G.Büyük İslam Tarihi*, C.I, s.251-258.

¹⁹³ Abdullah Abdülaziz b. İdris, *Müctemau'l-Medine fi Ahdi'r-Rasul*, Riyad, 1992, s.131.

Temelleri kazılarak, taş temeller üzerine kerpiç örülerek duvarlar yükseltildi. Hz. Peygamber kendisi de mübarek omuzlarında kerpiç taşıyarak çalışıyor, bütün Müslümanları teşvik ediyordu.¹⁹⁴

Hızlı bir şekilde mescid inşaatına devam edilmesi, Hz. Peygamber'in de bütün itirazları reddederek bu inşaatta çalışması Muhacir ve Ensardan bütün Müslümanların şevkini artırıyor, aşk, şevk, hamaset ve bağlılık ateşi körüklenerek mescidin bir an önce bitmesi için herkes canla başla çalışıyordu. İnşaat devam ederken Hz. Peygamber, kabileler arasında rekabet ve imtiyaz olmaması için her kabileye ayrı ayrı görevler vererek hepsini bu inşaat işine ortak etmişti.¹⁹⁵

Mescidin kıblesi Kudüs'e doğru Hz. Peygamber tarafından tesbit edildi. Taş, kerpiç ve hurma ağaçlarıyla yapılan mescidin duvarları yükseldikten sonra ortasına hurma ağaçlarından direkler kondu. Kiriş ve tavanları konmadan önce Hz. Peygamber orada Müslümanlara namaz kıldırıldı. Daha sonra Mescid-i Nebi'nin üzeri hurma dal ve yapraklarıyla kapatılarak, yağmur geçirmeyecek şekilde çamur dökülerek kapatıldı. Yüksekliği yedi ya da beş zira idi. Mescidin biri güneyde, biri doğuda, bir de batıda olmak üzere üç kapısı vardı.¹⁹⁶

Peygamber mescidinin tamamlanmasıyla artık Müslümanların buluştukları ortak bir mekanları vardı. Müslümanlar kabilelerinin bulunduğu yerler ve evleri uzak olanlar bile, beş vakit namazda akın akın mescide gelerek Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılmaya özen gösteriyorlardı. Çoğu uzaktaki evlerini satıp Mescidin yakınında yerleşmek istiyordu. Fakat Hz. Peygamber kendi yurtlarında kalmalarını emrediyordu.¹⁹⁷ Mescit, Medine'deki Müslüman topluluğun bir merkezi haline geldi. Hz. Peygamber devamlı gece, gündüz Mescidde ya da Mescidin doğu duvarına yapışık olarak kendisiyle ailesine ev olarak yapılmış bölümde kalıyor ve ikamet ediyordu. Bütün Müslümanlar beş vakit namaz için mescide geliyorlar, bütün meselelerini Hz. Peygamberle orada görüşüyor, konuşuyor, çözüme kavuşturuyorlardı. İslam'ı öğrenmek için Ensar ve Muhacir toplanıyor, gelen yabancılar orada kabul ediliyor, İslam'a girenler orada hidayet buluyordu. İnsanlar her türlü dünya işlerini Hz. Peygamber'e arz

¹⁹⁴ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.141.

¹⁹⁵ İbn İdris, *a.g.e.*, s.130.

¹⁹⁶ İbn İdris, *a.g.e.*, s.132.

¹⁹⁷ İbn İdris, *a.g.e.*, s.131.

ediyorlar, Hz. Peygamber Allah'ın hükmüyle hükmediyor, problemlerini sıkıntılarını gidermeye çalışıyordu.¹⁹⁸

Hız. Peygamber Mekke'de Beytülmakdis'e doğru namaz kıldığđı gibi, Mescidin kıblesini de Beytülmakdis'e doğru yapmıştı. Hız. Peygamber'in bu şekilde Kudüs'e doğru namaz kıldığđına memnun olan Yahudiler, dedikodudan geri kalmıyorlar, "Muhammed ile ashabı nereye yöneleceğini bilmedi de biz kiblemizi hediye ettik" diyorlardı. Bu şekilde Beytülmakdis'e doğru namaz kılma 16 veya 18 ay devam ettikten sonra kiblenin Kabe'ye tahvil edilmesiyle Yahudiler buğzettiğı gibi müşrikler de: "Muhammed bizim dinimizden ayrılışına pişman oldu. Şimdi bizim kiblemize döndüğü gibi bize de geri dönecek" gibi sözlerle Hız. Peygamber'i ve Müslümanları alaya almaya çalışıyorlardı.¹⁹⁹

Bu yeni şehirde ve toplumda mescidin siyasi, sosyal, kültürel birçok fonksiyonu vardı. Mescid'in Hız. Peygamber'in davetinde ve yeni toplumun inşasındaki rolü çok büyüktü.

Mescid-i Nebi, sanki bir ilim, eğitim ve öğretim müessesesi idi. Orada kurulduğı andan itibaren ders halkaları oluşuyor, Kur'an okunuyor, Hız. Peygamber'in hadisleri öğreniliyor, fıkhi meseleler soruluyor-cevaplandırılıyor.²⁰⁰ Kısaca yeni toplumun eğitim merkeziydi. Ayrıca Mescidin yanındaki Suffe sanki bir yatılı üniversiteydi. Konumuzun ileriki bölümlerinde eğitim konusunu incelerken Suffe konusunu detaylı olarak ele alacağız.

Siyasi meseleler Mescidde görüşülüyor, müzakere ediliyor, dışardan gelen kabile reisleri burada kabul ediliyor, diplomatik görüşmeler yapılıyor, toplumla ilgili herhangi bir mesele olduğunda Hız. Peygamber, namaz dışında olağan üstü hal ve durumlarda halkı topluyor minbere çıkıyor ve onlara bilgi veriyordu.²⁰¹

Hız. Peygamber Medine toplumunda yaşayan Müslümanların sosyal meselelerini buradan sevk ve idare ettiğı gibi, aynı zamanda Mescidi sanki bir duruşma salonu gibi kullanarak anlaşmazlığa düşen Müslümanları (davalı ve davacıyı) burada dinler, hukuki meselelerini hallederdi. Bu yönüyle de Mescid, sanki bir mahkeme salonuydu.²⁰²

¹⁹⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.142.

¹⁹⁹ Mehmet Ali Kapar, *Hız. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yayınları, İstanbul, 1993, s.140-141.

²⁰⁰ J. Pedersen, "Mescid" md., *M.E.B.İ.A.*, C.VIII, s.47.

²⁰¹ Pedersen, *a.g. md.*; Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.264.

²⁰² Ahmet Önkall, "Asr-ı Saadette İslam'a Davet Medodu", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, C.II, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.128.

Hız. Peygamber, yardım toplayacağı zaman Mescidde teberruları topar, ihtiyaç sahiplerine de orada dağıtırdı. Zaman zaman iktisadi meselelerde müzakereler yapılırdı. Savaş için karar alınan, ordunun donatımı ve askeri planların müzakerelerinin yapıldığı bir ordu karargahı idi.²⁰³

Medine dışından gelen kalabalık misafirler de Mescidde kalabilirlerdi. Nitekim Hız. Peygamber, Sakif heyetinin yarısını Medine’de kaldıkları müddetçe Mescide yerleştirmiş, orada kalmışlardı. Hız. Ömer zamanına kadar Mescid bu şekilde zaman zaman misafirhane olarak da kullanılmıştır.²⁰⁴

Mescid-i Nebi, yeni Medine toplumunda Müminlerin Hız. Peygamber’in etrafında toplandıkları, birleştikleri merkez idi. Bu mescid aynı zamanda İslam dininin ilk homojen kurumuydu. Her kurumun temel bir düşünceye dayandığı belli ihtiyaçları karşılamaya yönelik olduğu düşünülürse; işte Medine mescidi bütün bu dini ve dünyevi ihtiyaçları karşılayan fonksiyonel bir kurumdur. Homojenlik içinde bir çatı altında, cami, devlet merkezi binası, okul, yurt, misafirhane, lojman gibi bütün kurumları kapsıyordu. Daha sonra bütün bu ihtiyaçlar, ayrı birer müessese olarak özellikle Hız. Ömer döneminde toplumda yerlerini alacaklardır.²⁰⁵

4. İbadetler ve Toplumsal Yapıyı Pekiştirici Rolü

İslam’da, inançların yanı sıra dini görevler olan ibadetlerin, toplumsal bütünleşmeyi sağlama ve kollektif bilinç oluşturma da önemli rol oynadığı açıktır. İbadet olarak İslam’ın temellerini oluşturan, namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibadetlerin hepsi fertte başlayan, fakat toplumda sonuçlanan ibadetlerdir. Mescidde cemaatla kılınan günlük namazlar, haftalık cuma, yıllık teravih ve iki bayram namazları dereceleri farklı birer şuradır. Hız. Peygamber döneminde, yanyana gelmeleri bile mümkün olmayan fertçi bedevilerin, İslam’ın eşitlik ve kardeşlik ilkesine uygun olarak aynı safta toplanmış olmaları, namazın sosyal gücünü açıklamaya yeter niteliktedir.²⁰⁶

Belli bir zenginlik ölçüsüne sahip olan Müslümanların, dini bir ibadet olarak sırf Allah rızası için ihtiyaç sahiplerine zekat, fitre ve sadaka olarak vermeleri; hacda ihrama bürünerek, Kâbe etrafında kenetlenme; bütün bunlar kaynaşmanın bütünleşmenin birer

²⁰³ Önkall, a.g.e., s.128.

²⁰⁴ Önkall, a.g.e., s.129.

²⁰⁵ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s.114.

²⁰⁶ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s.121.

göstergesidir.²⁰⁷ Namaz, zekat, hac ve oruç ferdi-dini birer ibadet oldukları kadar, aynı zamanda sosyal yapıyı pekiştirici ibadetlerdir.

Hac, umre, oruç ve kurban gibi bazı ibadetler, İslam'dan önce de bilinmekte ve aslından uzaklaşmış, şirke bulaşmış olarak yapılmaktaydı. İslam bu ibadetlere, bir ölçüye bağlı olarak yeniden şekil vermiş, özellikle de sosyal fonksiyonlar kazandırmıştır. Allah ile kul arasındaki bu ilişkiler/ibadetler, asli hüviyetine kavuşturularak, tevhide dayalı bir inançla günlük hayata yön veren bir dinamizm kazanmıştır.

a) Namaz

Namaz ibadeti, hicretten önce Hz. Peygamber'in miracında farz kılınmış, günde beş defa eda edilmek üzere, yaratıcının huzuruna çıkılan bir ibadettir. Allahü Teala'nın namazı günde beş defa farz kılmasının fert ve toplum açısından bir çok hikmetleri vardır. Kur'an-ı Kerim'de:

*"Görmedin mi ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar hayvanlar ve insanların bir çoğu Allah'a secde ediyor; bir çoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah, kimi hor ve hakir kılarsa, artık ona ikramda bulunacak bir kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar."*²⁰⁸

Her şeyin kendisine secde halinde olduğunu bildiren Allahü Teala günde beş defa insanı da kendisini tesbih etmeye çağırmıştır:

*"Gündüzün iki tarafında gecenin de yakın saatlerinde namazı kıl. ..."*²⁰⁹

*"Ailene namazı emret. Kendin de ona sabır ile devam et! ..."*²¹⁰

Hud suresinde, doğrudan ferde namaz kılması emredilirken, Taha suresinde aileye namazın emredilmesi ve onun zorluklarına karşı sabredilmesi gerektiği daha Mekke'de inen ayetlerde beyan edilerek, müslümanların namaz kılmalarının gerekliliği vurgulanmış oluyordu. Günde beş vakit namaz kılmak, miraca yükselmek demektir. Hz. Peygamber bir hadislerinde: *"Namaz, Mü'minin, ilahi huzura yüceliştir(mi'racıdır)"*

²⁰⁷ Günay, a.g.e., s.248.

²⁰⁸ Hac Suresi, 22/18.

²⁰⁹ Hud Suresi, 11/114.

²¹⁰ Taha Suresi, 20/132.

buyurarak, insanın varabileceği en yüksek yakınlık noktasına, namaz kılmaktaki asıl gayeye ve ulviyete dikkat çekmiştir.²¹¹

Ruhi ve manevi yönden tam bir eğitim olan namazın aynı zamanda sosyal etki ve yankıları da vardır. Günde beş defa bir köy ya da mahallenin insanlarını bir araya toplar. Haftada bir defa şehrin sakinlerini bir araya getirir. Nitekim Medine’de Hz. Peygamber’in sağlığında 10 tane daha kabilelerin oturdukları mahallelerinde camiler vardı. Kabileler vakit namazlarını burada kılıyor, Cuma namazı için Mescid-i Nebi’ye geliyorlardı. Medine’nin bütün sakinleri bir merkezde toplanıyor ve Hz. Peygamber’in hutbe ve emirlerini dinliyorlardı.²¹²

Cuma ve bayram namazlarında o bölgenin ve şehrin normal insanlarıyla. bölgenin en üst düzey devlet memur ve erkânı bir araya gelirler. Yılda iki defa bayram namazlarında, birbirinden uzak şehirlerin insanları bir araya gelerek görüşürler. Gerçekte o bölgenin idari başkanı, başkentte ise Devlet başkanı, namazlara imamlık etmek hakkına sahiptir.²¹³

Sosyal açıdan cemaatle namaz kılmak, fertler ve toplum üzerinde bir çok maddi manevi faydalar hasıl eder. Aynı kibleye aynı gayelerle yönelmiş, bir imamın arkasında aynı komutla hareket eden bir toplumda namaz, kardeşlik, sevgi, saygı, mü’min kardeşinin hukukuna riayet gibi duyguları tazeleyen, geliştiren, güçlendiren bir faktördür. Bir imamın arkasında ve önderliğinde bir tek Allah’a kulluk için zengin-fakir, işçi-patron, amir-memur, köylü-şehirli, saflar halinde toplanmış bulunan bütün mesleki, sosyal, ekonomik ve kültürel statü farkları ve imtiyazları bir kenara bırakarak kenetlenen bir cemaat kaynaşma ve bütünleşmenin canlı bir örneğidir. Bunlar hiçbir kanun ve emirle gerçekleştirilemez. İşte Medine toplumu Hz. Peygamber’in arkasında bu şekilde birbirine bağlanmış, kenetlenmiş bir toplum oldu.

Fert ve toplum temizliği açısından günlük namaz abdesti, gusül, beden üzerinde temizlenecek yerlerin temizlenmesi, saç-sakal bakımı, mescide güzel ve temiz elbiselerle gelme zorunluluğu gibi ilkeler, düzenli, temiz, bir tertipli bir toplumun oluşmasına katkıda bulunan ilkelerdir.²¹⁴

Toplu halde bir imamın arkasında düzenli saflar oluşturarak namaz kılınması, disiplin ruhunu geliştiren, düzen, tertip ve intizamın yerleşmesine yardım eden, bir ordu

²¹¹ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.731-733.

²¹² Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.771.

²¹³ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.734.

ve komutan disiplini içinde Allah'a ibadet ederken düşmana korku, dost olanlara güven ve huzur verir.

Medine'deki müşrik araplarda namaz ibadetinin yapıldığını görmüyoruz. Bu da bize, Hz. İbrahim'in dininde mevcut olan namazın zamanla cahiliye arapları tarafından terk edilip unutulduğunu gösteriyor. Yahudilerin günde beş defa namaz gibi ayakta durarak, rüku ederek, secdeye vararak sessiz dualar okuyarak namaza benzer bir ibadet yaptıkları, dinlerinde böyle bir ibadet olduğu söyleniyor.²¹⁵ Fakat, Medine Yahudilerinin bunu yaptıklarına dair elimizde herhangi bir bilgi mevcut değil.

b) Oruç

Hicret'in ikinci yılında farz kılınan oruç ibadeti, Kur'an'ın da bildirdiği gibi daha önceki ümmetlere de emredilmiş bir ibadetti.²¹⁶ Ancak, yiyip-içme, süresi, zamanı, vücubiyet şartları gibi sınırları belirlenerek yeni bir şekil aldı.

Farz olan oruç, yemeden, içmeden gün boyu nefsin arzu ve isteklerinden, şehve arzularından uzaklaşarak tutulması, ferdi beden ve ruh açısından eğiten bir ibadettir. Bu ibadet kişiyi, sabır, dayanma, tahammül, nefesine hükmetme, bedenine ve ruhuna hakim olma gibi noktalardan eğitir. Oruç ibadeti, insandaki melekî kabiliyet ve sıfatları geliştirip ortaya çıkarmaktadır. Sağlam karakterli, güzel ahlak ve huy sahibi fertlerin yetişmesini sağlar. Bu fertlerden meydana gelen sağlam karakterli bir toplum da kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

Aynı zamanda, aynı gayelerle oruç tutan toplumun fertlerinde oruç sayesinde eşitlik, ortak duygu ve davranış psikolojisi gelişerek toplumsal kenetlenme sağlanır. Bu kenetlenme toplumu dağılmaktan, çözülmekten koruduğu gibi toplum fertlerini kinden, bencillikten, maddecilikten kurtarır.

Cahiliye dönemi Medine'de Yahudilerin bayram mahiyetinde bir gün Aşura orucu tuttukları, Ekim ayının sonunda Tişri (Keffaret) orucu tuttukları bilinmektedir. Yine Yahudilerin bazı acıklı günler için mecburi olmamakla beraber oruç tuttukları, yine sükut orucu olarak bilinen susarak nefislerini terbiye etmek için tuttukları oruçları

²¹⁴ Bkz. Araf Suresi, 7/31.

²¹⁵ A.O.Ateş, "Asr-ı Saadet'te Dinler ve İnançlar", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, C.II, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.226, 275.

²¹⁶ Bakara Suresi, 2/183.

vardı. Medine’de Yahudilerden etkilenecek müşrik arapların da Aşura ve Sükut orucu tuttıkları rivayet edilir.²¹⁷

Görüldüğü gibi oruç, İslam’dan önce varolan ve Medine’de yaşayan Yahudiler tarafından çeşitli şekillerde icra edilen ve Yahudilerden etkilenen müşrik araplar tarafından da tutulmakta olan bir ibadet idi. İslam dini onu, yılda bir ay Ramazan’da tutulmak üzere, süresi, şartları, muhtevası ve hedefleri açısından bütün bir toplumu saran salih amel olarak farz kılmıştır. Bu ibadet ferdi olmakla beraber, aynı zamanda bütün müslüman toplum tarafından aynı zaman ve sürede yapılması açısından bir çok sosyal açılımlar getirmekte, birlik, beraberlik, yardımlaşma, kaynaşma duygularını pekiştirmekte, dolayısıyla sosyal yapıyı güçlendirmektedir.

c) Hac

İslam’da hac, Allah’a ibadet kasdıyla belirli zamanda (Kurban bayramı arefesi) ihramlı olarak Arafat denilen kutsal mekanda vakfe yapmak, sonra Mekke’de bulunan Beytullah’ı (Kâbe) usulüne uygun ziyaret ve tavaf etmektir. Kurban bayramı dışında Arafat’da vakfe edilmeden yapılan Kâbe ziyaretine de umre denir.²¹⁸

İslam’da Kâbe ve hac ibadetinin tarihi Hz. Adem’e kadar dayanmakla beraber, Hz. İbrahim’den öncesi hakkında israiliyat dışında, Kur’an ve hadise dayanan sıhhatli bilgilere sahip değiliz. Kur’an, Hz. İbrahim’in Kâbe’yi yapmakla görevlendirildiğini ve oğlu İsmail’le beraber inşa ettiklerini bildirir.²¹⁹ Kâbe’nin inşasından sonra Allah, Hz. İbrahim’e insanları hac için çağırmasını emretti.²²⁰ Hz. İbrahim ve oğlu İsmail, Cebrail’in talimatı üzere, bölgede oturan Cürhümîlerle birlikte hac yaptılar. Hz. İbrahim ve İsmail’den sonra bu ilk usul ve erkan birkaç asır böylece devam etmiş, Hz. İbrahim’den sonra gelen bütün peygamberler de haccetmişlerdir.²²¹

Medine’de Cahiliye döneminde müşrik arapların Hac ve Umre’ye önem verdiklerini, bununla ilgili menasiki/kuralları yerine getirdiklerini birinci bölümde anlatmıştık. Yahudilere gelince, Yahudilerin kutsal kitaplarında hac farızasının olduğuna, Yahudilerin Kudüs’te bulunan Beyti Makdis’i ziyaret edip mihrabın etrafında

²¹⁷ A.O.Ateş, *a.g.e.*, C.II, s.279-280.

²¹⁸ Mehmet Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.32.

²¹⁹ Hac Suresi, 22/26, Bakara Suresi, 2/127.

²²⁰ Hac Suresi, 22/27.

²²¹ Bayyigit, *a.g.e.*, s.35.

döndüklerine dair rivayetler olmasına rağmen, Medine Yahudilerinin böyle bir hac için Medine dışına çıktıklarını bilmiyoruz.

Hac ibadeti, namaz, oruç ve zekat ibadetinden sonra, hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmıştır. Hz. Peygamber, Hz. İbrahim'in tevhidî geleneğine uygun, kıyamete kadar da değişmeyecek olan hac menasikini/esaslarını, ilk ve son haccı olan "Veda Haccı"nda tesbit ve talim buyurmuştur. Yüzyıllar boyu asli özellikleri korunarak devam edegelen hac, günümüzde de, ömürde bir defa gitmeye imkan bulan milyonlarca müslüman tarafından farz bir ibadet olarak ifa edilmektedir.

Hac, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen bütün Müslümanların Mekke yakınlarındaki Mina ve Arafat düzlüklerinde toplanarak muhteşem bir cemaat halinde Kabe'yi ziyarette bulunmalarıdır. Burası tam bir disiplinle, harem bölgesi kurallarına riayet etme yeridir. Burası mahşer gününün hatırlandığı, tevazu ve fedakarlık gösterilmesi gereken, renk ve rütbe farkının sona erdiği bir mekan ve makamdır.

Kureyşli müşrikler, ekonomik olarak tam bir ticari gelir kapısı gördükleri hacca önem veriyor, Kabe ile ilgili Sikaye, Rifade, Hicabe, Sidane gibi görevleri bir üstünlük nişanesi olarak devam ettiriyorlardı. Yine, tamamen şirke bulanmış İhram, Vakfe, Tavaf, Say ve Kurban gibi menasiki (hac ile ilgili ibadet rükünlerini) bir gelenek olarak ibadet maksadıyla yapıyorlardı. İslam dini, Hac ibadetinin merkezi olan Kabe'yi bir müşrik tapınağı olmaktan çıkardı. Burada geleneksel olarak yapılan görev ve menasiki şirkten arındırarak, Hz. İbrahim zamanında gerçekleşen asli/tevhidi fonksiyonlarına yeniden kavuşturdu.

d) Zekat

Medine'deki müşrik araplarda zekat ve sadaka uygulamasını görmüyoruz. Genel olarak, Yahudilikte Kur'an'da da bildirildiği üzere, zekat uygulaması vardır.²²² Kitab-ı Mukaddes'te yıldan yıla mahsullerden ve sürülerden bir ondalık vermeleri emredilmektedir.²²³ Medine'deki Yahudiler ise Ahbarlarının tesbit ettiği yıllık bir vergiyi onlara ödedikleri kaynaklarda zikredilmektedir. Bunun mahiyetini ve sarf şeklini bilmiyoruz.

Kur'an-ı Kerim, infak etmeyi yani sadaka vermeyi ve Allah yolunda harcamayı, devamlı tavsiye ederken, takva sahibi mü'minlerin, namazlarını kılan ve infak eden

²²² Bakara Suresi,2/83; Maide Suresi, 5/12.

²²³ A.O.Ateş, *a.g.e.*, C.II s.280.

kişiler olduğunu beyan ederek; zekat ibadetiyle ilgili: “*Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin*”²²⁴ şeklinde emir vermektedir ki; namaz ibadetiyle, ruhi-manevi yöneliş sağlanırken, mali bir ibadet olan zekat ile de maddi yönelişin sağlanması hedeflenmektedir.

Zekat toplumsal dengenin sağlanmasında, bütün toplumun sosyal refaha yönelmesi için zenginden fakire gelirin aktarıldığı önemli bir ibadettir.²²⁵ Zengin-fakir arasında köprü kurulmasında, kaynaşmanın sağlanmasında çok büyük rol oynar. Zekat, Kur'an-ı Kerim'de fakirin hakkı olarak nitelendirilmiştir. Zekatı vermek hakkı gözetmek anlamına geldiği gibi, zengini, hırs, tamah, mala aşırı meyil, bencillik ve cimrilik hastalıklarından kurtarır, korur. Asr-ı saadette zekatın ödendiği dönemlerde toplumda fakir kalmamış, devlet zengin hale gelmiştir.

Zekat verildiğinde, paranın stok edilmesi önlenmiş olur. Eldeki malın zekatı verilmeyerek biriktirilmesi halinde toplumda ekonomik sıkıntı ortaya çıkaracağı aşikardır. Kur'an bunu şiddetle reddetmekte olup cezasınının ağır olacağını bildirmektedir:

*“... Altın ile gümüşü stok edip bunları Allah yolunda harcamayanları, acıklı bir azap ile müjdele. Bir gün stok edilen o paralar cehennem ateşi haline getirilerek, stokçuların ön tarafları, arka tarafları ve yan tarafları bunlarla dağlanacak ve kendilerine: (İşte bunlar sizin sadece kendiniz için stok ettiklerinizdir, stok ettiklerinizi tadın) denilecek.”*²²⁶

Bahçedeki ağaçların budandığında daha gür olacağı gibi zekat da malları bereketlendirir. Cimriliği yok ederek toplum fertlerini cömertliğe sevk eder. İyiliğe fedakarlığa yönlendirir. Bir kimsenin değer vermediği maldan vermesi iyilikseverlik değildir:

*“Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe, siz, cennete eremezsiniz. Allah yolunda her ne harcarsanız muhakkak Allah onu bilendir.”*²²⁷

Zekat toplumda çok zenginler ve çok fakirler olarak aşırı uçlar halinde oluşacak bir tabakalaşmayı önleyerek, aralarında uçurumlar olan bir ekonomik sınıfın doğmasını önler. Kısaca zekat, Allah'ın mülkünde, kendisine tasarruf hakkı verilmiş olan zengine

²²⁴ Bkz. Bakara Suresi, 2/43,83,110.

²²⁵ İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s.169.

²²⁶ Tevbe Suresi, 9/34-35.

²²⁷ Ali İmran Suresi, 3/92.

gerçek görevini hatırlatan, fakiri de koruyup gözeten insan ve hukuk merkezli bir sistemin ortaya koyduğu mali bir ibadettir.

III. EĞİTİM

Eğitim, “İdeal kültür varlığının gelecek nesillere intikal ettirilmesi” şeklinde tarif edilmektedir. Çünkü eğitim, dünyadaki varlıklar arasında sadece insana mahsus bir olgu olup; her insan nesli kendinden sonrakilere sadece maddi mirasını bırakmakla kalmamakta, aynı zamanda kültür ürünlerini de devretmektedir ve bu iş yaşlı nesillerin faaliyeti ile yeni nesillerin hayatını şekillendirmesi şeklinde olmaktadır ki, eğitimden başka birşey değildir.²²⁸

İslam öncesi Arap toplumunun kültürü puta tapıcılık ve kabile asabiyeti çerçevesinde şekillenmiş bir kültür idi. Bu kültürün ana konularını; putlar, şiir, ensab/neseb, kabile menkıbeleri, savaş hikayeleri, diğer kabilelerle ilişkiler, şecaat, kabile şerefi ile öğünme, asalet gibi konular ve tıp, astronomi, ziraat, ticaret, seyahat gibi tecrübi basit bilgiler oluştuyordu.

Hz. Peygamber’in çevresinde halkalanan, Medine’de oluşumunu tamamlayan toplumun üyeleri, kendilerine yeni ufuklar açan, onları yepyeni bir medeniyete taşıyan bir hayat nizamı ve kültürüyle karşılaştılar. Bu kültür, odağı Kur’an-ı Kerim olan, dini esaslara dayanan, ilim ve eğitime çok büyük önem veren bir anlayışı getiriyordu. Kur’an-ı Kerim’in ve Hz. Peygamber’in teşvikiyle ilim ve eğitim alanında kısa bir sürede mümtaz şahsiyetler yetişmişti. Medine’de yazı yazmayı bilenler sayılı iken, yazıya önem verilmiş, müslümanlar ayet ve hadisleri yazmaya başlamışlardı.

Cahiliye dönemi kültürünün ifade şekli olan şiirin konuları değişmiş, şiirle dini temalar işlenmeye, Hak söylenmeye başlamıştı. Dilde ve şiirde Kur’an-ı Kerim’in dili ve mesajları hakim olmaya başlamıştı. Asabiyete dayalı aşırı övünme ve medih, terkedilmiş; Hz. Peygamber ve sahabenin faziletleri dile getirilmeye, şehvete ve kadına yönelik tasvirler terkedilerek, cennet, cehennem tasvirleri ön plana çıkmıştı.

1. Eğitim ve Kurumları

Eğitim, toplum hayatını yönlendiren amillerden en önemlisidir. Eğitimin gerçekleştirilebilmesi için bir eğitim merkezine ve okuma yazmaya ihtiyaç vardır. İslam öncesi Arabistan’da şiir ve şairler çok yaygın olmasına rağmen yazı ve yazı yazarlar,

yazıyı bilenler oldukça azınlıkta idi. Okuma yazma oranı, Medine'ye göre Mekke'de daha iyiydi. Medine'de de bir çok şair olmasına rağmen okuma yazma bilenler neredeyse yoktu. Medine'deki Yahudiler de, okuma yazma açısından müşrik araplardan daha iyiydiler. Onların mukaddes kitapları ve din adamları vardı. En azından ibrance olan kitaplarını okuyor, ibrance yazıyor, fakat açıklamasını arapça yapıyorlardı.

Medine'de ilk eğitim, hicretten bir yıl önce Musab b. Ümeyr'in Medine'ye tebliğci olarak gelmesiyle başlamıştı. Musab, evlerde, sokaklarda, çeşitli sohbet meclislerinde insanlara İslam'ı tebliğ ederek onlara Kur'an'ı, iman ve İslam'ın esaslarını, namaz kılmayı öğretmişti. Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince, Mescid-i Nebiyi yaparak bir eğitim merkezini ve müessesesini oluşturmuş oldu. Hz. Peygamber, burada günde beş vakit namaz dışında, sahabeye vahyi/ayetleri ulaştırıyor, sorulan sorulara cevaplar veriyor, bazen sorulmadan bir konu hakkında açıklamalar yapıyordu. Daha sonra kabilelere yapılan kabile mescidlerinde de aynı faaliyet Hz. Peygamber tarafından tayin edilen idareci imamlar tarafından yürütüldü. Bu açıdan İslam'da ilk eğitim müesseseleri mescidlerdir. Mescid-i Nebi'de olduğu gibi mescidin yanında bir oda yapılarak burada özellikle eğitim faaliyeti yapmak gelenek olarak müstakil okullar yapılıncaya kadar devam etti.

Günümüzde de camiler, hala aynı fonksiyonu icra etmektedirler. Halkımızın kahir etseriyeti, küçük yaşlarda ilk ve orta öğretim dönemlerindeki yaz tatillerinde, köy ve mahalle camilerindeki görevlilerden aldıkları, Kur'an okuma, ahlak ve ibadet bilgileri seviyesindeki dini eğitimlerinden bahsetmektedirler.

a) Bir Eğitim Kurumu Olarak Suffe

Hız. Peygamber, sözlü tebliğiyle, davranışlarıyla insanları eğitmek üzere gönderilmiş bir uyarıcı, müjdeleyici örnek insandır. Kur'an-ı Kerim, O'nu bize bir öğretmen ve eğitici olarak takdim eder:

*"Nitekim kendi içinizden, size ayetlerimizi okuyan, sizi temizleyen, size kitabı ve hikmeti getirip size bilmediklerinizi öğreten bir Resul gönderdik."*²²⁹

Medinelilerin ve müslümanların ilk öğretmeni olan Hz. Peygamberin hemen yakınında Suffe'de oturan müslümanlar vardı. Hz. Peygamberin öğrencileri olan bu insanlar, Hz. Peygamber zamanında ve sonrasında tebliği ulaştırmada, İslam toplumunu

²²⁸ Ünver Günay, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1992, s.18.

ve insanlığı eğiten öğretmenler olmuşlardır. Yeni toplumun ilk çekirdek kadrosu olan Suffeliler, bu üniversitede eğitim aldıktan sonra, öğretmen olarak çeşitli yerlere gönderilmişlerdir.

Nitekim, Necid bölgesinin büyüklerinden Ebu Bera, Hz. Peygambere gelerek, Necid halkına İslam'ı öğretecek öğretmenler göndermesini, kendisinin bunları himaye edeceğini bildirdi. Hz. Peygamber, himaye için kesin söz aldıktan sonra, Ebu Bera'ya güvenerek, Suffe'den 70 tane sahabeyi seçti ve onunla beraber Necid'e gönderdi. Ancak yolda giderken Süleym topraklarındaki Maune Kuyusu'na geldiklerinde Amir b. Tufeyl, Süleym'den bazı aileleri de yanına alarak aniden bu mümtaz insanların üzerine saldırarak, hepsini kılıçtan geçirerek şehid etti. Bu İslam elçilerinin katledilmesine Hz. Peygamber çok üzüldü ve bu zulmü işleyenlere tam bir ay sabah namazı sonunda beddua etti.²³⁰

Hz. Peygamber merkezli eğitimin ilk halkasını Suffe ashabı oluşturmaktadır. Suffe ashabından bir kısmı, kendilerini ilme adanmış kimselerdi. Bunlar, Hz. Peygamber'in varlığında ya da yokluğunda devamlı ilim halkaları oluşturur. Hz. Peygamber'den duyduklarını öğrendiklerini anlatır, birbirlerine aktarırlardı.

Suffe'de, Kur'an-ı Kerim ayetlerini ezberleme, güzel okuma, Kur'an'ın inanç, ibadet ve hukukla ilgili ayetlerinin anlaşılması gibi konular, onların ders konularını oluşturuyordu. Hz. Peygamber'in yakınında olmalarından dolayı onun etrafında halka halinde oturuyor, sözlerini dinliyor, bilmediklerini soruyor, daha sonra bunları kendi aralarında müzakere ediyorlardı.

b) Küttab ve Darulkurralar

Suffe'de ve diğer okullarda yazı eğitimi yapıldığı da rivayet edilmektedir. Bedir savaşında alınan esirlerin adam başına fidyei necat olarak 4.000 dirhem belirlenmişken, 10 müslüman çocuğa okuma-yazma öğretmenin serbest bırakılacağına ilanı, Hz. Peygamber'in okuma-yazma konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Özellikle çocuklara yazı öğretilen, gayri müslim öğretmenlerin de görev yaptığı yerler vardı ki, bunlara "Küttab" denilirdi.²³¹

²²⁹ Bakara Suresi, 2/151.

²³⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.I, s.475-476; Hamidullah, a.g.e., C.I, s.447,475.

²³¹ Hamidullah, a.g.e., C.II, s.768.

Ayrıca M. Hamidullah, Suffe'nin ihtiyacı karşılayamaz hale gelmesiyle; Hz. Peygamber'in eğitimi Medine sathına yaymak ve Suffe'deki yığılmayı önlemek için başkentte ilkokul yahut anaokulu mahiyetinde Kur'an-ı Kerim eğitimine tahsis edilen okullar açtığını bunlara "*Darülkurra*" denildiğini; Kuba camiinde bir okulun bulunduğunu ve Hz. Peygamber'in sık sık burayı ziyarete giderek derslere nezaret ettiğini; aynı eğitim faaliyetlerinin Hz. Peygamber'in sağlığında mevcut olan dokuz mescidde de yürütüldüğünü zikreder.²³²

Medine toplumunun eğitilmesinde ilk merkez olan Suffe, Darülkurra ve Küttablar Medine İslam toplumunun ilk eğitim kurumlarıydı. Yeni toplumun temel dinamiklerinden olan bu kurumlar, bütün bir İslam toplumunun kaynak eğitim kurumlarıydı. Burada Hz. Peygamber'in tedrisinden geçen sahabeler, gittikleri yerlere, toplumlara buradaki tecrübelerini götürerek, İslami eğitimin ve diğer tabi ilimlerin öncüleri olmuşlardır.

2. İslam Daveti ve Şiir

Cahiliye arap toplumunda şiir ve şairler önemli bir yer tutuyordu. Sözlü bir kültür olarak toplumda yaygın olan şiir, çeşitli meclislerde ve merasimlerde yarışmalar, atışmalar, kabilelerin birbirlerine olan üstünlüklerini dile getirdikleri, kendi kabilelerini yücelttikleri toplumun yüksek şiir kültürünün tezahürleriydi. Şairler toplumda önemli saygıdeğer insanlardı. Kur'an-ı Kerim'de şiir ve şairler çeşitli vesilelerle geçer ki, Kur'an onların İslam'a yönelttikleri batıl ithamlarına cevap verir.²³³ Kur'an'ın icazı ve fesahatı onları aciz bırakmıştır.

İslam, Müslümanların düşmanlarına ve zalimlere karşı cihatda şiirin ve şairin etkin rolünü teslim ederek, onu ahlaki bir temele oturtmuştur. Toplumda etkin bir durumda olan şiir ve şairler, İslam davetinde de büyük katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra, yanında yer alan Müslüman şairler, silahlarıyla cihad eden mücahidler kadar İslam'a hizmet etmişlerdir. Hz. Peygamber, Medine'de Hassan b. Sabit'in minbere çıkararak, Müslümanları heyecanlandıran şiirler okumasına müsaade ederdi.²³⁴ Mekke'nin şairlerinden Abdullah b. Sehmi, Hassan b. Sabit'in kendisi aleyhinde söylediği beyitlerden dolayı Mekke'nin

²³² Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.771.

²³³ Bkz. Enbiya Suresi, 21/5; Yasin Suresi, 36/69; Saffat Suresi, 37/36; Tur Suresi, 52/30; Hakka Suresi, 69/41.

fethi gününde Necran'a kaçıyordu. Daha sonra Medine'ye gelerek Müslüman oldu. Hz. Peygamber, Hassan b. Sabit'e ; *"Allah ve Rasulüne yardımcı olduğun onları müdafâ ettiğin sürece, Cebrail seni desteklemeye devam edecektir"* diyordu. Aynı zamanda Hassan b. Sabit'e, "Rasulullahın şairi" diyorlardı.

İslam düşmanlarının sözlü saldırılarına şiirle mukabele edenlerden biri de, Kab b. Malik idi. Bir diğer şair de, Abdullah b. Revaha idi ki; Mekke'nin fethi günü kafirler ve putlara ibadet konusunda kınayıcı beyitleri yüksek sesle söyleyerek, Mekke sokaklarında dolaşıyordu. Hz. Ömer, Harem sınırlarında, Kabe'de böyle bir şey yapmasını kerih görerek, Allah'ın haremünde şiir söylemesine kızdı. Hz. Peygamber: *"Allah'a yemin ederim ki, onun sözleri kafirler için mızrak yarasından daha ağırdır"*²³⁵ diyerek hakkı haykıran şairin ve şiirinin önemine işaret ediyordu.

İslam ve Müslümanlar aleyhinde devamlı şiirler söyleyen Kab b. Eşref, Hz. Muhammed'i kötüleyen şiirlerle kalmıyor, ayrıca müşrik Kureyşlileri Müslümanlar aleyhine kışkırtıyordu. Hz. Peygamber, onun öldürülmesini emretmesiyle, Müslümanlar Kab b. Eşref'u öldürerek onun faaliyetlerine son verdiler. Yine Yahudi şairlerinden Ebu Afek ve Asma binti Mervan da, Hz. Peygamber'in emriyle sahabe tarafından öldürülmüşlerdir.²³⁶

Müslüman şairlerin İslam davetine büyük katkıda bulundukları gibi, Yahudi ve müşrik şairler de dilleriyle İslam'ı, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları incitmekle kalmıyor, kafirleri Müslümanlar aleyhine savaşa kışkırtıyorlardı. Bu şairler yaşadıkları toplumun gündemini oluşturuyor, toplumu yönlendiriyorlardı. Bir nevi medya (sözlü basın, yayın) görevi yaparak, toplum üzerinde etkin bir yaptırım gücüne sahiptiler. Müslüman şairler de bunlara karşı şiirlerle karşılık veriyor, İslam'ı anlatan Müslümanları yüreklendiren, şiirler söylüyorlardı. Müslüman şairler şiire yeni bir soluk, yeni bir boyut ve derinlik kazındırdılar. Bütün bunlar Medine toplumunun şairlere ve şiire karşı duyarlı olduklarını göstermektedir.

IV. SİYASET

H. Peygamber'in Medine'ye gelişiyle, Medine'de hızlı, köklü büyük siyasi değişiklikler olmaya başladı. Yahudiler, müşrik araplar ve genellikle Arap Evs ve Hazrec kabileleri Müslümanlarından oluşan Medine toplumdaki Müslüman cemaat, Hz.

²³⁴ Abdülaziz b. İdris, *Müctemau'l-Medine fi Ahdi'r-R asul*, Riyad, 1992, s.232.

²³⁵ İbn İdris, *a.g.e.*, s.233.

Peygamber'e biat etmiş, onun başkanlığında yapılan siyasi düzenlemeleri yerine getirmek için adeta yarışıyorlardı. Medine'de etkin konumda olan Yahudiler, kendi dini liderleri etrafında kümelenmiş, her bir kabile kalesine çekilmiş, gelişmeleri uzaktan seyrediyor, günlük işleriyle meşgul oluyorlardı.

Hz. Peygamber, hazırladığı ve taraflardan uygulama garantisi aldığı anayasayla Yahudilerin de konumunu belirlemiş, onlara bunu kabul ettirmesiyle siyasi insiyatifi tamamen eline geçirmişti. Müslümanlar Hz. Peygamber'in etrafında kenetlenmiş, özenle ona bağlanmışlardı. Bu durum, Nebevi gücün dışındaki herhangi bir otoritenin ulaşması mümkün olmayan bir durumdu. Çok geçmeden Hz. Peygamber'in manevi ve siyasi gücü kalelerine çekilmiş Yahudileri de etkilemişti. Kendi içlerinde cereyan eden adam öldürme, cinayet gibi konularda hükmetmesi için Rasulullah'a geliyorlardı. Hz. Peygamber, Allah'ın hükmü ile adaletle hükmediyor, hatta cezanın uygulanması kendisine bırakıldığında çoğu zaman cezalar Mescidin yanında uygulanıyordu.²³⁷

Medine içinde idari ve siyasi konum belirlendikten sonra, hicretin ikinci yılından itibaren Rasulullah, saldırmazlık anlaşması yapmak için Medine civarında bulunan kabilelerle görüşmeye çıktı. Her ne kadar Medine'de Müslümanlar tek olmasalar da, Hz. Peygamberin yaptığı anlaşmalar tüm Medine'de oturanları bağlıyordu. Hz. Peygamber'in yaptığı bu siyasi girişimler neticesinde, Medine civar kabilelerin saldırılarına maruz kalmadı.²³⁸

Mekke ile Medine arasındaki kabilelerden kimileri Kureyş ile, bazıları da Hz. Peygamber'le anlaştı. Huzaa kabilesi Hz. Peygamber'le anlaşmıştı. Beni Bekr kabilesi de Kureyş'le anlaşmalı idi. Hudeybiye musalahasından sonra Beni Bekr, Huzaa'ya saldırınca, Kureyş yapmaması gerektiği halde Beni Bekr'e silah yardımında bulundu. Müslümanlar Kureyş'e Hudeybiye anlaşmasını çiğnediklerini bildirince, Ebu Süfyan Medine'ye özür dilemeye ve anlaşmayı yenilemeye geldi. Fakat Hz. Peygamber, her ikisini de düşman ilan ederek, Mekke'ye ve Beni Bekr'in üzerine yürüyerek; Mekke'yi fethetti ve Beni Bekr kabilesini cezalandırdı.²³⁹

Mekke'nin fethiyle İslam'ın gücü ve Medine'nin siyasi üstünlüğü tüm Arap yarımadasında tescil edilmişti. Medine İslam devletine karşı dışarda oluşacak herhangi bir gelişmeyi Hz. Peygamber duyar duymaz, hemen üzerlerine yürüyor ve bastırıyordu.

²³⁶ İbn İdris, *a.g.e.*, s.233.

²³⁷ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.220.

²³⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.222.

Hiz. Peygamber, Hicaz bölgesinde İslam'ın hakimiyetini sağladıktan sonra, Arap yarımadasındaki ve dışardaki çeşitli krallara mektuplar göndererek onları da İslam'a davet ediyordu. Hiz. Peygamber Medine'ye ilk geldiğinde Vesika'nın ilk maddesinde: “*müslümanlar tek bir ümmettir*” ifadesiyle vurgulanan hedef, vücut bularak tamamlanmıştı. Bu siyasi oluşumun başında, Hiz. Peygamber vardı. Siyasi, ictimai, iktisadi ve askeri işleri düzenliyor, seriyyeler çıkarıyor, kendisi gazalara çıkıyordu. Hiz. Peygamberin Medine'deki on yıllık dönemde çıkardığı seriyyelerin sayısı 60-70'e, gazvelerinin sayısı ise 27'ye ulaşmıştı.²⁴⁰

1. Medine'de İlk Siyasi Yapılanma/Medine Sözleşmesi

Hiz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle beraber gerçekleştirmeye başladığı yeni uygulamalar ve büyük değişimler, adım adım bir devlet teşekkülünü hazırlıyordu. Mescidin inşasıyla bir merkezin oluşturulması, Muhacirle Ensar arasında kardeşliğin tesisi, Medine hudutlarının tesbit edilmesi ve nüfus sayımı yaptırılarak fiziki güç dengelerinin tesbiti; bütün bunlar kurulacak devletin alt yapısını, temellerini oluşturacak girişimlerdi.

Artık siyasi statünün belirlenmesi gerekiyordu. Medine'de ortaya çıkan İslam camiası, müslüman olanların müşrik akrabaları ve Yahudiler tarafından az da olsa, destek görüyordu. Özellikle Mekke'li müşriklerin Medine'ye karşı savurdıkları tehditler, Medine'de bulunan müşrik ve Yahudi cemaatlerinin Hiz. Peygamber ve Müslümanlara daha yakın durmalarına vesile oluyordu. Ayrıca, eskiden beri Evs-Hazrec arasındaki çekişme ve Yahudilerin de ayrı bir hizip olarak yegane söz sahibi olmak sevdaları, Evsliler'in Hazrec'ten, Hazrec'li'lerin Evs'ten, bu iki arap kabilesinin de Yahudilerden bir reisi kabul etmelerini imkansız kılıyordu. Hicret'ten önce Hazrec'li'ler, Abdullah b. Übey'i kral ilan etmeye karar vermişler, kuyumculara taç yapılması için sipariş bile vermişlerdi. İstememelerine rağmen Evsliler çaresiz bekliyorlardı. İşte böyle bir durumda Medine'ye güçlü bir şahsiyetin gelmesi bütün ilgileri Hiz. Peygamber'e yöneltmiş, olanları dikkatle izliyorlardı.

Medine'de hicretten sonra süratle gelişmekte olan sosyo-politik yapı, bu siyasi camia fertlerinin Hiz. Peygamber'e, birbirlerine ve diğerlerine karşı olan hukuki, mali ve askeri ilişkilerini tanzim etmeli, hak ve görevlerini tesbit etmeliydi. Bunun için Hiz.

²³⁹ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.223.

²⁴⁰ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.224.

Peygamber, Muhacirle Ensarı bir araya getiren manevi kardeşliği ikame etmekle kalmayarak; Enes b. Malik'in evinde akdedilen yazılı bir anlaşmayla da Müslümanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen esasları tesbit etmiştir.²⁴¹ İşte Medine Vesikası'nın ilk 23 maddesi bu toplantıda tesbit edilmiş olup yeni müslüman blokun sosyal ve hukuki ilişkilerini yazılı hükümlere bağlamaktadır.

Müslümanlar arasındaki yakınlaşma ve haklar bu şekilde tesbit edildikten sonra, şehirde iç huzuru sağlamak ve İslam'ı tehdit eden dış düşmana (Kureyş'e) karşı bir birlik oluşturmak gerekiyordu. Hz. Peygamber, Enes b. Malik'in evinde Müslüman blokun liderleriyle olduğu kadar, müslüman olmayan Medineli diğer sosyal blok temsilcileriyle de durumu istişare etti. Bu sefer Binti Haris'in evinde toplanarak yeni bir "Şehir-Devlet" yapısını ortaya çıkaran temel ilkeler üzerinde anlaştılar. Bu yeni "devletin anayasası" yazılı bir biçimde tesbit edilip vazedildi ki; bu metin tarihçilerin bize aktardığı elimizde bulunan "Medine Vesikası"dır.²⁴²

Bütün bunlardan Vesika'nın ilk 23 maddesinin Enes b. Malik'in evinde, ikinci kısmı olan Yahudilerle ilgili 24 maddesinin de Binti Haris'in evinde daha sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Ekrem Ziya Umeri, Yahudilerle ilgili belgenin Bedir savaşından önce yazıldığını, Muhacirlerle Ensar arasındaki hak ve görevleri belirleyen kısmın Bedir savaşından sonra yazıldığını ileri sürer.²⁴³ Batılı araştırmacılardan R.B.Serjeant, vesikanın muhtelif zamanlarda kaleme alınmış sekiz ayrı belgenin bir araya gelmesiyle oluştuğunu ileri sürmektedir.²⁴⁴

Hz. Peygamber'in iki ayrı zamanda, iki ayrı metin olarak kaleme aldirdığı ve tarihçilerin bir bütün olarak sundukları²⁴⁵ bu sözleşme maddelerini M. Hamidullah kitabında, tenkitli olarak hem arapça orijinaliyle, hem de tercümesiyle vermekte ve şöyle değerlendirmektedir: "*Ele aldığımız Medine kökenli bu vesikanın Avrupa dillerine ilk tercümesi, J.Wellhausen tarafından yapılmış ve bunda metin, 47 maddeye ayrılmış vaziyettedir; maalesef daha sonraki çeşitli tercümeler bu taksimi aynen benimsemişlerdir. Benim görüşüme göre gerçekte vesika 52 maddeye ayrılmaya müsaittir. Bu yazı, birbirinden ayrı iki bölümden teşekkül eder: (gerçekte 25 maddeye*

²⁴¹ Buhari, *İtisam*, VIII/154; *Kefalet*, III/57; *Edep*, VII/92.

²⁴² Ali Bulaç, "Asr-ı Saadet'te Bir Arada Yaşama Projesi: Medine Vesikası", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, C.II, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.179.

²⁴³ Ekrem Ziya Umeri, *Medine Toplumu*, Trc. Nurettin Yıldız, Risale Yayınları, İstanbul, 1992, s.51-55.

²⁴⁴ R.B.Serjeant, "Sözde Medine Anayasası'nda Yer Alan Vesikaların Tahlil ve Tercümesi", Trc. Murat Çiftkaya, *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, Kış-1994, sayı:5, s.72.

²⁴⁵ Bkz. İbn Hişam, *a.g.e.*, C.II, s.109-112.

ayrılabilir) 1-23.maddeler ki, müslümanlarla ilgili konuları ele alır ve (27 maddeye ayrılabilir) 24-47.maddeler ki, bu kısım Yahudilerle ilgili konuları ele alır.”²⁴⁶

Biz de vesikanın maddelerini incelerken Muhammed Hamidullah'ın kitabındaki tercümeyi esas alarak iki bölüm halinde inceleyeceğiz.²⁴⁷ Ayrıca sözleşme maddelerini tahlil ederken yapacağımız açıklamaları hemen ilgili maddenin altında vermeyi uygun gördük. Medine Şehir-Devleti anayasasının tam metni ve metinden çıkardığımız sosyal hükümler şunlardır:

a) Medine Sözleşmesinin Ensar ve Muhacirle İlgili Maddeleri

Bismillahirrahmanirrahim.

1. *Bu kitap (yazı), Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli Müminler ve müslümanlar ve bunlara tabi olanlarla yine onlara sonradan iltihak etmiş olanlar ve onlarla beraber cihat edenler için (olmak üzere tanzim edilmiştir).*

Hukuki yapı itibarı ile vesika, öncelikle kendisini “*kitap*” veya “*sahife*” diye takdim etmektedir.²⁴⁸ Bu nitelik vesikanın, insanlar arası ilişkilerde uyulması gerekli temel kurallar manzumesi olduğunu belirtmekle birlikte, aynı zamanda bizzat yazıyla tesbit edildiğini de vurgulamaktadır. Kur'an da Allah'ın insanlar için vazettiği emir ve yasaklar hakkında aynı terimleri kullanır.²⁴⁹ Bu da bize vesikanın, idari ve siyasi ilişkilerini tanzim ettiği camiayı bağlayıcı hukuk kurallarının fevkinde bir özelliğe sahip olduğunu gösterir. Aynı zamanda, “Kureyşli ve Yesribli müslümünlar ve bunlara tabi olanlar ve onlarla beraber cihat edenler ifadesiyle” dini olduğu kadar siyasi bir topluluk meydana getirme gayesine yönelik olup, bulundukları beldedeki iktidarın merkezileştirilmesini kabul edip saldırıya karşı müslim-gayrı müslim beraberce karşı çıkılacağına rıza gösterildiğine de vurgu vardır.²⁵⁰

2. *İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet (camia) teşkil ederler.*

Vesikanın 25.maddesindeki “*ümmet*” kelimesini de dikkate aldığımızda; Kureyş'ten gelen Muhacirler ile Ensar ve bunlara iltihak edenler ayrı bir siyasi birlik (ümmet), dini, kültürel ve hukuki özerklik temeline dayalı ırk, dil, din ve etnik köken

²⁴⁶ *İslam Peygamberi*, C.I,Trc. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.190.

²⁴⁷ Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.202-210.

²⁴⁸ Bkz. Vesikanın 1, 22, 36, 42, 46, 47. Maddeleri.

²⁴⁹ İsra, 17/2; Enam, 6/154; Necm, 53/36; Ala, 87/19 vb..

²⁵⁰ Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.191.

gözetilmeyen bir toplumsal projedir.²⁵¹ Bir siyasi birlik (cemiyet, toplum) projesi olan ümmet, kabile ve aşiret sisteminin üyeleri için yepyeni bir kavram ve hayat tarzı önermektedir. Onun için bu sözleşmeye tabi olan bu topluluk, diğer bütün insanlardan ayrı bir mahiyettedir. İslam, aşiret/kabile birim ve sistemlerini, bir üst sistem ve ideal kültürle yukarı sosyal birimlere ve gruplara yükseltmiştir. Yaptığı inkılapla, yazıya dayanmayan aşiret hukukundan, yazılı ve kitaba dayalı bir hukuka geçirmiştir.²⁵²

3. *Kureyş'den olan Muhacirler, kendi aralarında adet olduğu veçhile kan diyetlerini ödemeye iştirak ederler ve onlar harp esirlerinin fidyei necatını Müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre ödemeye iştirak edeceklerdir.*

Bu madde, Mekke'nin değişik kabilelerinden ve daha başka dışardan katılmış arap olmayan unsurlardan teşekkül etmiş Kureyşlileri, yeni toplumda Muhacirler sıfatıyla yer almış, ayrı bir zümre olarak nitelendiriyor. Yerli müslümanları zikretmeden önce onları diğerlerinin içinde ayrı bir zümre (kabile) anlayışı ve bünyesi içinde kaynaştırıyor, daha sonra diğerleriyle beraber, İslam birliğine yani ümmete bağlıyordu. Bu yeni zümre ırk, renk, dil ve asabiyet gibi kişinin kendi elinde olmayan özelliklerden uzak tamamen ferdin kendi hür irade ve rızasına dayanarak seçtiği bir birliği esas alıyordu. Gerçi araplar, gelenek olarak eskiden beri az sayıda da olsa yabancıları mevla adıyla kabile topluluklarına katıyorlardı ama; onları hiç bir zaman kabilenin esas mensuplarıyla eşit tutmuyorlardı. İşte bütün bunlar dikkate alındığında bu maddede belirtilen zümre, tamamen o güne kadar bilinenlerden çok farklı bir anlayışın ürünüydü.

4. *Beni Ayflar kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye iştirak edeceklerdir ve (müslümanların teşkil ettiği) her zümre (taife), harp esirlerinin fidyei necatını Müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediye iştirak edeceklerdir.*
5. *Beni Harisler, kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necatını, Müminler arasında iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediye iştirak edeceklerdir.*

²⁵¹ Ali Bulaç, *a.g.e.*, C.II, s.192.

²⁵² Yünni Sezen, *İslam Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.92.

6. *Beni Saideler, kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her zümre, harp esirlerinin fidyei necatını, Müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*
7. *Beni Cuşemler kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her zümre, harp esirlerinin fidyei necatını, Müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*
8. *Beni Neccarlar, kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necatını, Müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*
9. *Beni Amr b. Ayflar, kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necatını, Müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*
10. *Beni Nebitler, kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necatını, Müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*
11. *Beni Evsler, kendi aralarında adet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necatını, Müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*

Vesikanın yukarıda belirtilen (4-11) maddeleri, eskiden olduğu gibi adet üzere kan diyetlerini ödeyeceklerdir diyerek “kabile” denen sosyal blokları teyid ederken bu yapıyı dinamik bir organizasyon haline getiriyor. Bundan böyle kabile mensupları kabile içinde geçerli olan örfe göre değil, bir üst birlik olan mü'minlerin oluşturduğu camianın (ümmetin) iyi ve makul bildiği esaslara göre hareket edecektir. Böylece kabile, doğum ve kan bağıyla birbirine bağlı akrabalar arası, dışa kapalı bir mahiyetten çıkarak yeni bir hüviyet kazanıyor. Kabile, sosyal yardımlaşma ve dayanışmada fonksiyonel olarak varlığını devam ettiriyor. Çünkü İslam dini, mensupları arasındaki ilişkilerde akideyi esas alırken, akidenin ölçüleri içinde kalınmak şartıyla diğer unsurları

reddetmez. Hak ve adalet esasları dahilinde, aile, aşiret, kabile mensupları arasındaki fertler arası ilişkiler ve yardımlaşma, dayanışma gibi sosyal ilişkiler teşvik edilmiş hatta övülmüştür.

12. Müminler kendi aralarında ağır mali mesuliyetler altında bulunan hiç kimseyi (bu halde) bırakmayacaklar, fidyei necat veya kan diyeti gibi borçlarını iyi ve makul bilinen esaslara göre vereceklerdir.

12B. Hiçbir Mümin diğer bir Müminin mevlasına (kendisi ile akdi kardeşlik kurulmuş kimse) mümanaat edemez (Diğer okunuşa göre: Hiçbir Mümin diğer bir Müminin mevlası ile, onun aleyhine olmak üzere bir anlaşma yapamayacaktır).

Suçlu ve canilerin korunmadığı bu yeni yapıda, adalet ve güvenliğin sağlanması ortak ve sosyal bir sorumluluk mevkiine çıkartılarak, taraflar birbirlerine karşı sorumlu tutuluyorlar. Müminler kendi aralarında mali mükellefiyetlerde yardımlaşacaklar, fidye ödemeye gücü yetmeyen kişinin diyetinin ödenmesinde yardım edeceklerdir. Aşireti olmayan kimsesiz Mümin kişiye dostluk bağıyla yardım ederek, esir düşerse fidyesini ödeyerek kurtaracaklar, hata ile adam öldürme ya da yaralama gibi hallerde kısas tatbiki yerine kan diyetini beraberce yardımlaşarak ödeyecekler. İbn Sad, bu maddenin toplumdaki kimsesizler için olduğunu söyler.²⁵³ Çünkü İslam dini, bütün Müminleri birbirlerinin kardeşleri ilan etmiştir.²⁵⁴ Böylece müslümanların kendilerinden olan hiçbir kimseyi ağır borç altında bırakmamaları, tam bir sosyal sigorta sistemine kavuşmuş olmaları demekti.

13. Takva sahibi Müminler, kendi aralarında mütecavize ve haksız bir fiil ikamı tasarlayan yahut bir cürüm yahut bir hakka tecavüz veyahut da Müminler arasında bir karışıklık çıkarma kastını taşıyan kimseye karşı olacaklar ve bu kimse onlardan birinin evladı bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.

Kabile asabiyeti ortadan kaldırılarak, adaletin uygulanabilmesi ve adli işlerin yerine getirilebilmesi için bu madde açık bir inkılap teşkil etmektedir. Yeni toplumda fertler ve kabileler arasında hukuki işler artık merkezi bir idare tarafından çözüme kavuşturulacağı için, suçlu kendi ailesinden, akrabasından ya da en yakınından oğlu bile olsa takva sahibi Müminler, bu kimselere karşı yürütmeye yardımcı olacak,

²⁵³ İbn Sa'd, *Tabakat*, C.I, s.486.

merkezi idare etrafında ellerini birleştireceklerdir. Böylece, bozguncu ve azgınlara fırsat verilmesi engellenirken, kafirlere olan eski sevgi ve yakınlıkları da kesilmiş oluyor.

14. Hiçbir Mümin bir kafir için, bir Mümini öldüremez ve bir Mümin aleyhine hiçbir kafiye yardım edemez.

Bu maddede, Müminlerin birbirlerine karşı hak ve görevleri, sosyal hayatta birbirlerine karşı nasıl tavır takınacakları açık ve net olarak ortaya konuluyor. Şartlar ne olursa olsun bir kafir için Mümini öldüremeyeceği gibi kafiye Mümin aleyhine olacak bir hususta yardımda bulunamayacağı karara bağlanıyor. Aynı emri Kur'an-ı Kerim de vermektedir: "*Müminler Müminleri bırakıp kafilere dost edinmesinler. ...*"²⁵⁵

15. Allah'ın zimmeti (himaye ve teminatı) bir tekdir; Müminlerin en ehemmiyetsizlerinden birinin (tanıdığı himaye) onların hepsi için hüküm ifade eder. Zira Müminler, diğer insanlardan ayrı olarak birbirlerinin mevlası (kardeşi) durumundadırlar.

Bu madde, cahili dönemde yapılmakta olan eman uygulamasını tanıyor ve eman vermeyi, onu korumayı her müslüman için hak görerek, diğerlerinin de buna riayet etmesi gerektiğini beyan ediyor. İslam hukukçuları, "*..müslümanların zimmeti birdir; bu zimmet uğrunda onların en aşağı konumundaki dahi gayret gösterir..*"²⁵⁶ hadisinde geçen zimmet kelimesinin güvenlik/himaye anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Müslümanlar her hangi bir kimseye eman vererek onu koruma altına alabilirler, diğer müslümanlar da onun bu yaptığına saygı duyar, riayet ederler. Ancak birbirlerinin dostu ve kardeşi olup, müslümanlardan başkasını dost edinmezler. Bu durumu Kur'an şu şekilde ifade eder: "*Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost olarak benimsemeyin, onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onlara dost olurlarsa o da onlardandır...*"²⁵⁷

16. Yahudilerden bize tabi olanlar, zulme uğramaksızın ve onlara muarız olanlarla yardımlaşmaksızın, yardım ve müzaheretimize hak kazanacaklardır.

Bu maddeyle Yahudilere bu siyasi camiaya katılabilme imkanı sağlanmış oluyor. Camiaya katılan Yahudilere adaletle muamele edileceği ve Müslümanların yardımına nail olacakları gibi, onların düşmanlarıyla da yardımlaşmayacağı garanti

²⁵⁴ Hucurat Suresi, 49/10.

²⁵⁵ Ali İmran Suresi, 3/28.

²⁵⁶ Buhari, Feraiz, 21 (VIII/10); Fezailü'l-Medine, 1 (II/221); Cizye, 10 (IV/67); İtisam, 5 (VIII/145).

²⁵⁷ Maide Suresi, 5/51.

ediliyor. Bu madde, İslami siyasetteki üstün ahlaki vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in siyasetinde ne aldatma ne de arkadan vurma vardır.

17. Sulh, Müminler arasında bir tekdir. Hiçbir Mümin Allah yolunda girişilen bir harpte, diğer Müminleri hariç tutarak, bir sulh anlaşması akdedemez; bu sulh, ancak onlar (Müminler) arasında umumiyet ve adalet esasları üzere yapılacaktır.

18. Bizimle beraber harbe iştirak eden bütün (askeri) birlikler, birbirleriyle münavebe edeceklerdir.

Anayasanın bu iki maddesi, vatan savunması ve iç emniyet konularında sulhun bir olduğunu bölünüp birbirinden ayrılmaksızın harp ve barış ilanını fertlerin değil, sadece bir merkezden Rasulullah'ın yapabileceğini hükme bağlar. Hz. Peygamber savaş ilan ettiği zaman da bütün Müminler savaş durumundadır. Herhangi bir Mümin kalkıp barış yapamaz. Savaşın yükü sadece bir aşirete yüklenemez. Cihad bütün Müminler için farz olup, askeri hizmetin tam bir eşitlik altında yapılabilmesi için gerek seriyyelere gerekse savaşlara nöbetleşe çıkılacağı hükme bağlanmıştır.

19. Müminler, birbirlerinin Allah yolunda (uğrunda) akan kanlarının intikamını alacaklardır.

20. Takva sahibi Müminler, en iyi ve en doğru yol üzerinde blunurlar.

20B. Hiçbir müşrik, bir Kureyşli'nin mal ve canını himayesi altına alamaz ve hiçbir Mümine bu hususta engel olamaz (yani Kureyşli'ye hücum etmesine mani olamaz).

Hz. Peygamber Kureyş'in ticari faaliyetlerini engellemek istiyordu. Onun için Medineli müşriklerin onlara himaye vererek yardımcı olmalarını yasakladı. Bu maddeyle Hz. Peygamber, beraber yaşadığı Medine müşriklerinden Kureyş müşriklerinin herhangi bir yardım alabilme imkanlarını kaldırmış oluyordu.

21. Herhangi bir kimsenin, bir Müminin ölümüne sebep olduğu kati delillerle sabit olur da maktülün velisi (hakkını müdafı eden) rıza göstermezse, kısas hükümlerine tabi olur; bu halde bütün Müminler ona karşı olurlar. Ancak bunlara sadece (bu kaidenin) tatbiki için hareket etmek helal (doğru) olur.

22. Bu sahife(yazı)nın muhteviyatını kabul eden, Allah'a ve ahiret gününe inanan bir Müminin bir katile yardım etmesi ve ona sığınacak bir yer temin etmesi helal (doğru) değildir; ona yardım eden veya sığınacak bir

yer gösteren kıyamet günü Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ki o zaman artık kendisinden ne bir para tediyesi ve ne de bir taviz alınacaktır.

23. Üzerinde ihtilafa düştüğümüz herhangi bir şey, Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.

Cahiliyede Evs ve Hazrec kabileleri arasında bir kişinin adam öldürmesi sebebiyle ve diğer kabilenin de kabile asabiyetiyle katili korumasından dolayı kabileler arasında savaşlar çıkıyordu. 21.madde maktulün velisi diyete razı olmazsa katile kısas uygulanacağını açık hükme bağlıyor. Bu maddeye göre, Müminler kısas hükümlerine tabi olacaklardır. 22.maddeye göre, inanan bir Mümin katile yardım etmeyecek, ona sığınacak yer göstermeyecektir. Böyle davrananın suçluyu koruduğu, zulme ortak olduğu için Allah katındaki sorumluluğu hatırlatılarak, adalet duygusu yerleştirilmeye çalışılıyordu. Kısaca kabile asabiyeti tamamen reddedilerek, suç ve ceza bireyselleştiriliyordu. 23.madde ile, anlaşmazlık olan bütün konularda Müminler için tek hüküm merciinin Allah ve Rasulü olduğu hükme bağlanıyor. Böylece Allah'ın hükmü çerçevesinde Hz. Peygamber'in bütün adli meselelerde hakim olarak tanınmasını sağlıyor, onu müslüman sosyal blok üzerinde mutlak hakim kılıyor. Biat etmekle bunu kabul etmiş olan Müslümanlar, hukuk ve sosyal hayatlarının tanzimini tamamen Hz. Peygamber'in gösterdiği çerçevede düzenleyeceklerdir.

b) Sözleşmenin Yahudilerle İlgili Maddeleri

24. Yahudiler, Müminler gibi, muharebe devam ettiği müddetçe (kendi harp) masraflarını karşılamak mecburiyetindedirler.

Medine site devleti orada oturanlar tarafından toplu olarak savunulacak şehrin müdafası için girişilecek savaşta masraflar her bir konfederal üyenin kendisi tarafından ödenecektir. Böyle bir savunma savaşında anlaşmaya taraf olan gruplar mali ve askeri ortak sorumluluklar yüklenirler, hep birlikte savaşır.

25. Beni Avf Yahudileri, müminlerle birlikte bir ümmet (:camia) teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müminlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek mevlaları ve gerekse bizzat kendileri dahildirler.

25B. Yalnız kim ki haksız bir fiil irtikap eder veya bir cürüm ika eder, o sadece kendine ve aile efradına zarar (vermiş) olacaktır.

Bu maddede geçen ve bir sosyal camiayı kasteden ümmet; Medine'de haram bölgesinde oturan müslümanlarla birlikte, ortak sorumluluk yüklenmiş bir siyasi birlik

meydana getiren müşrik ve Yahudileri de içine almıştır. Anlaşmalılılarıyla beraber, kendi dinleri içinde kalmak şartıyla siyasi sorumluluk anlamında Müminlerle birlikte ya da Müminlerden bir ümmet (camia, zümre) teşkil ederler. Ümmetin bu şekildeki tarifi Kur'an'da da geçmektedir: *"Onlar geçmiş birer ümmettir. Kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Onların yapmış olduklarından sorumlu değilsiniz."*²⁵⁸ *"Biz onları yeryüzünde birçok ümmetlere ayırdık; içlerinde salihleri (iyileri) de vardı, bunlardan aşağı (küfürde) olanları da vardı. ..."*²⁵⁹

Bu madde, Yahudilere dini ve hukuki özerklik tanıyarak, dinlerini açık bir biçimde yaşamaları konusunda teminat veriyor. Bu aynı zamanda İslam'ın pratik alanda yabancılara tanıdığı din ve vicdan hürriyetinin yazılı bir belgesidir. Bununla beraber suçların sorumluluğunun da failine yükleneceğini tesbit ederek, suçlunun anlaşmalı taraflardan olmasının ceza görmesini engellemeyeceği hükme bağlanıyor. Bu anlaşmanın taraftarı olmak suçluyu ve zalimi kurtarmayacaktır.

26. *Beni Neccar Yahudileri de Beni Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.*
27. *Beni Haris Yahudileri de Beni Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.*
28. *Beni Saide Yahudileri de Beni Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.*
29. *Beni Cuşem Yahudileri de Beni Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.*
30. *Beni Eys Yahudileri de Beni Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.*
31. *Beni Salebe Yahudileri de Beni Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır. Yalnız kim ki haksız bir fiil irtikap eder veya bir cürüm ika eder, o sadece kendini ve aile efradını zarardide etmiş olacaktır.*
32. *Cefne (ailesi) Salebe'nin bir kolu(batn)dur; bu bakımdan Salebeler gibi mülahaza olunacaklardır.*
33. *Beni Şuteybe de Beni Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır. (Kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareket olmayacaktır.*

²⁵⁸ Bakara Suresi, 2/134.

34. *Salebe 'nin mevlaları, bizzat Salebeler gibi mülâhaza olunacaklardır.*

35. *Yahudilere sığınmış olan kimseler (Bitane), bizzat Yahudiler gibi mülâhaza olunacaklardır.*

Yukarıdan 26.maddeden itibaren bir takım Müslüman arap kabilelerinin ismi zikredilerek, bunlara bağlı (mevali) ya da müttefik Yahudi kabilelerinin sahip olacakları haklardan bahsedilmektedir. Bu dikkat edilmesi gereken bir konudur. Çünkü Yahudiler, Hz. Peygamber tarafından statü itibariyle müslümanlarla birlikte bağımsız müttefik bir grup olarak görülmemektedir. Anayasa maddeleri Yahudilerin siyasi istiklallerini merkezi otoriteye bağımlı kıldığı gibi, iktisadi alanda da önemli ölçüde bağımlı kılmaktadır. Buna göre Yahudiler, hakim konumdaki Müslümanların yani Hz. Peygamber'in oluşturduğu federal yapıdaki şehir-devlete sığınma ve katılma statüsündedirler.

Görüldüğü gibi anlaşma maddeleri müslümanların lehihe bir durum arz etmektedir. Anlaşmanın taraflarına baktığımızda, Hz. Peygamber ve Müslümanlar hakim konumdadırlar. Yahudilerin böyle bir konumda anlaşmaya yanaşmalarında; Yahudi kabilelerinin kendi içlerinde bir bütünlük oluşturamayıp, birbirleriyle devamlı çekişme halinde, birbirlerine ve diğer arap kabilelerine karşı, Evs ya da Hazrec'le ittifak kurma ihtiyacı duymaları; bu anlaşmanın/sözleşmenin yapıldığı dönemin arefesinde müslümanların Kureyş'e karşı Bedir'de büyük bir zafer kazanmış olmaları ve Yahudilerin ileri gelenlerinden Kab b. Eşref'in, Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı giriştiği düşmanca tavırlar yüzünden öldürülmesi ve Yahudilerin yaptıkları kötülüklerden dolayı uyarılmış olmaları gibi faktörler, Yahudilerin Hz. Peygamber'in anlaşma çağrısına uyarak anlaşmaya oturmalarında başlıca önemli etkenlerdir.

36. *Bunlar (Yahudiler)dan hiçbir kimse (müslümanlarla birlikte bir askeri sefere), Muhammed'in müsaadesi olmadan çıkamayacaktır.*

36B. *Bir yaralamanın intikamını almak yasak edilemeyecektir. Muhakkak ki bir kimse bir adam öldürecek olursa neticede kendini ve aile efradını mesuliyet altına sokar; aksi halde haksızlık olacaktır (yani bu kaideye riayet etmeyen bir kimse haksız vaziyette olacaktır). Allah bu yazıya en iyi riayet edenlerle beraberdir.*

Bu maddeyle birlikte Müslümanların çıktıkları savaşlara, Yahudilerin katılma isteği Hz. Peygamber'in izin ve rızasına bağlanmış oluyor. Yabancılar sığınma (eman) hakkı tanınması, savaş esirleri için fidyei necat ve öldürme olaylarında kan diyeti ödenmesi şeklinde daha önce geçerli olan uygulamalar, Yahudiler için de tanınmıştır. Aynı zamanda adaletin işleyişinde hiç bir grup, işlenilen bir suç karşısında kendi akrabalarını koruma uğruna, engel çıkarmak ve bunu baltalamak hakkına sahip olmayacaktır.

37. (Bir harp vukuunda) Yahudilerin masrafları kendi üzerine ve müslümanların masrafları kendi üzerinedir. Muhakkak ki bu sahifede (yazıda) gösterilen kimselere harp açanlara karşı, onlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır. Onlar arasında hayırhahlık ve iyi davranış bulunacaktır. (Kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareketler olmayacaktır.

37B. Hiç kimse müttefikine karşı bir cürüm ika edemez; muhakkak ki zulmedilene yardım edilecektir.

38. Yahudiler müslümanlarla birlikte, beraberca harp ettikleri müddetçe masrafta bulunacaklardır.

39. Bu sahifenin (yazının) gösterdiği kimse lehine Yesrib vadisi dahili (cevf), haram (mukaddes) bir yerdir.

40. Himaye altındaki kimse (carr), bizzat himaye eden kimse gibidir; ne zulmedilir ve ne de (kendisi) cürüm ika edecektir.

41. Himaye verme hakkına sahip kimselerin izni müstesna, bir himaye hakkı verilemez.

42. Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut münazaa vakalarının Allah'a ve Rasulullah Muhammed'e götürülmeleri gerekir. Allah bu sahifeye (yaziya) en kuvvetli ve en iyi riayet edenlerle beraberdir.

Nitekim Hz. Peygamber döneminde Yahudiler, kendi aralarında gelişen olaylar için Tevrat'a başvuruyorlar ve hahamların verdiği hükmü uyguluyorlardı. Bazen Rasulullah'ın hakemliğine müracat ettikleri de oluyor; bu durumda Hz. Peygamber, Kur'an'ın hükmüne uygun olarak, kimi zaman aralarında adaletle hükmediyor, kimi zaman da kendi kanunlarıyla onları baş başa bırakıyordu. Ancak anayasaya göre,

tarafların üzerinde anlaşamadıkları hukuki bir davanın çözümü hususunda nihai merci olarak, Allah'a ve Rasulü'ne müracaat edileceği de karara bağlanmıştır.

43. Ne Kureyşliler ve ne de onlara yardım edecek olanlar, himaye altına alınmayacaklardır.

Bu madde, Medine şehir devletinin güvenliği açısından, Yahudilerin, Kureyş müşriklerini ve onlara yardımda bulunabilecek kişileri himayeleri altına almalarını yasaklıyor. Yahudilere daha önce eman hakkı verilmişken, bu madde, eman hakkını Müslümanların düşmanı olan Mekkeli müşrikler lehine kullanmalarını (Mekkeli müşriklere eman vermelerini) yasaklıyor. Medineli Yahudileri, Mekkelilere yardımdan alıkoyan bu maddenin ardından 44.maddeyle de, Yahudilere ya da Müslümanlara karşı hangi gruba olursa olsun, bir düşman saldırısı halinde, buna karşı koymak üzere bir İslam-Yahudi ittifakının yapılacağı da kayıt altına alınıyordu.

44. Onlar (müslümanlar ve Yahudiler) arasında, Yesrib'e hücum edecek kimselere karşı yardımlaşma yapılacaktır

45. Şayet onlar (Yahudiler), (müslümanlar tarafından) bir sulh akdetmeye veya bir sulh akdine iştirake davet olunurlarsa, bunu doğrudan doğruya akdedecekler veya ona iştirak edeceklerdir. Şayet onlar (Yahudiler), (müslümanlara) aynı şeyleri teklif edecek olurlarsa, Müminlere karşı aynı haklara sahip olacaklardır; din mevzuunda girişilen harp vakaları müstesnadır.

45B. Her bir zümre, kendilerine ait mıntıkadan (gerek müdafı ve gerekse sair ihtiyaçlar hususunda) mesuldür.

Medine'ye karşı saldıran saldırganla yapılacak herhangi bir sulh anlaşmasının ortaklaşa beraberce yapılacağı ve merkezi iktidar tarafından alınan her çeşit karar Medine şehir devletinin konfederal üyeleri için bağlayıcı bir mahiyet taşıdığı hükme bağlanmıştır. Ayrıca şehrin dışında yapılacak bir saldırı savaşı, dini sebeplere dayanan bir harp olduğunda, hiçbir sosyal blok diğerini yardımda bulunma mükellefiyetinde tutmayacaktır.

46. Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler için ihdas edilen şartlar, aynı şekilde Evs Yahudilerine, yani onların mevlalarına ve bizzat kendi şahıslarına, bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler tarafından sıkı ve tam bir muhafazakarlık ile tatbik olunur. (Kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareket olmayacaktır. Ve haksız şekilde kazanç

temin edenler, sadece kendi nefesine zarar vermiş olurlar. Allah bu sahifede (yazıda) gösterilen maddelere en doğru ve en mükemmel riayet edenlerle beraberdir.

47. Bu kitap (yazı), bir haksız fiil ika eden veya cürüm işleyen (ile ceza) arasına engel olarak giremez. Kim ki bir harbe çıkar, emniyette olur veya kim ki Medine 'de kalırsa yine emniyet içindedir; haksız bir fiil ve cürüm ikaı halleri müstesnadır. Allah ve Rasulullah Muhammed himayelerini, (bu sahifeyi) tam bir sadakat ve dikkat içinde muhafaza eden kimseler üzerinde tutacaklardır.

Vesikanın metninden de anlaşılacağı gibi bu vesika; amme hukuku ile alakalı konularda düzenleyici kaideler içermekte, devlet iktidarını teşkil ve tesis etmekte, genel hatlarıyla icra ve kaza fonksiyonlarına ilişkin konuları ele almakta, ülkede yaşayan yabancıları hukuki alanda serbest bırakmak suretiyle teşrii alanda da düzenleyici davranmaktadır. Ayrıca gerek iktidarın sahip olduğu haklar ve görevler, gerekse tebanın hak ve görevleri, ayrıntılı olmasa bile genel hatlarıyla vesikada gösterilmiştir.

Yakından bakıldığında ilk siyasi ve sosyal teşkilatlanmaya Müslümanlar, Yahudiler ve müşrikler arasında imzalanan bu Medine Vesikası ile adım atıldığı görülür. Modern anlamda Medine Vesikası bir anayasa metni değildir. Ancak aynı mekanda yaşayan çok farklı inançlardaki (heterojen/türdeş olmayan) cemaatleri teşkilatlandıran ve belli bir uyum içinde siyasi birliğe katan hakuki bir metindir.²⁶⁰ Bütün bu özellikleriyle Medine Vesikasının kendi döneminin siyasi şartları içerisinde, normal herhangi bir anayasadan daha etkin bir konumda olduğu görülecektir.

c) Sözleşmenin Medine Toplumuna Tesirleri

Hz. Peygamber, Müslüman olarak sayılarının az oluşuna rağmen içinde bulunduğu siyasi atmosferi çok iyi değerlendirerek, daha önce üç Yahudi kabilesinin ve Yesrib'in güçlü iki arap kabilesinin bir türlü gerçekleştiremediği merkezi bir idareyi, Medine şehir-devletinin anayasasını yazılı olarak tesbit ederek, şehirdeki bütün sosyal bloklar tarafından kabul edilen merkezi bir idareyi ve otoriteyi yerleştirerek, kendisi de yeni devletin başkanı oldu. Kurulan bu devlette bir taraftan müslüman ve gayri müslim topluluğa dini ve hukuki hürriyet tanımış, diğer taraftan Medine'nin korunması, huzur ve asayiş temin edilmiş, tarafların uyması gereken müeyyidelerle karşılıklı hak ve

hürriyetlere saygı gösterilmiş, yıllardır Medine’de devam eden huzursuzluğa, güvensizliğe ve entrikalara son verilmiştir.²⁶¹

Hz. Peygamber bu sözleşme ile, Medine’de Müslümanların vahdetini ve diğerlerinden farklılığını ilan ederek, bu dinin mensuplarının birbirleriyle olan bağlarını bütün diğer aile, aşiret ve kabile bağlarının üzerine çıkarmıştır. Müslümanlar arasında kaynaşma ve paylaşma duygularını pekiştirmiş, özellikle de diyet ve nafakalar konusunda dayanışma ve yardımlaşmayı hakim kılmıştır.

Medine’de oturan Yahudilerin hak ve görevleri bu sözleşmeyle belirlenmiş; onlara yardım ve himaye hakları tanınmış, şehir-devleti koruma, kollama ve gözetmede katılma mecburiyeti getirilerek, Müslümanların düşmanlarıyla özellikle Kureyş müşrikleriyle yardımlaşmaları engellenmiştir.

Müslümanların kanının korunması, kan akıtılmasının yasaklanması ve kan akıtana kısas hükmünün getirilmesiyle, Medine’de emniyet sağlanmıştır. Fitne ve olay çıkaranların korunması, yataklık yapılması ve gizlenmeleri yasaklanmıştır. Böylece bütün Medine’de oturanların güvenliği sağlanmış, hiç kimsenin zulüm ve kötülük görmemesi hedeflenmiştir.

Bu anayasa, Yahudilere zimmet/eman şuuru verirken, müslümanlara da emniyet sağlıyordu. Cahiliye döneminde Yahudilerin, vadedilen Peygamber geldiğinde Evs ve Hazrec’in kökünü kazıma temennilerini, Yahudiler sözleşmeye bağlı kaldığı sürece onlara karşı hiçbir zaman gündeme getirmemiş ve yapmamışlardır.²⁶²

Bu anayasa ile din ve hukuk hürriyetine dayalı, merkezi otorite oluşturulmuş, konfedere bir şehir devleti anlayışı içinde Hz. Peygamberin başkanlığı ve onun Kur’an ve Sünnet’e göre vereceği hükme ve bu hükmün infazına rıza gösterileceği ifade edilmiş, böylece tarafların birbirlerine karşı ihanetten uzak, devletin korunmasına yönelik sivil bir toplum meydana getirilmiştir.

Bu anayasa ile Medine devleti bağımsız bir devlet olmuştu. Hz. Peygamber, Müslümanlar ve anlaşmaya taraf olan diğer gruplar tarafından siyasi bir lider ve devletin başkanıydı. Ancak Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği İslam dininde siyasi ve dini bir ayrılık

²⁶⁰ Ali Bulaç, *Modern Ulus Devlet*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s.192.

²⁶¹ Mehmet Ali Kapar, *Hz. Peygamber Döneminde Toplumsal Yapılanma ve Müslümanlararası İlişkiler*, (Basılmamış Tez), Konya, 1997, s.78.

²⁶² Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.152.

olmadığı için, Müslümanlar onu hayatın bütün alanlarında kendilerine başkan seçiyorlar, kendisine her konuda itaat etmek üzere biat ediyorlardı.²⁶³

Hız. Peygamber, bu anlaşma ile İslam dininin itikat, ibadet, muamelat gibi prensiplerini, toplumdaki dini ve etnik bütün grupların değerlerinin üzerine taşımıştı. Yaptığı uygulamalarda sadece siyasi değil; iktisadi, hukuki meseleleri de bu anlaşma çerçevesinde ele alıyor ve değerlendiriyordu. Nitekim, ihanet eden Yahudilerin Medine'den çıkarılmaları ya da cezalandırılmaları bu anlaşma çerçevesinde değerlendirilmiş, karara bağlanmış ve uygulanmıştır.

Bu anlaşma ile Medine'de huzur ve güven sağlanmış, Medine, bütün tarafların kabulüyle merkezi bir idareye kavuşmuştu. Müslümanlar, inmeye devam eden vahiy çerçevesinde nefislerini eğitmeye çalışıyor, gelen ayetleri ezberliyor, diğer insanlara aktarıyor, anlatıyorlardı. Hız. Peygamber, Kur'an okuyor, mescidde namaz kıldırıyor, sohbet meclislerinde İslam'ı anlatıyor, bazan da Ensarın evlerini ve bahçelerini ziyaret ederek oralarda anlatıyordu. Yavaş yavaş İslami şahsiyet, yaşantı ve ilişkiler oturmaya başlıyordu.

Yahudiler merkezi idareyle anlaşmış olmalarına rağmen toplumda dini ve siyasi fitne çıkarmaktan geri durmuyorlardı. Şehirde Hız. Peygamber hakkında ileri geri konuşuyorlar, onun risaleti hakkında şüphe uyandırmak için ellerinden geleni yapıyor, durmadan cevabını aldıkları halde sorular soruyor dedi-kodu yapıyorlardı.

Yahudilerin bu gayret ve çabaları yanında, yeni din konusunda tavrını açıkça ortaya koymaya gücü yetmeyen, dine dost görünen, içinde kin ve nefret taşıyan münafıklar zümresi ki; bunların başında Buas savaşından sonra Medine'ye kral olmayı bekleyen ve Hız. Peygamber'in hicretiyle bunu elde edemeyen zahiren müslüman olmuş olan Abdullah b. Übey vardı.

Böylece Medine'de dini gruplar oldukça çoğalmıştı. Mü'minler, münafıklar, müşrikler ve Yahudiler. İşte Hız. Peygamber etnik ve dini olarak oldukça renkli böyle bir toplumda peygamberlik, reislik, liderlik ve idarecilik yapıyordu.

2. Yeni İdari Sistemde Kabileler

Arap toplumunda kabile bağı çok eski ve köklüdür. Kabile fertleri arasındaki dayanışma bu bağlılığın açık tezahürüdür. Kabile mensupları kökleri bir ataya dayanan, birbirlerine kan bağıyla bağlı bilinen ilk akrabalarlardır. Kabile içinde birbirlerine

²⁶³ İsmet Kayaoğlu, Halifelik, *A.Ü.İ.F.İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: IV, Ankara, 1980, s.135.

bağlılığın ifadesi olan bu dayanışma duygusu, İslam'daki adalet anlayışını zedelediği sürece, sosyal ve iktisadi açıdan oldukça faydalı ve güzel bir özelliktir.

Arap toplumunun tabiatında olan kabilecilik; sistemin üyeleri arasında güçlü bir yardımlaşma, savunma, intikam alma gibi sosyal özellikleri öne çıkarmış durumdadır. Aynı aileye mensup kişiler arasında bu duyguların ve hasletlerin bulunması fitri bir duygunun tezahürleridir. Fakat bütün bunlar, kör bir asabiyete dönüştüğünde adalet ortadan kalkar, insani duygular yok olur, zulüm ve cahiliye gündeme gelir.

Hz. Peygamber, Medine'de vahiy doğrultusunda muvahhit bir toplum oluşturmayı hedefliyordu. Onun için kabileye mensubiyeti reddetmeden, mal, sınıf ve ırk ayrımının üzerinde, aşkın bir kardeşlik tesis etti. Bu, oluşturulacak ümmet (toplum) in sevgi üzerine konulmuş temel taşıydı. Hz. Peygamber, asabiyet (ırkçılık)i. etrafa koku saçan bir leş olarak değerlendiriyordu. Aynı zamanda asabiyet, enaniyetin toplumsal boyutuydu. Her bir kabile, kendisinin üstün ve faziletli olduğunu ileri sürerek kavga ediyor, aynı kabile içinde bile birlik sağlanamayarak zayıflıyor, aşiretlere, kollara ayrılıyordu. Böylece cahili dönemde Yesrib'de olduğu gibi aynı ananın evladı olan Evs ve Hazrec kabileleri, bir yüzyıl boyunca birbiriyle savaşabiliyordu.

Cahili dönemdeki kabilecilikte, kişinin haklı ya da haksız olduğuna bakılmaksızın, suçlu korunuyor ve sırf kendi kabilesinden olduğu için zalim ve azgın da olsa körü körüne koruyor, onun için savaşıyor, rahatlıkla karşı kabileden olanı öldürebiliyordu. Böylece kör bir intikam duygusuyla suç ferdi olmaktan çıkıyor, bütün bir kabile suçluyu korumaktan dolayı suçlanıyor, suçluyu cezalandırmak adına bütün bir kabile kör bir intikam uğruna saldırıyor ve suç toplumsallaşıyordu.²⁶⁴ Halbuki bütün hukuklarda ferdin işlediği bir suç ferdidir ve toplumun değil ferdin cezalandırılması esastır.²⁶⁵

Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde kabileciliğe yeni bir boyut getirerek, aşiretle, cemeatle ve toprağa bağlılıkla ilgili yeni düzenlemeler getirdi. Hz. Peygamber, kabileleri kendi içlerinde bağımsız, fakat merkezi idareye bağlı gruplar ve birlikler haline getirdi. Kabilenin bir alt biriminde aşiretler ve aileler vardır. Kabileler, bir üst birim etrafında ümmet ruhuyla bir cemeat çatısı altında toplamıştır. Mescidin inşasında bütün kabileleri görevlendirmiş, kardeşlik akdinde kabile dışından bir kişiyle kardeş ilan

²⁶⁴ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.246.

²⁶⁵ Medine Vesikasının 36/b maddesinde bu anlayış teminat altına alınmıştır.

edilmiş. savaşlarda komutanlık, bayraktarlık gibi görevlerle kabile imtiyaz ve asabiyetinden uzaklaştırıcı düzenlemeler yapmıştır.²⁶⁶

Kabilede cari olan bağıllık, dayanışma, yardımlaşma, emir ve komuta konusunda ki itaat gibi özellikler, İslam dininin yayılması ve kabul edilmesinde faydalı özellikler olarak devam etmiştir. Kabile reislerinin ya da kabilede şerefli addedilen kişilerin İslam'a girmesiyle bütün kabile üyeleri Müslüman oluyordu.²⁶⁷

Hız. Peygamber, her bir kabile için vakit namazlarını kılacakları, kabile içindeki uygun bir yere mescid yapmalarını teşvik ediyor, hatta bazı kabilelerin mescidlerinin yerini kendisi tayin ve kıblesini tesbit ediyordu. Bazılarında namaz kılıyor, kendi içlerinden imam tayin ediyordu. Kuba köyünde Amr b. Avf oğullarının mescidi, kendi eliyle sınırlarını çizdiği ilk mesciddi. Kabileler, vakit namazlarını kendi mescidlerinde kılıyor, Cuma namazı için Mescid-i Nebiye geliyor, Cuma namazını Hız. Peygamber'in arkasında kılıyorlardı.²⁶⁸

Hız. Peygamber, orduyu tanzim ederken, kabile esasına göre düzenliyordu. Her bir kabilenin bir bayrağı ve sancağı ya da iki veya dört tane sancağı vardı. Bayrak ve sancak sayısında kabile nüfusunun yoğunluğu dikkate alınıyordu. Her bir kabile savaş için gerekli olan silah, binek ve yiyecek masrafını kendisi karşılıyordu.²⁶⁹

Yahudiler, sağlanan birlik ve beraberliği sabote edebilmek için Müslümanların içine sızarak, Evs ve Hazrec arasındaki eski kabile asabiyetini körükleyerek onları birbirine düşürmeye ve parçalamaya çalışıyorlardı. Bir defasında Şas b. Kays bir mecliste, Ensar ünvanına mazhar olmuş iki kabileyi az daha birbirleriyle çatıştıracaktı. Hız. Peygamber, bunu haber aldığı anda hemen duruma müdahale ederek çıkacak fitneyi söndürdü. Yine Beni Müstalik gazvesinde Abdullah b. Übey, Ensarla Muhacir arasında fitne çıkarmak için uğraşmış, Hız. Peygamber durumu hikmetle çözerek cahiliye asabiyetini söndürmüştür.²⁷⁰

Hız. Peygamber, yeni Müslüman olan kabilelere komutan ve vali olarak ya eski kabile reisini tayin ediyor ya da yeni bir kişiyi tayin ediyordu. Kendisinin katılmadığı seriyye ve gazalara bir komutan tayin ediyor, kendisi katıldığında da Medine'ye bir idareci tayin ediyordu. Tay kabilesinin Müslüman olduğunu bildirmek için elçi olarak

²⁶⁶ İbn İdris, *a.g.e.*, s.119-120.

²⁶⁷ Bkz: İbn İdris, *a.g.e.*, s.120; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, C.I, s.336-342; İbn Hişam, *a.g.e.*, C.II, s.45-45; Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.156-157.

²⁶⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.246-247; İbn Şebbe, *a.g.e.*, C.I, s.57,64,74.

²⁶⁹ İbn İdris, *a.g.e.*, s.125.

Medine'ye gelen Zeyd Hayl'i kabileye reis tayin ederek, bunu bildiren bir yazıyı kendisine verdi.²⁷¹

Yine Taifliler'in müslüman olduğunu bildirmek ve biat etmek için gelen Taif elçiler heyetinin en küçüğünü onlara emir tayin etti. Daha önce hiç emirlik yapmamış olmasına rağmen, bu gençteki dine karşı olan hırs ve uyanıklığı gören Hz. Peygamber, onun şahsiyetindeki necabet/soyluluk ve temizlik nedeniyle onu Taif'e emir olarak tayin etmişti.²⁷²

Tayin edilen kabile başkanı, gördüğü işle ilgili her nevi iktidar ve yetkiyi elinde topluyordu. Kabiledeki mescitde imamlık yapıyor, kabile içinde çıkan ihtilaflarda hakemlik ediyordu. Askeri bir sefere çıkılacağı zaman kendi kabilesinde teşkil edilen birliklere komutanlık yapıyordu. Ordu içinde ise Hz. Peygamber'in katıldığı savaşlarda Rasulullah'a, eğer tayin edilen başka bir komutan varsa doğrudan ona bağlanıyordu.²⁷³

Kendi adına ve kabilesi adına Hz. Peygamber'e sadık kalacağına dair biat etmiş olan bu kabile başkanları, Devlet Başkanı/Hz. Peygamber'in naibi durumundaydı. Hz. Peygamber tarafından ibkaa yoluyla --yani müslüman olmadan öncede kabilesinin reisi olan, müslüman olduktan sonra da görevinde bırakılan-- ya da tayin yoluyla görevlendirilen bu başkanlar, merkezi idarenin gönderdiği vergi tahsildarlarını mükelleflerle temasa geçirirlerdi. Ayrıca bu başkanlar, kendi emirleri altındaki vazifelileri tam bir serbesti içinde seçer ve tayin ederlerdi.²⁷⁴

V. HUKUK

Cahiliye devrinde Medine'de araplar, yazılı olmayan, örfeye dayalı kendi kabile hukuklarını, Yahudiler de ahbarlarının uyguladığı kendi kitaplarındaki dini kaynaklı hukuka tabi oluyorlardı. Hz. Peygamber, İslam'ı tebliğ ederken ferdi ve toplumsal hayatı tanzim eden esasları açıklarken, hukuki esasları da yerleştiriyordu. Hz. Peygamber, Mekke'de oluşan müslüman camianın tartışmasız başkanı olmasına rağmen; orada kimse kendisinden iki kişi arasında cereyan eden bir ihtilafı çözmesini istememiştir.

²⁷⁰ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.247.

²⁷¹ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.247.

²⁷² Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.247.

²⁷³ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.912.

²⁷⁴ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.912.

İslam dininin teşri (yasama) ile ilgili hukuki esasları, genelde Medine döneminde nazil olmuştur. Evlenme, boşanma, miras, alışveriş, borçlanma, kira, diyet, kısas, ortaklık ve daha bir çok konular hükme bağlanmıştır. Bütün bunlarla beraber, toplumun günlük hayatıyla ilgili, ziraat, toprak, su ve sulama gibi konular da belli prensiplere bağlanmıştır.

Medine’de Hz. Peygamber’in hukuki düzenlemeleri, inmekte olan Kur’an’a (vahye) dayanıyordu. Sosyal hayattaki devamlılık içinde ortaya çıkan konularda ve insanların ihtiyaç duyarak sordukları sorulara verilen cevaplar ve Allahü Teala’nın toplumda hakim olmasını istediği konular 23 yıllık bir dönem içinde tek tek, adım adım uygulanarak yerleştirilmiştir. Hakkında ayet inmeyen konularda, Hz. Peygamber açıklamalarda bulunarak, çeşitli konularda hükümler vererek, İslam hukuk sisteminin esaslarını vazetmiştir.

Bu vahye ve sünnete dayalı sistemde, kolaylaştırıcılık, hakka riayet etme, niyete göre hüküm verme, suçluluğun şahsiliği, eşitlik gibi insan hak ve hürriyetlerine uygun esaslar ana umdelerdir. Bütün bunlar, Medine’nin, tarihin ve insanlığın çehresini değiştiren atılımları içermektedir.²⁷⁵

Miladi 622 senesinde Hz. Peygamber’in Medine’ye hicret ederek ilk İslam Devleti’nin zuhur etmesiyle, Rasulullah daha önceden tahlilini yaptığımız anayasayı vazetmiştir. Bu anayasa, fertlerin ve hatta kabilelerin kendi haklarını kendilerinin koruması usulünü kaldırarak, bunu bir merkezi otoriteye yani devlet başkanı olan Hz. Peygamber’e tevdi etti. Anayasa maddeleri, Hz. Peygamber’i tartışmasız devlet başkanı olarak ilan ediyor ve bu hükme, Müslüman, müşrik, Yahudi bütün bloklar boyun eğiyorlardı. Kur’an ve sünnet her ikisi en yüksek hüküm ve devletin müdevven kanunları olarak ilan edildi.²⁷⁶ Bu, fert ve cemiyet için saadet ve selamet getiren tam bir inkılap idi. Eskiden hakimin hükmünü beğenmeyen güçlü taraf başka bir hakime başvurup, yeniden hüküm istiyordu. Halbuki, Kur’an bu konuda başka bir seçenek tanımlıyor:

*“Allah ve Rasulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Rasulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”*²⁷⁷

²⁷⁵ Mücteba Uğur, Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu, İstanbul, 1980, s.127.

²⁷⁶ Hamidullah, a.g.e., C.II, s.918.

²⁷⁷ Ahzab Suresi, 33/36.

Kur'an, Müslümanlar için bu şekilde bağlayıcılığını ilan ederken. Medine anayasası, o sırada çoğunluğu Yahudi olan gayri müslim halka tam bir serbestiyet tanıyor, onlar kendi mahkemelerinde kendi cari hukuklarına göre hüküm veriyor ve uygulayabiliyorlardı. Fakat aralarında düşmanlık bulunan iki Yahudi kabilesi ihtilafa düştüklerinde, bir Yahudi ile bir Müslüman ya da bir Yahudi ile hristiyan arasında çıkmış bir ihtilaf varsa kendi hukuk ve hakimlerini bırakarak hükmetmesi için Hz. Peygamber'e geliyorlardı. Hatta Müslüman bir hakime gitmeye karar vermiş iki Yahudi de gelip Hz. Peygamber'in hakemliğine müracaat ediyorlardı. Bu durumda Hz. Peygamber onlara Yahudi hukukuyla hükmediyordu.²⁷⁸

Medine'de Hz. Peygamber, hakim sıfatıyla adli işlere bakarken zamanla bunların miktarının artmasıyla bir kısmını bazı sahabelere tevdi etmeye başladı. Kendisi bir üst merci olarak sanki bir temyiz makamındaydı. Aynı zamanda İslam fütuhatının genişlemesiyle yeni bölgelere hakimler (valiler) göndermeye başlamıştı. Gönderdiği bu kişilere; adaletten ayrılmamalarını, kendi emirlerine aykırı hareket etmemelerini, büyük işlerde olduğu gibi küçük ve ehemmiyetsiz görünen işlerde de titiz davranmalarını, ihtilafli olan tarafların her ikisi de çağrılıp dinlenmeden karar verilmemelerini, görevlendirdiği kişilere emrediyordu.²⁷⁹

Hz. Peygamber yaptığı uygulamalarda, bizzat kendisi suçlardaki niyet ve kast unsuruna çok dikkat etmiştir. Hadiste varit olduğu üzere; *"Ameller niyetlere göredir"*²⁸⁰ esasına göre verilecek hükümde suçlunun niyet ve kastını devamlı nazarı itibara almıştır. Yine mahkemelerin ve hakimlerin adalete bağlı, başka güçlere karşı bağımsız olmaları Kur'an'ın emri olarak Hz. Peygamber'in hayatının ve onun naiblerinin ana prensibi olmuştur.

Ceza ve mesuliyet konusunda suçlu esas alınarak, cezalar suçluya suçu nisbetinde verilerek, suçlu yerine bir başkasının ya da grubun, kabilenin cezalandırılmayacağı Kur'anî bir prensip olarak titizlikle uygulanmıştır. Kur'an, *"Hiçbir nefis diğerinin yükünü çekemez"*²⁸¹ hükmüyle herkesin kendi cezasını çekeceği, cezanın başkası üzerine yıkılmayacağı hükmünü koymuştur. Hz. Peygamber, bu konuda titizlikle, cezanın şahsiliğine dikkat etmiştir.

²⁷⁸ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.919.

²⁷⁹ Hamidullah, *a.g.e.*, C.II, s.922.

²⁸⁰ Buhari, İman, C.I, s.2.

²⁸¹ Bkz. Enam Suresi, 6/164; İsra Suresi, 17/16; Fatır Suresi, 35/19; Zümer Suresi, 39/9; Necm Suresi, 53/39.

Rasulullah, şüpheli hal ve durumlarda sanığın lehine hareket etmiş ve öyle yapılmasını emretmiştir: “*Şüpheli hal ve durum varsa, ceza vermeyiniz*” buyurmuşlardır. Başka bir hadislerinde: “*(Kesin delillerin bulunmaması gibi durumlarda) elinizden ne kadar imkan gelirse müslümanların cezalarını kaldırmaya çalışınız: Şayet elinizde beraati için bir yol, bir delil varsa, maznunun lehine kullanıp onu serbest bırakınız; zira bir başkanın aña yanılması, cezalandırmada yanılmasından daha önde gelir*” buyurmuşlardır. Böylece devamlı suçlu lehine, kolaylaştırıcı davranılmasını emretmiştir.²⁸²

H. Peygamber’in Medine toplumundaki hukuki uygulamalarının özeti ve İslam toplumunun genel hukuk idealini şu ayetler ortaya koymaktadır:

“*Ey Mü'minler! Allah için hakkı ayakta tutan hakimler ve adaletle şahidlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe götürmesin. Adalet yapın ki, o takvaya en çok yakın olандır. Allah'dan korkun. Çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”²⁸³

“*Kötülüğün cezası da ona denk bir kötülüktür. Fakat kim bağışlar ve (kendisiyle düşmanı arasını) düzeltirse, onun mükafatı Allah'a aiddir. Elbette O, zalimleri sevmez.*”²⁸⁴

“*Eğer bir ceza ile mukabele edecek olursanız, ancak size yapılan azab ve cezanın misli ile yapın (daha fazla ileri gitmeyin). Sabrederseniz (cezaı terk ederseniz), and olsun ki, bu tahammül edenler için daha hayırlıdır.*”²⁸⁵

VI. EKONOMİ

Hicretten önce Yesrib ekonomisinin ziraata dayalı olduğunu, ayrıca küçük nisbette de olsa zanaat faaliyetlerinin bulunduğunu birinci bölümde ele almıştık. Şehirde iktisadi durum sosyal şartlara dayalı olarak değişkenlik arz ediyordu. Savaş olduğu zamanlarda mevcut üretilen ürünlerde azalma meydana geliyor, bazı temel ihtiyaç maddeleri bulunamıyordu. Hicret yıllarında ekonomik olarak şartlar normaldi. Fakat şehir nüfusuna yeni bir kitlenin eklenmesi, ekonomik hayatı da etkilemişti. Aynı zamanda oraya gelen muhacirler mal ve mülklerini getiremedikleri gibi, nakit paralarını

²⁸² Hamidullah, a.g.e., C.II, s.925.

²⁸³ Maide Suresi, 5/8.

²⁸⁴ Şura Suresi, 42/40.

²⁸⁵ Nahl Suresi, 16/126.

bile getirememişlerdi. Mekke müşrikleri, Müslümanların hicretini engellemek için ellerinden gelen her yola başvuruyorlardı. Hicret eden Müslümanın geride bıraktığı mallarını yağmalıyorlardı. Abdullah b. Cahş'ın tüm evini ve ailesini Ebu Süfyan gasb etmiş, Süheybi Rumi'nin önüne geçerek üzerindeki tüm paralarını almışlardı.

Hiz. Peygamber'in Medine'de uyguladığı kardeşleşme sayesinde Muhacirler, ensarın yanına yerleştirilerek maduriyetleri giderilmeye çalışıldı. Aynı zamanda Ensar için işlerinde çalışabilecek aktif bir insan gücü ortaya çıkmıştı. Ziraat işlerinde beraberce ortaklaşa çalışıyorlar ve üretim böylece artırılmış oluyordu. Muhacirler ziraattan anlamazlardı ama yapabilecekleri işleri yapmaktan geri durmadılar. Hiz. Ali hurma karşılığında bahçelerde sulama işinde çalışıyordu. Özellikle hurmaların budanması, sulanması, toprağın sürülmesi, hurma toplanması gibi belirli zamanlarda yoğun insan gücüne ihtiyaç vardı. Muhacirler bu konularda ellerinden geldiğince Ensar kardeşlerine yardımcı oldular, ekilemeyen, işlenmeyen topraklar ekildi, işlendi ve böylece ziraat ürünlerinin üretiminde bir artış meydana geldi.

Bazı Muhacirler de çarşıya yöneldiler. Abdurrahman b. Avf çarşıda ticaret yapıyor, Sad b. Ebi Vakkas ok yapıyor, ucunu sivriyor ve satıyordu. Ensarın misafirperverliği Muhacirleri çok etkilemiş, buna karşı çok iffetli davranıyor, ihtiyaçlarının en alt sınırını alıyor, kazançta gayret gösteriyorlardı.

Hicretten sonra cihada izin verilmesiyle Hiz. Peygamber, özellikle Kureyş'e karşı tedbirler alarak, Mekke-Şam ticaret yolunu seriyyelerle kontrol etmeye başladı. Çünkü Kureyş müşrikleri İslam'a karşı savaşmak üzere Şam'dan gelecek büyük kervanın gelirlerini Müslümanlara karşı yapacakları savaşta kullanmayı kararlaştırmışlardı. İslam'ın aleyhine hazırlanmış bu kervanın Mekke'ye gidişi engellenmeliydi. Bunun için Kureyş'in ekonomik gücünü kırmak gerekiyordu. Böylece Hiz. Peygamber, seriyyeler çıkararak ticaret yolunu kontrol altına aldı.

Medine'nin ekonomisine seriyye ve gazalarla yeni bir gelir olarak ganimetler girmişti. Fakat yapılan savaşlar ve devamlı Medine'ye olan göç nedeniyle, Medine nüfusunun artması, iktisadi yapı içinde alınan savaş ganimetlerinin çok da ciddi rahatlık sağlamadığı ortadadır. Ayrıca mücahidlerin savaş için devamlı hazır durumda olmaları ve bütün masrafları herkesin kendi bütçesinden karşılaması zorunluluğu, ekonomik yapıya çok büyük katkı sağlamıyordu. Bazı savaşların sonunda ganimetler sebebiyle meydana gelen geçici bolluk uzun sürmüyordu.

Hız. Peygamberin Medine'deki hayatında ekonominin ana kaynakları olan konuları şu ana başlıklar altında ele alabiliriz.

1. Ganimetler

Medine'de iç huzur ve düzen sağlandıktan sonra, Hız. Peygamber Kureyş kervanlarına karşı seriyyeler göndermeye başladı. Medine'ye ilk ganimet, Abdullah b. Cahş'ın Nahle'de Kureyş kervanını vurarak getirdiği ganimetti. Bu hadise Recep ayında (savaşılması haram olan ayda) gerçekteştiği için Hız. Peygamber, önce ganimeti kabul etmedi. Daha sonra seriyyenin yaptığı bu olayı vahiy onaylayınca, ganimetten pay aldı.

Daha sonra Bedir zaferiyle Medine'ye bol miktarda ganimet gelmişti. Enfal suresi inerek ganimetlerin paylaşım şeklini ačíklıyordu. Ganimetlerden beşte biri yönetime ayrılacak geri kalan kısmı mücahidler arasında paylaştırılacaktı.²⁸⁶ Bedir'in arkasından Karkara Küdr ve Karde gazalarından elde edilen ganimetler müslümanları ve Medine'nin ekonomisini oldukça rahatlatmıştı. Uhut'dan sonra yapılan Beni Müstalik gazvesinde elde edilen ganimet, silah ve şahsi eşyalar hariç 2000 deve ve 5000 koyunu bulmuştu. Cihadın hedefi ganimet olmamakla beraber, cihada çıkışta etken olduğunu unutmamak gerekir. Bu şekilde ganimet gelirlerinin artmasıyla, Medine nüfusu da artmaya başlamıştı.

Buhari, Nadir oğullarının Medine'den sürölmesiyle ele geçirilen ganimetlerin, Müslümanlar bu kuşatmada at ve deve koşturmaksızın elde edildiği için Allah'ın ihsanı olarak tamamen Rasulullaha kaldığını söyler.²⁸⁷ Diğer rivayetlerde ise, Nadir oğullarının yükleyerek götürebildiklerini götürdükleri dışında, bıraktıkları silah, hurmalık, arazi hayvan ve evleri; Hız. Peygamber kendisine alacağını aldıktan sonra özellikle Ensarın müsaadesini alarak, ensarın ev ve arazilerinde kalan Muhacirlere dağıttığı anlatılır.²⁸⁸ Hicri beşinci yılda Beni Kureyza'nın cezalandırılmasıyla geride bıraktıkları arazi, hayvan, bahçe, mal ve evleriyle beraber, 1500 kılıç, 1000 mızrak, 500 kalkan ve 300 zırh mücahidlere paylaştırılmıştır.²⁸⁹

Huneyn gazvesinde elde edilen ganimetlerden Hız. Peygamber, henüz Müslüman olmamış kalpleri İşlam'a ısındırılmak istenenlere (müellefeyi kuluba) dağıttı. Tarihçiler, bunlara dağıtılan develerin sayısının 24.000, koyunların ise 40.000 olduğunu

²⁸⁶ Enfal Suresi, 8/41.

²⁸⁷ Buhari, Haşr Suresi Tefsiri, VI/58. İbn Kayyim, *a.g.e.*, C.III, s.167.

²⁸⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.228; Umeri, *a.g.e.*, s.77.

söylerler.²⁹⁰ Hz. Peygamber, ganimetin geri kalanını savaşa iştirak eden piyadelere kişi başına 4 deve ve 40 adet koyun; atlı olanlara 12 deve ve 120 koyun olarak dağıttı.²⁹¹

Medine’de cihad devam ediyor, bütün Müslümanlar, Muhacir/Ensar Allah’ın rızasına uygun olarak tebliğin gereği gazalara ve seriyyelere katılıyorlardı. Her geçen gün Müslüman olarak Medine’ye gelen muhacirlerin sayısı artıyordu. Gazvelerden elde edilen ganimetler mücahidlerin geçim kaynağı sayılırdı. Bir gazveden döndükten sonra bir diğeri için hazır olmak gerekiyordu. Düzenli bir ordu yoktu. Cihad ilan edildiğinde herkes kendi imkanları nisbetinde atıyla, devesiyle, silahlarıyla sefere hazırlanıp çıkıyordu. Ganimetlerden gelen gelir çoğu zaman yine savaşlar için harcanıyor, ya da ihtiyaç sahibi olan kimselere tasadduk ediliyordu. Medine’de ki artan nüfus ihtiyaç sahiplerinin sayısını da artırıyordu. Ayrıca savaşlarda şehid olan Müslümanların aileleri ve yetim çocukları da müslümanların bakımına muhtaçtı. Müslümanlar kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi, bunlara yardımda bulunmak için yarışıyorlardı.

Geçen yıllar, müslümanlar üzerinde ekonomik olarak ağır izler bırakarak geçiyordu. Hendek savaşında müslümanlar açlıkla karşı karşıya kaldılar. Yiyecek bulamadıkları için ağır iş ve kış şartlarında karınlarına taş bağlamışlardı. Yine hicri sekizinci yılda Tebük gazvesine çıkarılarken aynı sıkıntı içindeydiler. Hz. Peygamber sefere çıkılacağına donanma için yardıma çağırdığı zaman, durumu iyi olan Hz.Ebu Bekir, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan gibi ticaretle uğraşan sahabiler, mallarının tamamını ya da yarısını getiriyorlardı.

Ayrıca Medine’de birçok fakir, miskin, evi barkı olmayan insanlar vardı. Hz. Peygamber, işi gücü olmayan bu insanlar için mescidin yanında barınma imkanı sağlamış, onların yemesiyle içmesiyle ilgileniyor, zaman zaman onları evine götürerek yemek yediriyor, onlarla sohbet ediyordu. Suffe’de oturan bu kimsesiz Müslümanlar, diğer Müslümanların yardımlarıyla karınlarını doyuruyorlardı. Mescidin hemen yanında, Hz. Peygamber’in devamlı yakınında olmak, onlar için iyi bir eğitim imkanı sağlıyordu.

²⁸⁹ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.229.

²⁹⁰ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.228.

²⁹¹ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.228.

2. Ziraat ve Ziraat Ürünleri

Önceki bölümde, cahiliyede Yesrib ekonomisinin ana kaynağını ziraatın oluşturduğunu, dolayısıyla da hurmanın halkın ürettiği temel ziraat mahsulü olduğunu belirtmiştik. Medine iklimi hurma ziraatı için çok elverişliydi. Medinelilerin çoğunun küçük hurma bahçeleri ve bahçelerinde sulama yapmak için açmış oldukları kuyuları vardı. Hurma aynı zamanda halkın azığı, yiyeceği, yolculuklarda, seriyyelerde yemekleri, temel gıda maddeleriydi. Yine üretip sattıkları en önemli ticaret mallarıydı.

Hurma İslamî dönemde cahiliyede olduğundan daha çok ilgi ve hürmet gördü. Hz. Peygamber, hurmayı bereket ve konumu itibarı ile müslüman, mü'min kimseye benzetti: *"Ağaçlardan bir ağaç vardır ki, müslümana benzer. O hurmadır."*²⁹² Muhacirler Medine'ye geldiklerinde hurma bahçelerinde çalıştılar. Bazıları bahçe satın alarak bizzat kendileri yetiştirdiler. Beni Nadir ve Kureyza, Medine'den sürülünce hurma bahçeleri muhacirlerle ensara dağıtıldı. Müslümanlar buraları ekip dikmeye başladılar. Beni Nadir'in hurma bahçeleri Avali (Güneyde yüksek bir bölge) de idi. Hz. Peygamber'in burada bir hurmalığı vardı. Bu bahçeye Hz. Peygamber'in kölesi bakıyordu. Hz. Peygamber buradan gelen mahsulü hanımlarına paylaşıyordu.

Cihatla meşgul olan Müslümanların bahçelerinde de işçiler ve köleleri çalışıyordu. Medine devamlı göç aldığı için Medine'nin bahçelerinde yetişen hurmalar halka yetmez hale geldi. İbn Ömer, Hayber fethedilinceye kadar, Medine'de hurmanın yeterli olmadığını, insanların hurmaya doymadıklarını söyler.²⁹³ Daha sonra Hayber, Fedek ve Vadilkura fethedilince, bahçeler ve ekin arazileri orada çalışan Yahudilerin elinde bırakıldı. Onlar çalışıyor, yetiştirerek üretilen mahsulü Müslümanlarla paylaşıyorlardı.²⁹⁴ Hz. Peygamber, hurma mahsulünü toplama zamanında Abdullah b. Revaha'yı Müslümanların payını getirmesi için görevlendirirdi. Abdullah b. Revaha, hurmayı iki öbek yapar, Yahudileri istediklerini almakta serbest bırakır, diğer yarısını Medine'ye getirirdi.²⁹⁵

Medine halkının ekmeği arpa ekmeğiydi. Medine'de hurmadan sonra ikinci sırada arpa ziraatı yapılıyordu. Bazı açık tarlalarda ve hurma bahçelerinin ortalarında arpa ekiliyordu. Buğday yaygın değildi. İlk buğday ekenin Talha b. Abdullah Temimi

²⁹² İbn Hacer, *a.g.e.*, C.IX, s.572.

²⁹³ Buhari, Meğazi, V/83.

²⁹⁴ Buhari, Meğazi, V/84.

olduğu rivayet edilir.²⁹⁶ Daha sonra buğday üretimi Medine'nin kuzeyindeki Kanat vadisi etrafındaki arazilerde ve sellerin toplanma yeri olan Zeğabe mevkiinde yaygın olarak yapılmaya başlandı. Ayrıca Medine'de Akik vadisinin kuzeyinde yüksek yerlerde üzüm bağları vardı. Yine ihtiyaca binaen bazı sebze ve meyveler de yetiştiriliyordu.

Sahabenin cihadla meşgul olması, ziraatı olumsuz olarak etkiliyordu. İklimden kaynaklanan bazı kıtlık yılları da Medine halkına çok zor günler yaşatıyordu. Bu yılların en belirgin olanları hicri beşinci yılın kışındaki Hendek ve dokuzuncu yılın yazındaki Tebük seferi zamanlarında çok darlık ve kıtlık çekilmişti.²⁹⁷

Ziraatla uğraşan halk, savaşlar nedeniyle yeterli çalışmayı yapamıyordu. Köle ve mevali sahibi olmaları, bu işlerin yürütülmesini nisbeten kolaylaştırıyordu. Muhammed Hamidullah, her bahçede çalışan kölelerden bahseder.²⁹⁸ Mekke'nin fethine kadar Medine'nin hızla artan nüfusu karşısında üretilen ürünler ihtiyaçların karşılanmasına yetmiyordu. Ticaret kervanları, çoğunlukla ihtiyaç maddelerini dışardan getiriyorlardı. Özellikle de yiyecek olarak arpa ve buğdayın yeterli olmadığı yıllarda, bazı Yahudi tüccarlar Medine'ye Şam'dan buğday getirir, Medineliler'den hurma satın alırlardı.²⁹⁹

3. Ticaret ve Ticaret Pazarları

Daha önce Medine'de Yahudilerin tekelinde olan ticari hayat, Muhacirlerin gelmesiyle yeni bir boyut kazandı. Mekke'nin ticari tecrübesiyle doğruluk ve dürüstlüğü beraberlerinde getiren Müslüman muhacirler, faiz ve tefeciliği de kaldırarak Medine'de ki pazarlara hakim oldular. Bu tüccarların içinde, Hz. Ebu Bekir, Abdurrahman b. Avf, Amr b. As ve Talha b. Ubeydullah gibi son derece tecrübeli kimseler vardı. Önceleri çarşılarda kumaş ve giyim eşyası satarak ticaret yaparken daha sonra Şam ve Yemen gibi yerlerden mal getirip götürmeye başladılar. Yahudilerin sürülmesiyle ortaya çıkan boşluğu kısa sürede doldurdular.

Medine'nin en önemli ve büyük pazarı Beni Kaynuka Yahudilerinin hakim olduğu Kaynuka pazarıydı. Hz. Peygamber, Müslümanlar için yeni bir pazar oluşturmak

²⁹⁵ Abdülbasit Bedr, *Et-Tarihu 'ş-Şamil li'l-Medineti'l-Menevvere*, C.I, Medine, 1993, s.232; Hamidullah, *a.g.e.*, C.I, s.595.

²⁹⁶ İbn Sad, *a.g.e.*, C.III, s.222.

²⁹⁷ Umeri, *a.g.e.*, s.162, 251.

²⁹⁸ Muhammed Hamidullah, "Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamber'in Hicretinden Sonra (569-632) Medine'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı", Trc. İhsan Süreyye Sırma, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, C.I, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.146.

²⁹⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.III, s.437.

istedi. Özellikle Kaynuka oğulları kovulduktan sonra onların pazarında alış veriş yapılmasını hoş karşılamadı.³⁰⁰ Bu pazara alternatif olarak mescidin batısında kuzeyden güneye uzanan 500 metre genişliğinde ve 100 metre eninde bir yeri pazar yeri olarak ilan etti ve oraya çadır kurdu. Yahudi Kab b. Eşref, Hz. Peygamber'in bu faaliyetinin Yahudi ticareti için ne anlama geldiğini çok iyi bildiğinden, bu yerin bir parçasının kendisine ait olduğunu ileri sürerek Hz. Peygamber'in kurduğu çadırın iplerini kesmiştir. Rasulullah; "Önemli değil. Onu öyle bir yere taşıyacağım ki, bundan daha çok kızacak" diyerek, Medine pazarı denilen yere ayağını vurarak; "İşte sizin pazarınız. Burada devamlı, sabit köşeler yerler edinmeyin; burada hiçbir vergi de alınmayacaktır" diyerek, Saide oğullarının mezarlığı olan bu yeri onlardan isteyerek, orayı eski mezarlardan arındırıp yeni bir pazar yeri ihdas etti.³⁰¹

Bu yeni pazarın yeri yerleşim merkezinin dışında kalıyordu. Vergi alınmayışı malını sergilemek isteyenler için oldukça cazip geliyordu. Hz. Peygamber, burada dükkan yapmayı, çadır kurmayı yasaklamıştı. Satıcı sabahtan geliyor, malını sergiliyor, sattığını satıyor, satamadığını evine götürüyor ertesi gün tekrar geliyordu. Kimsenin özel bir yeri yoktu. Her gelen boş bulduğu beğendiği bir yerde malını pazarlıyordu. Hz. Peygamber bu pazarı denetliyor, bu esnada ticaretle ilgili kuralları da satıcılara tüccarlara hatırlatıyordu. Bir defasında yiyeceğin ıslak kısmını alta koyan satıcıya kızarak; "*Bizi aldatan bizden değildir*" demişti.³⁰²

Bu pazara tüccarlar, Şam, Yemen, Necid, Mekke gibi yerlerden geliyorlardı. Şam'dan gelenler; buğday, arpa, eritilmiş yağ, un, bal, incir, kumaş gibi ticaret eşyaları getiriyorlardı. Bazan Mekke'den hurma almak için geliyor, Çin ve Hint mallarından getirip, hırka, cübbe, sarık, koku gibi mallar pazarlıyorlardı. Pazarın bir de hayvan satım bölümü vardı. Süleym oğulları, deve, at, koyun getiriyorlardı. Bazı kadınlar, yağ, yün, koku ve kumaş gibi mallar satıyorlardı.

Medine'de Müslümanlar seriyye ve gazvelere çıktıkları için Medine dışına ticari seyahatlara gidemiyorlardı. Belki çok azı ticari yolculuğa çıkma imkanı buluyordu. Onlar da Mekkelilerin yaptıkları gibi, ticari yolculuğa çıkanlara taşıma ücreti ödeyerek

³⁰⁰ Semhûdî, *a.g.e.*, C.II, s.747.

³⁰¹ Semhûdî, *a.g.e.*, C.II, s.748.

³⁰² *Müslim*, II/11.

ihtiyaç duydukları malları ısmarlıyorlardı. Ebu Muallak Ensari isimli sahabe kendisi için ve isteyenler için Şam'a ve Fars'a ticari sefere çıkıyordu.³⁰³

Hız. Peygamber'in denetimindeki güzel uygulamalar, Medine'de dürüst, doğru ve güzel bir ticari uygulamanın yerleşmesini temin etti. Hicret'in ilk on yılındaki harp, yokluk ve kuraklık yıllarının bütün olumsuz şartlarına rağmen Medine'de yeni bir iktisadi yapı oluşturuldu. İnsanların birbirini aldatmadığı, şerefli insan ilişkilerine dayanan, yalan söylemeyen ve yalan yere yemin etmeyen, faizden uzak bir ticaret anlayışıyla sadece Medine'ye değil bütün bir insanlığa hizmet edecek olan kural ve esaslar bu on yıl içinde gerçekleştirilmiştir.

4. Sanatlar

Hicret'ten önce ve sonrasında Evs ve Hazrecliler sanatla uğraşmıyorlardı. Özellikle kuyumculuk, demircilik gibi toplumun ticari ve zirai ihtiyaçlarına yönelik sanatları Yahudiler ve mevali yapıyorlardı. Ziraat toplumu olan Medine için demircilik önemli sanatlardandı. Ayrıca savaşlar için kılıç, kalkan, mızrak, ok ucu gibi silahların ve bir takım evde kullanılan kap-kacak gibi eşyaların yapımı önemliydi. Muhacirlerden Habbab b. Eret, Mekke'de iken demirciydi, Medine'de de aynı sanatını devam ettirdi.

Yahudiler Medine'den çıkınca demirci dükkanları azaldı. Yine Yahudilerin yaptığı kuyumculuk da onların çıkarılmasıyla Medine'de önceden çok yaygınken yok denecek kadar azaldı. Bu da arapların sanatlara karşı ilgisiz olduklarını ve hor baktıklarını gösteriyor. Öyle ki artık Medine'de ihtiyacı karşılayacak malzeme üretilmiyordu. Onun için insanlar ihtiyaçlarını Yemen ve Şam'dan gelen kervanlardan karşılamaya başladılar. Bu sebeple Hız. Peygamber, Hayber'in fethinde, esir alınanlardan 30 tane demircinin silah yapımında çalışmak üzere Medine'de müslümanlar arasında kalmasını emretti.³⁰⁴

Diğer taraftan Medine'de kadınlar, kumaş dokuma ve kumaş boyama işlerini yapıyorlardı. Ensardan bir kadın kendi eliyle dokuduğu bir bürdeyi Hız. Peygamber'e hediye etti, Rasulullah da bunu kabul etti.³⁰⁵ Yine Medine'de sosyal hayatın bir gereği olarak inşaat işlerinde çalışan duvar ustası ve marangozlar da vardı. Medine'ye ilk geldiklerinde Muhacirlerin de yaptığı, genellikle kölelerin ve mevalinin çalıştığı

³⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari...*, C.IV, s.182.

³⁰⁴ Muhammed Abdülhay el-Kettani, *Hız. Peygamber'in Yönetimi/et-teratibü'l-idariyye*, C.II, Trc. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.300.

kasaplık, dericilik ve bahçe sulama gibi işler de vardı. Selmanı Farisi'nin yaptığı el sanatlarından sayılan hurma yapraklarından yapılan hasır ve sepet örücülüğü de yaygın olarak yapılıyordu.³⁰⁶

5. Hayvancılık

Medine'de ziraatla beraber diğer önemli bir gelir kaynağı da eskiden beri hayvan besiciliği idi. Halkın büyük çoğunluğunun, Medine civarında bulunan otlaklarda otlattıkları sınırlı sayıda hayvanları olmasına rağmen birçok zenginin, büyük gelirler elde ettikleri çok sayıda hayvan sürüleri vardı.³⁰⁷

Medine'de koyun, keçi, deve gibi hayvanlar yoğunlukta besleniyor. sığır ise azınlıkta idi. Ayrıca savaşta ve yolculukta kullanmak üzere at yetiştiriciliğine özel bir ehemmiyet gösteriyorlar, ziraat işlerinde daha çok katır ve eşek kullanıyorlardı.³⁰⁸

Medine'de çeşitli fetihlerle birlikte elde edilen ganimetlerin büyük bir kısmını da özellikle deve, koyun ve at gibi hayvanlar oluşturuyordu. Ganimetlere dayalı olarak, Medine'de hayvan sayısı artmıştı. Bu da ekonomik olarak, Medine için yeni bir servet kaynağı idi. Halkın hayvanları olduğu gibi devletin de Beytülmale ait ganimet geliri olan savaş için hazırlanan atlar, özel korularda yetiştirdiği sadaka develeri ve koyunları vardı.³⁰⁹ Hz. Peygamber, savaş için biniciliği ve hayvan yetiştirmeyi devamlı teşvik ediyordu.³¹⁰

Ayrıca Medine'de büyük hayvan pazarları kuruluyor ve buralarda koyunlar, at ve deve gibi hayvanlar ve yağ gibi hayvan ürünleri satışa sunuluyordu.³¹¹ Yine Medine pazarlarından olan Zebale pazarında da 80 kadar devenin aynı anda satışa sunulabildiği bir hayvan satış mekanından bahsedilir ki, bu da hayvan alım-satımının canlı olduğuna delalet etmektedir.³¹² Medine civarında bulunan birçok kabilenin geçim kaynağı da hayvancılıktı. Mesela Medine yakınlarında bulunan Kelb kabilesi Hz. Peygamber zamanında en çok koyun besleyen kabile olarak hadislerle konu olmuştur.³¹³

³⁰⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.IV, s.143.

³⁰⁶ Kettani, *a.g.e.*, C.II, s.315.

³⁰⁷ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.107.

³⁰⁸ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.108.

³⁰⁹ El-Mübarek b.Muhammed el-Cezerî b. Esîr, *Camîu'l-Usul fî Ehâdisi'r-Rasul*, C.I, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983, s.487-489.

³¹⁰ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.233.

³¹¹ Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.237.

³¹² Bedr, *a.g.e.*, C.I, s.101-102.

³¹³ Tirmizi, Savm, 39; İbn Mace, İkame, 191.

SONUÇ

Çalışmamız neticesinde araştırmamızın vardığı sonuçları şöylece özetleyebiliriz:

Allah tarafından gönderilen bütün peygamberler yeni bir düzen kurmak istemişlerdir. Yeni bir düzen kurmayı başaran peygamberlerin düzeninde, kainatın, insanın ve toplumun tabiatı değişmemiştir. Fakat düzen vahyin sosyal hayata yeni bir işlerlik kazandırması açısından yenidir. Zaman zaman bozulan düzen, yeni bir mesajla tekrar diriltilmiş, düzeltilmiş ve yenilenmiştir.

Toplumsal ihtiyaçlardan hareket etmekle beraber, özü itibarı ile semavi, ilahi bir kaynağa, vahye dayanan İslam dininin, kendine has kültürel bir yörüngesi vardır. Ancak bu içinde doğduğu, filizlendiği ve geliştiği kültürü yok saydığı anlamına gelmez.

Hz. Peygamber, tebliğinde temel olarak toplumda yerleşmiş bütün kurum ve gelenekleri reddetmemiştir. Onun eleştirdiği ve karşı çıktığı şey, asli gelenek/tevhit üzerine zamanla birikmiş bozucu, yozlaştırıcı inanç, ibadet ve davranışlardır. Bu nedenle Hz. Peygamber, var olan her şeyi kökten reddeden bir yaklaşımla değil, toplumun geçmişinden gelen idealize edilebilecek geleneksel norm, inanç ve ibadetlerle ilişki içinde olmuş, onları düzelterek fonksiyonel hale getirmiştir.

İslam dini inanç ve ibadetleri genel olarak, Mekke ve Medine toplumlarının yabancı olmadığı, bazılarını hala uyguladıkları kültürel unsurlardır. Kabe'nin kutsallığı, hac, umre, tavaf, say, namaz, kurban gibi ibadetlerle; cömertlik, ırz-şeref, kabile dayanışması ve bağlılığı gibi siyasi; kısas, diyet, kurtuluş fidyesi, sünnet olma, evlilikte mehir verme gibi hukuki ve sosyal uygulamalarla Hz. Peygamber bağ kurarak, bunları reddetmeden, kendi vahiy kültürüyle ayıklamaya tabi tutmuş bunlara yeni fonksiyonlar kazandırmıştır. Kısaca İslam hiç bilinmeyen bir kültürle değil, bilineni tevhit yörüngesinde düzeltmiş, düzelmeyecek, tevhide aykırı olanları reddetmiştir.

Bütün bu ortak kültürel değerlere rağmen Hz. Peygamber ve tebliğ ettiği din, on üç yıllık bir dönemde Mekke'de kabul görmeyerek, toplumdan dışlanmış. Mekkeliler, birçok kutsal değere sahip olmalarına rağmen, bütün semavi dinlerin iman esaslarından olan ve toplum hayatının sosyal-ahlaki düzeninin şekillenmesinde önemli bir role sahip ahiret ve risalet inancından yoksun idiler.

Yesribliler ise, çok kısa bir sürede İslam'ı kabul etmiş ve Peygambere kucak açarak onu baş tacı etmişlerdir. Yesribliler, Mekkeliler gibi putperest olmalarına rağmen, semavi bir dinin mensubu olan Yahudilerden sosyal hayatın birçok alanında etkilendikleri gibi; özellikle onların öldükten sonra dirilme ve yeni bir peygamberin geleceğine olan (ahiret ve risalet) inançlarından da etkilenmişlerdi. Bu sebeple, bazı siyasi nedenleri saymazsak, onların yeni bir peygamberi ve dini kolayca kabullenmelerinde ehli kitap komşularının ve semavi bir dine yakın olmalarının etkin olduğunu söyleyebiliriz.

Hız. Peygamberin Medine toplumunda gerçekleştirdiği sosyal yapı, İslam'ın sadece bir inanış olmayıp, toplumsal yönünün güçlü olduğunu, mevcut yapılara göre şekillenmeyip, yapı ve kurumlar üzerinde değişim yapma dinamizmine sahip olduğunu göstermektedir. Bu özelliğiyle her çağda toplumsal hayatın bütün evrelerine uyum sağlayabilme yetenek ve kabiliyetindedir.

Hız. Peygamber, Medine'de oluşturduğu yeni İslami sistemde, kurumların nesnelliği üzerinde durmamış, aile, iktisat, siyaset ve devlet gibi kurumların nesnel olan yapılarına işaret etmemiştir. Mesela, ailenin çekirdek ya da geniş, ekonominin fertçi ya da devletçi, devletin monarşi ya da demokrasi olması konusunda nesnel şekiller belirlememiştir. Bütün bu alanlarda formel yapılar üzerinde durmaksızın, insan fitratına uygun adalet, eşitlik, dürüstlük, doğruluk gibi temel ilkeleri belirleyerek, formel yapılanmayı toplumsal şartlara bırakmıştır. Bu şekliyle de kıyamete kadar geçerli evrensel değerleri ve bu değerlerin geçerliliğini ortaya koymuş olmaktadır.

Hicret'ten önce Medine, Arap ve Yahudi ağırlıklı olmak üzere, Fars, Rum, Habeş vb. etnik köken ve dinden insanların yaşadığı, bedevi kültürün hakim olduğu, kabilecilik, ırkçılık, kölelik ve hurafeye dayalı sapık inanç ve ibadetlere sahip bir toplumdur. Sınıfsal ayrılıklar, çok belirgin olarak, efendi-köle, siyah-beyaz, zengin-yoksul, bedevi ve şehirli ayrımı kıyasıya kendisini gösterdiği gibi, kabileciliğin en katı kuralları, kavga, nefret, kan ve kine dayalı olarak devam ettiği görülmektedir.

Böyle bir toplumun içine gelen Hız. Peygamber, bütün insanlık dışı düşünce ve davranışları kısa sürede kaldırarak sevgiye, kardeşliğe, eşitliğe ve adalete dayalı bir hayatı onlara öğretmiş, örnek toplum olmalarını sağlamıştır. Şirke dayalı cahili her türlü inanç ve uygulamadan arındırılan bu toplum; çok katı olan sınıf ayrılıklarını kaldırarak, kardeşliğe dayalı karşılıklı sevgi ve saygı temelinde yaşayabilmeyi öğrenmiştir.

Şüphesiz, böyle bir toplumun inşasında Hz. Peygamberin kişiliği ve konumu önemlidir. O Allah'ın kulu ve elçisi olarak ilahi mesajı insanlara ulaştırarak, insanların kabulüne sunduğu tevhide dayalı, sosyo-kültürel hayatı bütün yönleriyle örnek olarak Medine'de gerçekleştirdiği gibi kısa sürede tüm Arap yarımadasına da yayılmıştır.

Hz. Peygamber, insanları yeni bir formasyon üzere eğitir, donatırken buna bağlı olarak şehrin yapısı da değişmiş, devamlı artan nüfus karşısında yeni bir yapılanma ve yerleşim şekli ortaya çıkmıştır. Önceden birbiriyle kavgalı, dargın, küskün kişilerin ve grupların barışıp kucaklaştığı gibi, ayrı ayrı kümeler halinde duran mahalleler de, şehrin yeni mimari yapısında birbiriyle kaynaşarak, kucaklaşmıştır. Şehir merkezinde toplu ibadetler (Cuma ve bayram namazları) için merkezdeki Mescid-i Nebi, merkezden uzak mahallelerde mahalle mescitleri ve eğitim kurumları toplu insan ilişkilerinin olduğu mekanlar olarak toplumda yer almıştır.

Hz. Peygamber, toplumun çekirdeği olan aileyi karşılıklı hak ve görevlerin bilincinde, fitrata uygun olarak, saygı ve sevgi temeline dayalı sağlam bir yapıya kavuşturmuştur. Hukuk alanında uygulayarak gösterdiği adalet anlayışı, bütün insanlığa örnek olacak niteliktedir. Fert ve toplumun refahına, mutluluğuna yönelik bedeni, mali, bütün ibadet ve ameller en güzel örnekleriyle uygulanarak olması gereken, örnek Medine toplumunda gösterilmiştir. Bu arada insan zafiyet ve kusurlarına dayalı aykırı davranışlar, beşeriyetin ve insan olmanın sonucudur. Esas olan, toplumun genel eğilimi ve yapısıdır.

Bugün sosyolojik olarak toplumsal yaşamın bir realitesi ve gereği olan din, modernleşmenin zıddı olan bir yaşayış değildir. Geleneksel yapıdan modern yapıya yönelen toplumlarda dinin geçirmekte olduğu sarsıntı, sanayileşme, modernleşme ve kentleşme öncesi bir kültür ve uygarlık düzeni üzerine oturmuş bulunan dinin veya dini formların, yeni ve modern bir toplum düzeni, kültür ve uygarlık biçimine uyumu bir problem olarak görülmektedir.

Halbuki İslam dini, kabile asabiyetinin hayatın her safhasına hakim olduğu çatışmaya dayalı parçaların birbirlerini tüketmek için çalıştıkları Yesrib toplumunda, ümmet ve millet gibi birliğe bütünlüğe dayalı yeni örgütlenme modeliyle çıkış yolları göstermiştir. İslam bu dinamik yapısıyla bugün de modern kirlerden arınarak etnik çatıma ve kavgalara son vermek isteyen kavim, millet ve toplumlar için çıkış yolları gösterme dinamizmine sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'an-ı Kerim.

Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mucemü'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990.

Akyüz, Vecdi, Ergin, Nihat, "Asr-ı Saadet'te Kölelik ve Cariyelik", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.

Algül, Hüseyin, "Ensar"md., *T.D.V.İ.A.*, C.XI, İstanbul, 1995.

----- "Evs"md., *T.D.V.İ.A.*, C.XI, İstanbul, 1995.

Ali, Cevad, *el-Mufasssal fi-Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, I-X, Beyrut, 1976.

Arnold, T.W., *İntişar-ı İslam Tarihi*, Trc. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1982.

Aron, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Trc. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

Ateş, Ali Osman, "Asr-ı Saadet'te Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.

Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1975.

Aydın, Mehmet, *Din Fenomeni*, Tekin Kitabevi, Konya, 1993.

Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.

Ayni, Bedrüddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kari li-Şerhi Sahihi'l-Buhari*, I-XXV, Beyrut, Trz.

Bağdadi, Şihabüddin Ebu Abdullah Yakut, *Mucemü'l-Buldan*, Beyrut, Trz.

Ba-Yunus İlyas, *Niçin İslam Sosyolojisi*, Trc. İlüm Güner, Akabe Yayınları, İstanbul, 1988.

-----; Ferid Ahmed, *İslam Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi*, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Bayyigit, Mehmet, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

----- "Dinin Ferdi ve Sosyal Rolü Üzerine Genelleme", *S.Ü.S.B.E.D.*, S.3, Konya, 1994.

Bedr, Abdülbasit, *et-Tarihu's-Şamil li'l-Medineti'l-Münevvere*, I-III, Medine, 1993.

Behiy, Muhammed, *el-Kur'an ve'l-Müctema*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1976.

----- *Kur'an ve Toplum*, Trc. M. Beşir Eryarsoy, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Fütühu'l-Buldan*, I-III, Kahire, 1956.

- Benna, Ahmed Abdurrahman, *Fethu'r-Rabbani Mea Şerhi Buluğî'l-Emani*, I-XXIV, Daru'l-Hadis, Kahire, Trz.
- Beyyumi, Muhammed Ahmed M., *İlmü'l-İctimai'd-Dini*, İskenderiyye, Trz.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelam*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1972.
- Bostan, İdris, "Akik"md., *T.D.V.İ.A.* İstanbul, 1989.
- Bozkurt, Nebi, "Asr-ı Saadet'te Evler ve Ev Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih/Sahihu'l-Buhari*, I-VIII, Beyrut, Trz.
- Buhl, Fr., "Medine"md., M.E.B.İ.A.
- Bulaç, Ali, "Asr-ı Saadet'te Bir Arada Yaşama Projesi: Medine Vesikası", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- "Bir Arada Yaşamının Mümkün Projesi: Medine Vesikası", *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, S.5, Kış/1994.
- *Modern Ulus Devlet*, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Buti, M. Said Ramazan, *Peygamberimizin Uygulamasıyla İslam*, Trc. Ali Nar, Osman Aktepe, İstanbul, 1986.
- *İslam Toplumunun Oluşumu*, Trc. Süleyman Güzel, Şura Yayınları, İstanbul, 1992.
- Cevziyye, İbn Kayyim, *Zadü'l-Mead*, Trc. Şükrü Özen, H. Ahmed Özdemir, Bilal Erkekli, I-VI, İklim Yayınları, İstanbul, 1988.
- Cüneydi, Ebu Said b. Muhammed b. İbrahim, *Fezailü'l-Medineti'l-Münevvere*, Medine, 1401H.
- Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, A.Ü.İ.F.Yayınları, Ankara, 1982.
- Çelik, Celaledin, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Daryal, Ali Murat, *İslamın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açından Tahlili*, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1989.
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Trc. Mehmet Yolcu, I-III, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995.
- Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, 10. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1990.
- Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani, *es-Sünen*, I-V, İstanbul, 1981.
- Emin, Ahmet, *Fecrü'l-İslam/İslam'ın Doğuşu*, Trc. Ahmet Serdaroğlu, Ankara, 1976.
- El-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî b. Esir, *Camiu'l-Usul fi Ehadisi'r-Rasul*, I-XI, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983.
- Er, İzzet, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Erdem, Sargon, "Babil" md., *T.D.V.İ.A.*, C.IV, İstanbul, 1991.

- Erdoğan, Mehmet, “İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi”, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1990.
- “Sosyal Değişme Karşısında İslam Hukuku”, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, İ.S.A.V.Y., İstanbul, 1991.
- Erkal, Mustafa E., *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn/Mir'at-ı Mekke*, I-II, Matbaa-ı Bahriyye, İstanbul, 1301-1302/1885-1886.
- *Mir'atü'l-Haremeyn/Mir'at-ı Medine*, I-II, Matbaa-ı Bahriyye, İstanbul, 1304-1305/1888-1889.
- *Mir'atü'l-Haremeyn/Mir'atü'l-Cezireti'l-Arab*, I Cilt, Matbaa-ı Bahriyye, İstanbul, 1306/1889.
- Ezraki, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdillâh, *Ahbaru Mekke ve mâ câe mine'l-Asar*, Mekke, 1979.
- Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir*, Trc. Nilgün Çelebi, Konya, 1992.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993.
- *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1992.
- *Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, (Basılmamış doçentlik tezi), Erzurum, 1978.
- Güner, Ahmet, “Asr-ı Saadet'te Camiler/Mescitler ve Fonksiyonları”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Güner, Osman, *Resulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1997.
- Hadravi, Muhammed el-Iyd el-Hadravi, *el-Medinetü fi'l-Asri'l-Cahili*, Dimeşk, 1403H.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I-II, Trc. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- “Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamber'in Hicretinden Sonra (569-632) Medine'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, Trc. İhsan Süreyya Sırma, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- *İslam Hukuku Etüdleri*, İstanbul, 1984.
- Harman, Ömer Faruk, *T.D.V.İ.A.* “Arim” md., C.III.
- “Buhtunnasr” md., *T.D.V.İ.A.*, C.VI.
- Harputlu, Şükran, “el-Hayatü'l-İktisadiyyetü fi'l-Medineti'l-Münevvereti Kable'l-Hicreti ve Esere'l-Hicreti Aleyha”, *Mecelletü Dirasat Tarihiyye*, Sene:17, Aded: 55-56, Dimeşk, 1996.
- Haşşab, Samiye Mustafa, *İlmü'l-İctimai'l-İslami*, Daru'l-Maarif, Kahire, 1981.
- Herzfeld, Ernst, “Babil” md., *M.E.B.İ.A.*, İstanbul, 1942.
- Hodgson, Marshall G.S., *İslam'ın Serüveni*, I-III, Trc. Kurul, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

- İbn Abdi Rabbih Ahmed b. Muhammed el-Endülisi, *el-Ikdü'l-Ferid*, Thk. Müfid Muhammed Kumiha, C.II, Beyrut, 1983.
- İbn Habib, Ebu Cafer Muhammed, *Kitabü'l-Muhabber*, Beyrut, Trz.
- İbn Hacer, el-Askalani Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, I-XII, Beyrut, 1989.
- İbn Haldun, Muhammed b. Abdurrahman, *Mukaddime*, I-III, Trc. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-V, Thk. Cemal Sabit, Muhammed Mahmud, Seyyid İbrahim, Daru'l-Hadis, Kahire, 1996.
- İbn İdris, Abdullah Abdülaziz, Müctemeu'l-Medineti fi Ahdi'r-Resul Sallallahü Aleyhi ve Sellem, Riyad, 1992.
- İbn İshak, Muhammed, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1401H.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd*, I-VI, Trc. Şükrü Özen, H. Ahmet Özdemir, Mustafa Erkekli, İklim Yayınları, İstanbul, 1989.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail ed-Dimeşki, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I-XIV, Beyrut, 1977.
----- *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, I-IV, Daru'l-Kalem, Beyrut, Trz.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem el-Mısri, *Lisanü'l-Arab*, I-XV, Kum, 1405H.
- İbn Neccar, Muhammed b. Mahmud el-Bağdadi, *Ahbaru Medineti'r-Rasul*, Mekke, 1410H.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zühri, *et-Tabakatü'l-Kübra*, I-IX, Beyrut, Trz.
- İbn Şebbe b. Ubeyde Ömer el-Basri, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*, Thk. Fehim Muhammed Şehtut, B.y.y., 1979.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kamil fi't-Tarih*, I-XIII, Beyrut, 1982.
----- *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, I-VII, Kahire, 1973.
- İbnü'l-Kelbi, Hişam b. Muhammed es-Sâib, *Putlar Kitabı (Kitabü'l-Esnam)*, Trc. Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
- Kallek, Cengiz, *H. Peygamber (sav) Döneminde Devlet ve Piyasa*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Kapar, Mehmet Ali, *H. Muhammed'in (sav) Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yayınları, İstanbul, 1993.
- H. Peygamber Döneminde Toplumsal Yapılanma ve Müslümanlararası İlişkiler, (Basılmamış Tez), Konya, 1997.
- Kayaoğlu, İsmet, Halifelik, *A.Ü.İ.F.İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: IV, Ankara, 1980.
- Kettani, Muhammed Abdülhay, *H. Peygamber'in Yönetimi/et-teratibü'l-idariyye*, I-III, Trc. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990-1993.
- Kıray, Mübeccel B., "Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve", *Toplumbilim Yazıları*, G.Ü.İ.İ.B.F.Y., Ankara, 1982.

- Komasyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.
- Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, I-XII, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987.
- Köten, Akif, “Asr-ı Saadet’te Suffa Ashabı”, “Asr-ı Saadet’te Eğlence ve Düğün”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Krenkof, F., “Hazrec” md., *M.E.B.İ.A.*, C.V.
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, I-XVIII, Beyrut, 1988.
- Mevdudi, Ebu’l-Ala, *Tefhimü’l-Kur’an*, I-VII, Trc. Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- *Kur’an’a Göre Dört Terim*, 13. Baskı, Trc. Osman Cilacı, İsmail Kaya, Beyan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Meydan Larousse, “Tufan” md., C.XII, İstanbul, 1981.
- Müslim. b.Haccac Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, I-VIII, Beyrut, Trz.
- Nedvi, Ebu’l-Hasen, *Kitab ve Sünnetin Işığında Dört Rukün (Namaz, Zekat, Oruç, Hac) Şer’i Hikmet ve Esrarı*, 2. Baskı, Trc. İsmet Ersöz, İslami Neşriyat Yayınevi, İstanbul, 1977.
- *Rahmet Peygamberi*, 2. Baskı, Trc. Abdülkerim Özaydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Okiç, M. Tayyib, “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”, *A.Ü.İ.F.D.*, Sayı: VII, Ankara, 1958-1959.
- Ozankaya, Özer, *Toplumbilim*, Genişletilmiş 8. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Önkâl, Ahmet, “Asr-ı Saadette İslam’a Davet Medodu”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Özaydın, Abdülkerim, “Amr b. Luhay” md. *T.D.V.İ.A.* C.III.
- Özkuyumcu, Nadir, “Asr-ı Saadet’te Yahudilerle İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Pedersen, J., “Mescid” md., *M.E.B.İ.A.*, C.VIII.
- Reckendorf, H., “Ensar” md., *M.E.B.İ.A.*, C.IV, İstanbul, 1945.
- Reckendorf, *M.E.B.İ.A.*, “Evs”md., C.IV.
- Sahih-i Buhari Muhtasar-ı Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi, I-XII, Trc. Ahmed Naim, Kamil Miras, D. İ. Bşk. Yay., Ankara, 1982.
- Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, 3. Baskı, Trc. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.
- Savaş, Rıza, Asr-ı Saadet’te Hz. Peygamberin Aile Hayatı ve Evlilikleri, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Semhûdî, Nureddin Ali b. Abdillâh, *Vefau’l-Vefa bi Ahbari Dari’l-Mustafa*, I-IV, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut, 1984.

- Serahsi, Ebu Bekir Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed, *Kitabü'l-Mebhut*, I-XXX, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1986.
- Serjeant, R.B., "Sözde "Medine Anayasası"nda Yer Alan Vesikaların Tahlil ve Tercümesi", Trc. Murat Çiftkaya, *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, Sayı: 5, Kış-1994.
- Serter, Nur, *Türkiye'nin Sosyal Yapısı*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Sezal, İhsan, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- Sezen, Yümnü, *İslam Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Sırma, İhsan Süreyya, "Asr-ı Saadet Öncesinde Mekke Toplumu", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Sorgon, Erdem, "Babil", *T.D.V.İ.A.* C.IV, İstanbul, 1991.
- Sübki, Mahmud Muhammed Hattab, el-Menhelü'l-Azbü'l-Mevrud Şerhu Süneni'l-İmam Ebi Davud, I-X, Mısır, 1394H.
- Süheyli, Ebu'l-Kasım Abdurrahman, *er-Ravdu'l-Unuf*, I-VII, Kahire, 1973.
- Şeriatı, Ali, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, 2.Baskı, Trc. Kamil Can, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1980.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camii'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, I-XXX, Mısır, 1968.
- Tarihu'r-Rusul ve'l-Mülük, I-X, Kahire, 1987.
- Tolan, Barlas, *Sosyoloji*, Adım Yayıncılık, Ankara, 1993.
- Türkdoğan, Orhan, *Doğu Anadolu'nun Sosyal Yapısı*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1987.
- Uğur, Mücteba, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- Umeri, Ekrem Ziya, *Medine Toplumu*, Trc. Nurettin Yıldız, Risale Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990.
- Vakidi, Ebu Abdullah b. Ömer, *Kitabü'l-Meğazi*, I-III, Beyrut, 1984.
- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, Trc. Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1990.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Nedir*, 2.Baskı, Trc. Elif Rıza, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Ya'kubi, Ahmed b. Ebu Yakub, *Tarihu'l-Yakubi*, I-II, Beyrut, Trz.
- Yakut, Ebu Abdillan el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Buldan*, I-V, Beyrut, Trz.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Çelik-Şura Yayınları, I-X, İstanbul, 1993.